

OFFENTLIG VERSJON

Deres ref.:

Vår ref.: 2013/0672-136

Saksbehandler: Hanne Aanstad-Lund

Dato: 28.04.2015

Saksansvarlig: Ingrid Kjeldstad Gullaksen

Vedtak V2015-28 - Arro Elektro AS/Arro Holding AS - Caverion Norge AS/Caverion Oyj - Ingeniør Ivar Pettersen AS/Pettersen AS - illeggelse av overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29, jf. § 10

1 Innledning

- (1) Konkurransetilsynet viser til varsel om illeggelse av overtredelsesgebyr 8. desember 2014, Arro Elektro AS/Arro Holding AS sine merknader til varselet 27. februar 2015, Caverion Norge AS/Caverion Oyj sine merknader til varselet 19. februar 2015 og Ingeniør Ivar Pettersen AS/Pettersen AS sine merknader til varselet 17. februar 2015, samt øvrig korrespondanse og kontakt i saken.
- (2) Saken gjelder brudd på konkurranseloven § 10 i form av samarbeid om fordeling av kontrakter som var utlyst på anbud under rammeavtale om utføring av elektrikertjenester, inkl. svakstrømsinstallasjoner, med Vestre Viken Helseforetak. Konkurransetilsynet har funnet det bevist med klar sannsynlighetsovervekt at Arro Elektro AS, Caverion Norge AS og Ingeniør Ivar Pettersen AS har samarbeidet om fordeling av kontrakter vedrørende levering av elektrikertjenester til Vestre Viken Helseforetak. Det har vært et overordnet samarbeid om fordeling av anbudsoppdrag, samt utveksling av priser og annen strategisk viktig informasjon før tilbudsfrist i de aktuelle anbudskonkurransene.
- (3) Samarbeidet har ført til at Vestre Viken Helseforetak mottok det de trodde var konkurransedyktige anbud, mens realiteten har vært at den som foretakene på forhånd hadde utpekt som "vinner" kunne fastsette sine priser uten risiko for å tape anbudskonkurransene.
- (4) Konkurransetilsynet finner at samarbeidet om fordeling av oppdrag og utveksling av informasjon har hatt til formål å hindre, innskrenke eller vri konkurransen i strid med konkurranseloven § 10. Samarbeidet omfattet anbudskonkurranser utlyst i perioden 23. november 2012 til 1. oktober 2013.
- (5) Konkurransetilsynet har i medhold av konkurranseloven § 29, jf. § 10 besluttet å ilegge Arro Elektro AS/Arro Holding AS et samlet overtredelsesgebyr på kr. 1 870 000,-, Caverion Norge AS/Caverion Oyj et samlet overtredelsesgebyr på kr. 2 400 000,- og Ingeniør Ivar Pettersen AS/Pettersen AS et samlet overtredelsesgebyr på kr. 2 880 000,-.
- (6) Caverion Norge AS søkte om lempning av overtredelsesgebyret 10. oktober 2013, jf. konkurranseloven § 31 og forskrift om overtredelsesgebyr § 4 jf. § 6.¹ Konkurransetilsynet innvilger Caverion lempning av overtredelsesgebyret på 40 prosent. Dette fører til at overtredelsesgebyret for Caverion Norge AS/Caverion Oyj reduseres til kr. 1 440 000,-.

¹ Forskrift av 11. desember 2014 nr. 1465 om utmåling og lempning av overtredelsesgebyr.

- (7) Ingeniør Ivar Pettersen AS/Pettersen AS har søkt om delvis lempning av overtredelsesgebyret i brev 17. februar 2015, jf. konkurranseloven § 31. Brevet ble mottatt av tilsynet 18. februar 2015. Konkurransetilsynet finner ikke at vilkårene for å innvilge lempning er oppfylt. Det vises til nærmere begrunnelse for dette i kapittel 8.

2 Sakens bakgrunn

2.1 Nærmere om partene

2.1.1 Arro Elektro AS og Arro Holding AS

- (8) Arro Elektro AS (heretter "Arro") ble stiftet i 1998.²
- (9) Selskapets virksomhet omfatter elektroinstallasjon, service, automasjon og internkontroll. Kundene er hovedsakelig profesjonelle kunder, herunder private utbyggere og offentlige institusjoner.
- (10) Styret i Arro består siden 16. juli 2014 av styreleder Knut Inge Smeby, styremedlem A2, samt styremedlemmene Pål Ripel og A3.
- (11) Tidligere fra 11. januar 2011 har styret i Arro bestått av styreleder Knut Inge Smeby, nestleder A2, samt styremedlemmene Einar Johan Mikalsen, Pål Ripel, Roger Jarnæs og A1.
- (12) Daglig leder i Arro er fra 26. mars 2015 A3. A2 var tidligere daglig leder i selskapet.
- (13) Årsregnskapet til Arro i 2013 viser en omsetning på kr. 43 830 000,-.³
- (14) Arro Holding AS⁴ (heretter "Arro Holding") eier 100 prosent av aksjene i Arro. Styret i Arro Holding består siden 30. juli 2014 av styreleder Knut Inge Smeby, styremedlem og daglig leder A2, samt styremedlemmene Einar Johan Mikalsen og Oddmar Nilsen.
- (15) Tidligere siden 16. november 2010 har styret i Arro Holding bestått av styreleder Knut Inge Smeby, nestleder og daglig leder A2, samt styremedlemmene A3, Pål Ripel, Roger Jarnæs og A1.
- (16) Arro Holding hadde ingen omsetning i 2013. Foruten eierskapet i Arro, eier Arro Holding 100 prosent av aksjene i følgende fire datterselskaper:
- Veveriet Eiendom II AS,⁵ hvor årsregnskapet i 2013 viser en omsetning på kr. 360 000,-.⁶
 - Nobel Technic AS,⁷ hvor årsregnskapet i 2013 viser en omsetning på kr. 1 206 000,-.⁸
 - Arro Eiendom AS,⁹ hvor årsregnskapet i 2013 viser en omsetning på kr. 655 000,-.¹⁰
 - Fyrhuset Solberg Spinderi AS,¹¹ hvor årsregnskapet i 2013 viser en omsetning på kr. 168 000,-.¹²
- (17) Arro Holding og dets datterselskaper hadde dermed i 2013 en samlet omsetning på kr. 46 219 000,-.

² Organisasjonsnummer 979 538 480, forretningsadresse Spinderisletta 95, 3057 Solbergelva.

³ Omsetningstall hentet fra www.proff.no.

⁴ Organisasjonsnummer 944 174 796, Spinderisletta 95, 3057 Solbergelva.

⁵ Organisasjonsnummer 988 980 188, Spinderisletta 95, 3057 Solbergelva.

⁶ Omsetningstall hentet fra www.proff.no.

⁷ Organisasjonsnummer 977 050 189, Spinderisletta 95, 3057 Solbergelva.

⁸ Omsetningstall hentet fra www.proff.no.

⁹ Organisasjonsnummer 994 889 761, Spinderisletta 95, 3057 Solbergelva.

¹⁰ Omsetningstall hentet fra www.proff.no.

¹¹ Organisasjonsnummer 992 664 363, Spinderisletta 95, 3057 Solbergelva.

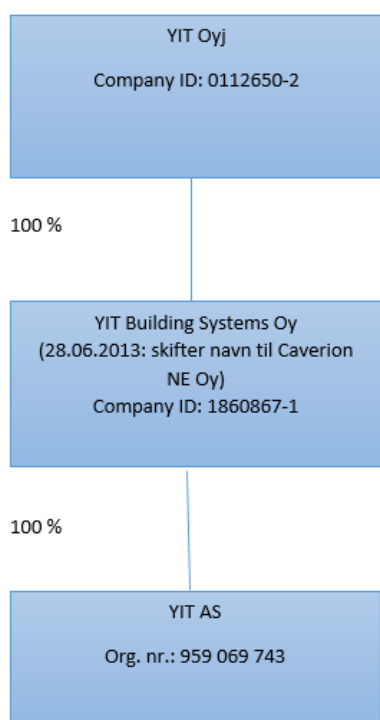
¹² Omsetningstall hentet fra www.proff.no.

2.1.2 Caverion Norge AS og Caverion Oyj

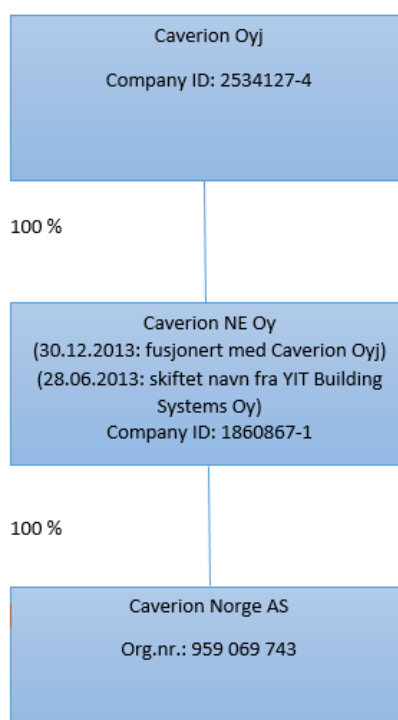
- (18) Caverion Norge AS (heretter "Caverion") ble stiftet i 1990.¹³
- (19) Caverion er en av Norges største aktører innen elektroinstallasjon. Selskapets virksomhet er hovedsakelig elektrisk installasjonsarbeid, rørlegger- og ventilasjonsarbeid og vaktmestertjenester.
- (20) Siden 3. juni 2014 har Olof Fredrik Thernström Strand vært styreleder i Caverion. B8 er daglig leder samt styremedlem i selskapet.
- (21) Caverion var tidligere en del av YIT-konsernet, men selskapet ble skilt ut i forbindelse med en restrukturering 30. juni 2013. Som følge av denne restruktureringen ble YIT-konsernet splittet i to separate deler, henholdsvis YIT og Caverion Group.
- (22) Restruktureringen og selskapsstrukturen fremgår nærmere av figuren nedenfor.

Figur 1 Selskapsstruktur før, under og etter restruktureringen

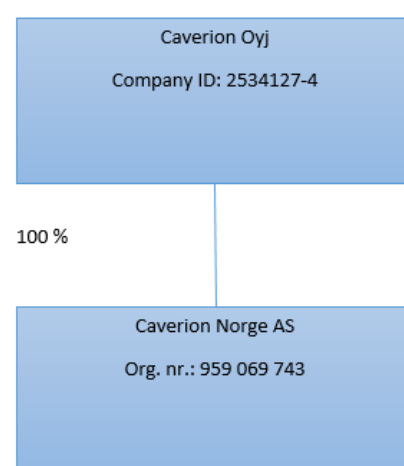
Før fisjonen 30. juni 2013

Perioden 30. juni 2013 til 31. desember 2013

Siden 1. januar 2014

- (23) Entreprenørvirksomheten og boligsatsningen i Finland, Baltikum og Russland ble igjen i YIT-delen. De delene av virksomheten som omfattet tekniske bygginstallasjoner og service ble skilt ut i det nye konsernet, Caverion Group, med Caverion Oyj som konsernspiss.
- (24) Det norske datterselskapet ble i sin helhet videreført i Caverion-gruppen.¹⁴ Selskapet endret kun navn fra YIT AS til Caverion Norge AS. Organisasjonsnummeret til selskapet forble det samme. Navneendringen ble registrert i foretaksregisteret 1. juli 2013.
- (25) Før fisjonen 30. juni 2013 var YIT AS 100 prosent eid av det finske selskapet YIT Building Systems Oy.¹⁵ Dette selskapet var igjen 100 prosent eid av konsernspissen, YIT Oyj.¹⁶

¹³ Organisasjonsnummer 959 069 743, forretningsadresse Ole Deviks vei 10, 0666 Oslo.

¹⁴ Svar på pålegg om å gi informasjon i e-post 10. juni 2014 fra Caverion. Dette er også redegjort for av adm.dir. i Caverion, B8, i forklaringsopptak av 26. mars 2014 avsnitt 16.

- (26) Den 29. juni 2013 skiftet YIT Building Systems Oy navn til Caverion NE Oy. Etter fisjonen 30. juni 2013 forble det norske datterselskapet, Caverion Norge AS, 100 prosent eid av Caverion NE Oy. Eierforholdet mellom disse selskapene ble således ikke påvirket av restruktureringen.
- (27) Etter fisjonen 30. juni 2013 ble Caverion NE Oy 100 prosent eid av den nye konsernspissen, Caverion Oyj.¹⁷
- (28) I en ytterligere restrukturering 30. desember 2013 fusjonerte Caverion NE Oy med Caverion Oyj. Caverion Norge AS har således fra 1. januar 2014 har vært 100 prosent eid av Caverion Oyj.
- (29) Ifølge årsregnskapet hadde Caverion i 2013 en omsetning på kr. 4 033 467 000,-.¹⁸ Omsetningen til Caverion Group i 2013 var 2 544 000 000 euro.¹⁹ Basert på Norges Banks gjennomsnittlige eurokurs for 2013 utgjør dette kr. 19 865 333 000,-.²⁰

2.1.3 Ingeniør Ivar Pettersen AS

- (30) Ingeniør Ivar Pettersen AS (heretter "Pettersen") ble stiftet i 1991.²¹ Pettersen tilbyr totalleveranser innenfor elektroteknikk, herunder elektroinstallasjon. Selskapet har virksomhet i Drammens- og Osloregionen. Styrets leder er Bjørn Erik Pettersen. C2 er styremedlem og daglig leder.
- (31) Tidligere eide Bjørn Erik Pettersen 51 prosent av aksjene i Pettersen, mens 49 prosent av aksjene ble eid av Pettersen AS. Etter 1. juni 2013 eier Bjørn Erik Pettersen 31 prosent av aksjene i Pettersen, mens 69 prosent av aksjene eies av Pettersen AS.²²
- (32) Pettersen AS er eid 100 prosent av C2.
- (33) Pettersen eier 100 prosent av aksjene i Kreativ Elektro Oslo AS.²³
- (34) Selskapsstrukturen fremgår nærmere av figuren nedenfor.

¹⁵ Company ID: 1860867-1.

¹⁶ Company ID: 0112650-2.

¹⁷ Company ID: 2534127-4.

¹⁸ Omsetningstall hentet fra www.proff.no.

¹⁹ Omsetningstallet til Caverion Group er hentet fra konsernets hjemmesider:

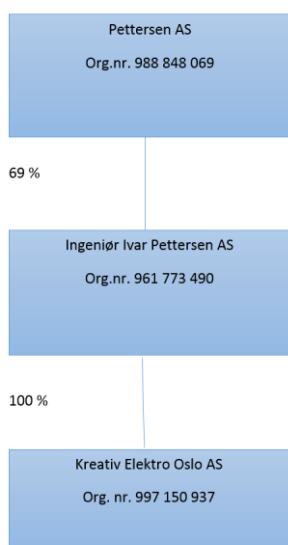
<http://annualreport2014.caverion.com/caverion-in-2014/financial-development>.

²⁰ Gjennomsnittlig eurokurs for 2013 var ifølge Norges Bank 7,8087, se <http://www.norges-bank.no/Statistikk/Valutakurser/>

²¹ Organisasjonsnummer 961 773 490, forretningsadresse Engene 45, 3015 Drammen.

²² Pettersen AS, organisasjonsnummer 988 848 069, forretningsadresse Gotskalk Johnsons vei 13, 3014 Drammen.

²³ Organisasjonsnummer 997 150 937, forretningsadresse Engene 45, 3015 Drammen.

Figur 2 Selskapsstruktur etter aksjeoverdragelse 1. juni 2013

- (35) Ifølge årsregnskapet var Pettersens omsetning i 2013 på kr. 153 639 000,-.²⁴ Kreativ Elektro Oslo AS hadde ifølge årsregnskapet en omsetning i 2013 på kr. 406 000,-.²⁵

2.2 Om elektroinstallasjon

- (36) Saken gjelder anbudssamarbeid vedrørende rammeavtale på elektrikertjenester, inkl. svakstrømsinstallasjoner, med Vestre Viken Helseforetak.
- (37) Elektroinstallasjon omfatter installering av elektriske anlegg i alle typer bygninger og anlegg; elektriske ledninger og utstyr, telekabler, kabler til bredbånd og TV, herunder fiberoptikk og parabolantennener, belysning, brannalarmer, tyverialarmer, gatebelysning, elektriske trafikksignalanlegg og belysning til landingsbaner.²⁶
- (38) Elektroinstallasjon vil som regel også inkludere salg av elektrisk utstyr og materiell. Utstyret leveres som en del av installasjonen.
- (39) I noen tilfeller vil det være naturlig å skille mellom elektroinstallasjon til privatpersoner og prosjekter for større kunder, der kapasitet og spesialkompetanse er avgjørende.
- (40) Elektroinstallasjon i forbindelse med ombygginger på sykehus kan være noe mer utfordrende enn alminnelig elektroinstallasjon i nybygg og ved rehabiliteringer, dersom arbeidene utføres mens sykehuset er i full drift.

2.3 Konkurransetilsynets saksbehandling

- (41) Konkurransetilsynet fremsatte 26. september 2013 begjæring for Bergen tingrett om adgang til å foreta bevissikring etter konkurranseloven § 25. Ved Bergen tingretts beslutning samme dag fikk Konkurransetilsynet tillatelse til å gjennomføre bevissikring hos Arro, Caverion og Pettersen.

Vedlegg 1 Bergen tingretts beslutninger om bevissikring datert 26. september 2013

- (42) Det ble gjennomført bevissikring hos Arro, Caverion og Pettersen 1. og 2. oktober 2013. Under bevissikringen ble det tatt beslag i dokumenter og elektronisk lagret materiale.

²⁴ Omsetningstall hentet fra www.proff.no

²⁵ Omsetningstall hentet fra www.proff.no

²⁶ http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/nos_d383/nos_d383.pdf

- (43) Konkurransetilsynet har i tillegg gjennomført forklaringsopptak med personene som fremgår av Tabell 1 nedenfor.

Tabell 1 Oversikt over personer som har avgitt forklaring til Konkurransetilsynet

Navn:	Foretak og stilling i perioden 2012 – 2013	Dato for forklaringsopptak
Arro:		
A1	Markedsansvarlig i Arro	11.12.2013, 20.03.2014, 19.05.2014
A3	Saksbehandler i Arro (nåværende daglig leder)	15.01.2014
A4	Saksbehandler i Arro	13.02.2014
A2	Daværende daglig leder i Arro	13.02.2014
Caverion:		
B2	Prosjektleder i Caverion	16.10.2013, 17.02.2014
B3	Prosjektsjef service i Caverion	16.10.2013
B4	Senior prosjektleder i Caverion	16.10.2013
B5	Servicesjef i Caverion	28.10.2013
B1	Prosjektleder i Caverion	04.11.2013, 12.12.2013, 13.01.2014
B6	Avdelingssjef i Caverion	26.03.2014
B7	Tidligere daglig leder i Caverion	13.03.2014
B8	Administrerende direktør i Caverion	26.03.2014
Pettersen:		
C1	Avdelingsleder prosjekt i Pettersen	11.12.2013, 29.01.2014, 20.05.2014
C3	Kalkulator i Pettersen	10.02.2014
C2	Adm. dir. / daglig leder i Pettersen	13.02.2014
C4	Prosjektleder i Pettersen	13.02.2014
C5	Serviceleder i Pettersen	12.03.2014

- (44) Konkurransetilsynet har under saksbehandlingen innhentet ytterligere informasjon fra Arro, Caverion og Pettersen. Det er også innhentet informasjon fra tredjeparter, herunder Vestre Viken Helseforetak, Sweco Norge AS,²⁷ ECT AS²⁸ og Hospitalitet AS.²⁹
- (45) Konkurransetilsynet sendte varsel om illeggelse av overtredelsesgebyr til Arro/Arro Holding, Caverion/Caverion Oyj og Pettersen/Pettersen AS 8. desember 2014. Frist for å inngi merknader til varselet ble satt til 20. februar 2015. Etter anmodning fikk Arro/Arro Holding senere forlenget fristen til 27. februar 2015.

Vedlegg 2 Konkurransetilsynets varsel 8. desember 2014

- (46) Pettersen/Pettersen AS innga merknader til varselet i brev 17. februar 2015.
Caverion/Caverion Oyj innga merknader til varselet i brev 19. februar 2015.

Vedlegg 3 Pettersen/Pettersen AS sine merknader til varselet 17. februar 2015

Vedlegg 4 Caverion/Caverion Oyj sine merknader til varselet 19. februar 2015

- (47) Arro/Arro Holding innga merknader til varselet i brev 27. februar 2015. Arro/Arro Holding innga ytterligere merknader i e-post 20. april 2015.

Vedlegg 5 Arro/Arro Holding sine merknader til varselet 27. februar 2015

Vedlegg 6 E-post med ytterligere merknader fra Arro/Arro Holding 20. april 2015

²⁷ Organisasjonsnummer 967 032 271, forretningsadresse Fornebuveien 11, 1327 Lysaker.

²⁸ Organisasjonsnummer 946 038 857, forretningsadresse Hotvetalleen 11, 3018 Drammen.

²⁹ Organisasjonsnummer 951 032 638, forretningsadresse Lysaker torg 25, 1366 Lysaker.

2.4 Lempningssøknader

2.4.1 Lempningssøknad fra Caverion

- (48) Konkurransetilsynet mottok lempningssøknad fra Caverion 10. oktober 2013.

Vedlegg 7 Lempningssøknad fra Caverion mottatt 10. oktober 2013

- (49) Lempningssøknaden gjaldt mulig brudd på konkurranseloven § 10 i forbindelse med mistanke om ulovlig anbudssamarbeid mellom Arro, Caverion og Pettersen.

- (50) Det fremgår av lempningssøknaden at Caverion iverksatte egne undersøkelser etter bevissikringen. [REDACTED]

- (51) [REDACTED]

- (52) Konkurransetilsynet bekreftet mottak av lempningssøknaden i brev 11. oktober 2013.

Vedlegg 8 Konkurransetilsynets brev datert 11. oktober 2013

2.4.2 Lempningssøknad fra Pettersen/Pettersen AS

- (53) Konkurransetilsynet mottok søknad om delvis lempning av overtredelsesgebyr fra Pettersen/Pettersen AS 18. februar 2015. Lempningssøknaden fremgikk av merknadene til varselet.

- (54) Søknaden gjaldt mulig brudd på konkurranseloven § 10 i forbindelse med mistanke om avtale/samordnet opptreden mellom Arro, Caverion og Pettersen. For øvrig viste Pettersen til den overtredelse som Konkurransetilsynet hadde redegjort for i varsel sendt partene 8. desember 2014.

- (55) Det ble ikke fremlagt nye bevis i lempningssøknaden.

- (56) Pettersen/Pettersen AS anførte i lempningssøknaden at foretaket hadde fremlagt bevis som vesentlig styrket Konkurransetilsynets muligheter til å bevise overtredelse av konkurranseloven § 10. [REDACTED]

- (57) Konkurransetilsynet bekreftet mottak av lempningssøknaden i brev 23. februar 2015 i tråd med forskrift om overtredelsesgebyr § 4.

Vedlegg 9 Konkurransetilsynets brev datert 23. februar 2015

- (58) I henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 5 sendte Konkurransetilsynet en foreløpig vurdering av anmodningen om delvis lempning 5. mars 2015. Etter tilsynets foreløpige vurdering var ikke vilkårene for delvis lempning oppfylt. Frist for å inngi merknader til tilsynets foreløpige vurdering ble satt til 20. mars 2015.

Vedlegg 10 Konkurransetilsynets brev datert 5. mars 2015

- (59) Pettersen har ikke sendt inn merknader til Konkurransetilsynets foreløpige vurdering av lempningssøknaden.

2.5 Partenes merknader til varselet

- (60) I det følgende gis en kort redegjørelse for partenes hovedanførsler til varsel om illeggelse av overtredelsesgebyr datert 8. desember 2014. For øvrig behandles anførslene løpende i vedtaket.

2.5.1 Arros merknader

- (61) Arro anfører at Konkurransetilsynet ikke har bevist med klar sannsynlighetsovervekt at foretaket har deltatt i anbudssamarbeidet. Det anføres at forklaringer avgitt av ansatte i konkurrerende foretak har begrenset bevisverdi, og at tilsynet ikke har fremlagt konkrete dokumentbevis på Arros deltakelse i samarbeidet. Videre anføres det at bevisverdien av forklaringene svekkes ved at det foreligger motstrid på flere punkter.
- (62) Subsidiært anfører Arro at det ikke er grunnlag for et så betydelig overtredelsesgebyr som Konkurransetilsynet har varslet. Det anføres at det varslede gebyret utgjør en betydelig større forholdsmessig andel av Arros omsetning siste regnskapsår sammenlignet med de øvrige partene i den foreliggende saken, og for øvrig også i forhold til tidligere saker fra tilsynet og i EU-retten.
- (63) Arro anfører videre at Konkurransetilsynet har tatt utgangspunkt i en for høy omsetning ved beregningen av grunnbeløpets størrelse. Arro anfører blant annet at samarbeidet ikke har hatt betydning for prisingen av arbeider på legevakten og tilleggsarbeider, og at omsetning knyttet til disse arbeidene således ikke skal medregnes ved fastsettelsen av grunnbeløpet. Arro anfører at vurderingen av hvilken omsetning som er knyttet til den enkelte minikonkurranse beror på en tolkning av den aktuelle kontrakt.
- (64) Dernest anfører Arro at det ikke er grunnlag for å sette grunnbeløpet så høyt som 19 prosent av relevant omsetningsverdi. Arro anfører at det må vektlegges i formildende retning at overtredelsen er begått av relativt små aktører innen elektrobransjen, samt at samarbeidet har hatt et begrenset omfang og varighet. Det er i denne sammenheng vist til praksis og retningslinjer fra Kommisjonen.
- (65) Arro anfører ellers at det ikke er grunnlag for å øke grunnbeløpet med ytterligere 19 prosent for særlig grovhet. I denne sammenheng viser Arro til at overtredelsen er begått av små aktører innen elektrobransjen, samt at samarbeidet har hatt et begrenset omfang og varighet. Det vises også til at preventive hensyn er ivaretatt uten et slikt tillegg.
- (66) Arro anfører dessuten at det i utmålingen ikke kan vektlegges i skjerpende retning at Arro hadde en ledende rolle i samarbeidet, slik Konkurransetilsynet gjør i varselet. Det anføres at tilsynet ikke har gitt en tilstrekkelig begrunnelse for hvorfor Arro anses å ha hatt en ledende rolle, og at dette forholdet heller ikke er bevist med klar sannsynlighetsovervekt. Videre anføres det at det faktisk Konkurransetilsynet har funnet bevist i varselet uansett ikke gir grunnlag for å konkludere med at Arro har hatt en særskilt rolle som overvåker, koordinator eller pådriver for å holde samarbeidet gående.
- (67) Endelig anfører Arro at det ikke er grunnlag for oppjustering av grunnbeløpet ut fra preventive hensyn som Konkurransetilsynet la til grunn i varselet. Arro anfører at en slik oppjustering skal forbeholdes foretak som har en særlig stor omsetning ut over omsetningen som overtredelsen direkte eller indirekte omfatter. For mindre foretak som Arro vil preventive hensyn være ivaretatt med et langt lavere overtredelsesgebyr.

2.5.2 Caverions merknader

- (68) Caverion har ingen merknader til Konkurransetilsynets vurdering av de faktiske forholdene i saken eller spørsmålet om det foreligger brudd på konkurranseloven § 10.
- (69) Caverion påpeker i merknadene til varselet at de ikke nødvendigvis deler Konkurransetilsynets konklusjon om Caverion Oyjs solidaransvar. Caverion har imidlertid ikke imøtegått tilsynets vurderinger.
- (70) Caverion anfører imidlertid at det varslede overtredelsesgebyret er for høyt sammenlignet med relevant EU-praksis. Caverion har ingen merknader til den relevante omsetningen som Konkurransetilsynet tar utgangspunkt i ved beregningen av grunnbeløpet. Imidlertid anfører Caverion at det ikke er grunnlag for å sette grunnbeløpet så høyt som 19 prosent av relevant omsetningsverdi. Det anføres at 19 prosent er en høyere prosentsats enn det som er lagt til grunn i sammenlignbare saker fra EU-praksis. Caverion viser i denne sammenheng til at det berørte markedet i saken er lite, og at det ikke var noen ansatte sentralt i Caverion som var

involvert i overtredelsen. Det vises også blant annet til at samarbeidet ikke hadde en systematisk eller avansert organisering, at det ikke var en systematisk oppfølging av gjennomføringen av samarbeidet, og at det ble iverksatt og gjennomført uten noen klar plan for fordelingen av oppdragene eller en mekanisme som sikret at partene fikk like store fordeler av det.

- (71) Caverion anfører også at det ikke er grunnlag for å øke grunnbeløpet med ytterligere 19 prosent for særlig grovhet. Caverion anfører i den forbindelse at prosentsatsen må settes tilsvarende ned som grunnprosenten, i tråd med EU-praksis. Caverion anfører dernest at Oslo tingretts dom av 19. februar 2014 og tilsynets utkast til veileder om utmåling tilsier at det ikke bør ilegges et tillegg for særlig grovhet.
- (72) Videre anfører Caverion at grunnbeløpet er økt for meget på bakgrunn av skjerpene omstendigheter. Det anføres at det er uforholdsmessig å vektlegge konsernets økonomi i skjerpene retning ved lokale overtredelser. Dessuten anføres det at konsernets omsetning er vektlagt i skjerpene retning flere ganger ved utmålingen. Caverion anfører også at foretaket ikke har oppjustert pris eller dekningsbidrag, samt at skadevirkningene av samarbeidet er vektlagt flere ganger ved utmålingen.
- (73) Caverion anfører endelig at lempningssøknaden Konkurransetilsynet mottok 10. oktober 2013 må føre til en større reduksjon av overtredelsesgebyret enn 30 prosent, som var lagt til grunn i Konkurransetilsynets varsel.

2.5.3 Pettersens merknader

- (74) Pettersen har ingen merknader til Konkurransetilsynets vurdering av at det objektivt sett foreligger en overtredelse av konkurranse-loven § 10. Pettersen anfører imidlertid at visse deler av overtredelsen ikke er begått med fortsett, men at det kun foreligger en uaktsom overtredelse.
- (75) Pettersen har videre ingen merknader til Konkurransetilsynets metode for fastsettelse av overtredelsesgebyret, eller til den konkrete fastsettelsen av gebyrets grunnbeløp. Imidlertid anfører Pettersen at det ikke foreligger grunnlag for å justere grunnbeløpet ytterligere opp av preventive hensyn etter forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav f.
- (76) Pettersen anfører at Konkurransetilsynets begrunnelse for å justere grunnbeløpet er generell og svært lite konkret når det er fremholdt at det foreligger betydelig høyere dekningsbidrag på sykehusprosjektene utført for Vestre Viken HF etter at samarbeidet startet sammenlignet med andre tilsvarende prosjekter. Pettersen viser i denne sammenheng til at det må stilles krav til at Konkurransetilsynet helt konkret tar stilling til hvilke prosjekter som er sammenlignbare med sykehusprosjektene og foretar en konkret beregning av dekningsgraden for disse.
- (77) Pettersen anfører ellers at en generell sammenligningen av dekningsgrad på gjennomførte anbudskontrakter og prosjektene på Vestre Viken HF i perioden 2011-2013 ikke er relevant, fordi sykehusprosjektene hadde en naturlig høyere dekningsgrad enn andre prosjekter. Det vises i denne sammenheng til at det for arbeid med elektriske installasjoner på medisinske områder blir stilt krav om tilleggskompetanse.
- (78) Videre anføres det at Konkurransetilsynet ikke har sett hen til sammenlignbare prosjekter med Vestre Viken HF. Det vises i denne sammenheng til at flere av prosjektene ble tatt på anbud i et meget presset marked i perioden 2010-2012. Det vises også til at flere av prosjektene ikke krever særskilt kompetanse ut over vanlig fagopplæring [REDAKERT] Pettersen anfører at dekningsgraden for foretaket på sykehusprosjekter ikke er betydelig høyere enn andre tilsvarende prosjekter.
- (79) Dernest anfører Pettersen at Konkurransetilsynet må innvilge foretaket 30 prosent reduksjon av gebyret etter konkurranse-loven § 31 om delvis lempning. Dersom vilkårene for delvis lempning ikke er oppfylt, anfører Pettersen at tilsynet uansett må redusere gebyret med mer enn 5 prosent på bakgrunn av foretakets samarbeid med Konkurransetilsynet under etterforskningen. Pettersen anfører at den bistand foretaket har gitt Konkurransetilsynet under

etterforskningen er sammenlignbar med den bistand som er gitt av Caverion.

2.6 Videre fremstilling

- (80) Konkurransetilsynet vil i kapittel 3 redegjøre nærmere for sakens faktiske side. I kapittel 4 vil det bli påvist at det foreligger en overtredelse av konkurranseloven § 10. Varigheten av overtredelsen redegjøres for i kapittel 5. I kapittel 6 redegjøres det for det rettslige grunnlaget for overtredelsesgebyr og hvilke selskaper som er ansvarlige for overtredelsen. Konkurransetilsynets utmåling av overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29 foretas i kapittel 7. Deretter vil lempning vurderes i kapittel 8. Vedtakets slutning fremgår av kapittel 9.

3 Nærmere om sakens faktiske side

3.1 Saken i korte trekk

- (81) I juni 2010 utlyste Vestre Viken Helseforetak en rammeavtale for levering av elektrikertjenester, inkl. svakstrømsinstallasjoner til foretakets bygningsmasse. Vestre Viken Helseforetak inngikk i desember 2010 parallelle rammeavtaler med henholdsvis Arro, Caverion og Pettersen. De tre foretakene fikk gjennom rammeavtalen anledning til å inngi anbud i lukkede minikonkurranser om elektrikertjenester hos Vestre Viken Helseforetak i Drammensområdet.
- (82) Med bakgrunn i det beslaglagte materialet og informasjon fremkommet i forklaringsopptak, har Konkurransetilsynet funnet det bevist med klar sannsynlighetsovervekt at det har foregått et samarbeid mellom foretakene i perioden 23. november 2012 og i hvert fall frem til 1. oktober 2013.
- (83) Samarbeidet har bestått i en overordnet enighet om fordeling av kontrakter for levering av elektrikertjenester til Vestre Viken Helseforetak. Som ledd i dette samarbeidet har partene i forkant av tilbudsfrister avtalt hvilket foretak som skulle vinne den aktuelle minikonkurransen. Det utpekte foretaket har deretter utarbeidet et anbud med priser, som har blitt overlevert til andre foretak før tilbudsfristen. De øvrige foretakene har levert inn høyere anbud for å gi inntrykk av at det foregikk en fullkommen konkurranse. I enkelte tilfeller har ett av foretakene meddelt at de ikke kom til å levere inn anbud i den aktuelle minikonkurransen.
- (84) Fra tidspunktet da kontakten ble etablert forelå det regelmessig dialog mellom partene i forkant av tilbudsfrister under rammeavtalen, hvor oppdrag ble fordelt og priser og annen strategisk viktig informasjon ble utvekslet. Partene hadde kontakt per telefon, SMS, e-post, samt fysiske møter.
- (85) Konkurransetilsynet vil i det følgende redegjøre nærmere for ovennevnte samarbeid.

3.2 Nærmere om enkelte sentrale personer

- (86) Samarbeidet har vært gjennomført av noen sentrale personer i hvert av foretakene. Nedenfor beskrives ansvaret til disse personene i henholdsvis Arro, Caverion og Pettersen.
- (87) Kommunikasjonen har i hovedsak funnet sted mellom A1 (Arro), B1 (Caverion), B2 (Caverion) og C1 (Pettersen).
- (88) A1 var styremedlem og markedsansvarlig i Arro, og hadde blant annet ansvar for kontakten med Vestre Viken Helseforetak på vegne av Arro.
- (89) B1 var prosjektleder i Caverion avdeling Drammen, og hadde ansvaret for oppfølgingen av oppdrag for Vestre Viken Helseforetak. B1 sluttet i Caverion 1. mai 2013, og B2 overtok da kontakten med A1 og C1.
- (90) B2 var prosjektleder i Caverion avdeling Drammen. B2 overtok ansvaret for Vestre Viken Helseforetak i Caverion avdeling Drammen da B1 sluttet. B2 sluttet i Caverion 31. januar 2014.

- (91) C1 er leder for prosjektavdelingen i Pettersen. Denne avdelingen har hovedansvar for innlevering av anbud på minikonkurranser til Vestre Viken Helseforetak.

3.3 Nærmere om rammeavtalen med Vestre Viken Helseforetak

3.3.1 Generelt om rammeavtalen

- (92) Vestre Viken Helseforetak lyste ut rammeavtalen på Doffin 23. juni 2010 med ref. JUN 1481188. Anskaffelsen var omfattet av lov om offentlige anskaffelser³⁰ og forskrift om offentlige anskaffelser³¹ del I og III.

Vedlegg 11 Utlysningstekst for rammeavtaler på elektrikertjenester, inkl. svakstrømsinstallasjoner, Vestre Viken Helseforetak

- (93) Rammeavtalen gjaldt kjøp av elektrikertjenester, inkl. svakstrømsinstallasjoner, knyttet til drift og vedlikehold av bygninger som Vestre Viken Helseforetak eier eller leier. Vestre Viken delte anskaffelsen inn i fem geografiske områder.
- (94) Fristen for å levere anbud på rammeavtalen var 8. september 2010 kl. 12.00. Totalt kom det inn 10 anbud.
- (95) For Drammensområdet (område 5) ble det inngått parallelle rammeavtaler med tre leverandører. Vestre Viken Helseforetak inngikk kontrakter med henholdsvis Arro, Caverion og Pettersen.

Vedlegg 12 Kontrakt med Arro signert 20.12.2010

Vedlegg 13 Kontrakt med Caverion signert 17. og 20.12.2010

Vedlegg 14 Kontrakt med Pettersen signert 17. og 20.12.2010

- (96) Vestre Viken Helseforetak valgte de tre leverandørene i prioritert rekkefølge.³² Oppdrag med forventet omsetningsstørrelse under kr. 300.000,- eks. mva. ville gå til valgt leverandør etter følgende prioritet:
1. prioritet: Hovedleverandør som alltid skulle benyttes ved ledig kapasitet
 2. prioritet: Skulle benyttes dersom 1. prioritet ikke hadde kapasitet
 3. prioritet: Skulle benyttes dersom 1. og 2. prioritet ikke hadde kapasitet
- (97) Caverion ble innstilt med 1. prioritet, Pettersen med 2. prioritet og Arro med 3. prioritet.
- (98) På oppdrag under kr. 300.000,- regulerte rammeavtalen priser på arbeid og materiell, som for eksempel timepris, påslag på grossistpriser og vanlig materiell.
- (99) For oppdrag med forventet omsetningsstørrelse over kr. 300.000,- eks. mva. skulle det avholdes minikonkurranser mellom de tre valgte rammeleverandørene.³³
- (100) Minikonkurranse vil si at det ble gjennomført en "lukket" anbudskonkurranse, der kun de tre valgte leverandørene under rammeavtalen hadde anledning til å inngi anbud. Vestre Viken Helseforetak vurderte etter tilbudsfristens utløp de innkomne anbudene ut ifra kriteriene pris/totalkostnad, leveringstid, eventuelle behov for spesialkompetanse mv. Vektingen av kriteriene kunne variere fra oppdrag til oppdrag. Den leverandør som hadde levert det økonomisk mest fordelaktige anbudet ble tildelt oppdraget.³⁴ Rammeavtalen regulerte ikke prisene for minikonkurransene, og det ble her inngått egne kontrakter basert på prisene som var gitt i anbudene.
- (101) Vestre Viken HF kunne pålegge foretaket som utførte oppdrag endringer i oppdragsbeskrivelsen eller fremdriftsplaner. Vederlag for endringer skulle, uavhengig av endringens størrelse, være i samsvar med avtalens opprinnelige prisnivå.³⁵ Dersom endringer

³⁰ Lov om offentlige anskaffelser 16. juli 1999 nr. 69.

³¹ Forskrift om offentlige anskaffelser 7. april 2006 nr. 402.

³² Jf. Konkurranses grunnlaget vedlagt utlysningsteksten på Doffin.

³³ Jf. Konkurranses grunnlaget vedlagt utlysningsteksten på Doffin.

³⁴ Jf. Konkurranses grunnlaget vedlagt utlysningsteksten på Doffin.

³⁵ Jf. Konkurranses grunnlaget vedlagt utlysningsteksten på Doffin.

medførte besparelser skulle oppdragsgiver godskrives dette.

3.3.2 Minikonkurranser avholdt under rammeavtalen

- (102) Fra rammeavtalen ble inngått i desember 2010 og frem til utløpet av rammeavtalen 31. desember 2013 ble det avholdt ni minikonkurranser mellom de tre rammeleverandørene.
- (103) Den første minikonkurransen gjaldt arbeider på avdelingen "Nyfødt Intensiv", og hadde tilbudsfrist 15. august 2011. Deretter ble det utlyst en minikonkurranse som gjaldt arbeider i Valbrottveien 17, med tilbudsfrist 5. desember 2011.
- (104) Videre ble det utlyst en minikonkurranse som gjaldt arbeider på "Plan 8 Store Barn Onkologisk Poliklinikk". Denne hadde tilbudsfrist 13. august 2012. Neste minikonkurranse gjaldt arbeider på "Plan 12 og 13 Øre Nese Hals og Øye", og hadde tilbudsfrist 1. oktober 2012. Den siste minikonkurransen i 2012 gjaldt ombyggingsarbeider i forbindelse med "CT Akuttmottak", og hadde tilbudsfrist 18. desember 2012.
- (105) I 2013 ble det avholdt fire minikonkurranser. Den første minikonkurransen gjaldt arbeider på "Angiolab", med tilbudsfrist 8. februar 2013. Deretter ble det utlyst et lite oppdrag kalt "Lukking av avvik" eller "IK Avvik". Dette oppdraget gjaldt en rekke mindre arbeider, som skulle gjøres etter en internkontroll av det elektriske anlegget på Drammen sykehus. Denne minikonkurransen hadde tilbudsfrist 16. april 2013. Videre ble det utlyst en minikonkurranse vedrørende ombygging av Dagkirurgisk avdeling – "Dagkirurgen" med tilbudsfrist 14. mai 2013. Til slutt ble det avholdt en minikonkurranse kalt "OBS Post II", som gjaldt ombygging av en observasjonspost på Drammen sykehus. Denne hadde tilbudsfrist 24. juni 2013.
- (106) Dato og beløp for innleverte anbud på de ulike minikonkurransene, samt kontraktssummer og fakturert beløp fremgår av tabellen nedenfor. Oppgitte summer er eks. mva. Av tabellen fremgår også hvilket foretak som vant den enkelte minikonkurranse, og hvorvidt foretakene leverte inn anbud eller ikke.

Tabell 2 Oversikt over innleverte anbud på minikonkurranser

Prosjekt	Frist	Arro	Caverion	Pettersen	Vinner	Kontraktssum	Fakturert
Nyfødt intensiv	15.08.2011	Kr. 4.143.955	Kr. 3.895.000	Kr. 3.843.370	Pettersen	Kr. 3.819.233	Kr. 4.436.742
Valbrottveien 17	05.12.2011	Kr. 1.001.492	Kr. 767.298	Kr. 989.271	Caverion	Kr. 797.547	Kr. 854.347
Plan 8 Store barn	13.08.2012	Leverte ikke	Kr. 1.296.900	Kr. 1.141.603	Pettersen	Kr. 1.189.615	Kr. 1.503.973
Plan 12 og 13	01.10.2012	Kr. 4.702.755	Leverte ikke	Kr. 4.716.759	Arro	Kr. 4.844.305	Kr. 5.264.076
CT Akuttmottak	18.12.2012	Leverte ikke	Anbud avvist	Kr. 1.240.344	Pettersen	Kr. 1.392.866	Kr. 1.611.688
Angiolab	08.02.2013	Leverte ikke	Kr. 2.400.000	Kr. 3.320.543	Caverion	Kr. 2.403.660	Kr. 3.156.005
IK Avvik	16.04.2013	Kr. 247.000	Kr. 448.600	Kr. 195.700	Pettersen	Kr. 195.700	Kr. 195.700
Dagkirurgen	14.05.2013	Kr. 4.198.754	Kr. 4.785.312	Leverte ikke	Arro	Kr. 4.198.754	Kr. 4.932.527
OBS Post II	24.06.2013	Kr. 4.148.550	Kr. 4.213.270	Kr. 3.846.050	Pettersen	Kr. 3.846.050	Kr. 4.504.301

3.4 Kronologisk gjennomgang av hendelsesforløpet

3.4.1 Etableringen av samarbeidet

- (107) Ifølge forklaringer avgitt til Konkurransetilsynet ble kontakten mellom partene etablert på et julebord i regi av Honeywell, som er en leverandør til elektroinstallatører.

- (108) Julebordet ble avholdt på Åspaviljongen i Drammen 23. november 2012.
- (109) A1 (markedsansvarlig i Arro) og A2 (daværende daglig leder i Arro) skal ha tatt kontakt med ansatte i henholdsvis Caverion og Pettersen, med det formål å avtale en fordeling av de framtidige oppdragene hos Vestre Viken Helseforetak. Dette bekreftes i forklaringsopptak med tidligere ansatte i Caverion og ansatte i Pettersen. I forklaringsopptak blir A1 utpekt som initiativtakeren til samarbeidet.
- (110) B1 (Caverion) forklarte i sitt andre forklaringsopptak at A1 (Arro) under julebordet tok opp muligheten for å inngå et samarbeid om jobbene som ble lagt ut hos Vestre Viken Helseforetak. Det siteres fra forklaringen:

*"Det var Arro som "var på oss" og spurte om de kunne ha et samarbeid om jobbene som ble lagt ut. Dette var på julebordet. B1 tror nok han i Arro har nevnt det også ved en tidligere anledning, men det var først på julebordet det ble tatt opp "ordentlig"."*³⁶

Vedlegg 15 Forklaringsopptak med B1, 12. desember 2013

- (111) Det siteres videre fra B1s tredje forklaring:
- "Konkurransetilsynet spør hvem som tok opp temaet, og B1 er klar på at det var A1. På spørsmål om hvordan det ble mottatt, hvordan responsen var, svarer B1 at A1 var veldig "på" i forhold til det, det ble pratet om det. Det ble ikke reagert stort på det."*
- "Konkurransetilsynet viser til at B1 sa at A1 ville komme til en enighet, men en enighet om hva da? B1 svarer at de måtte bli enige om de jobbene som ble lagt ut hos Vestre Viken."*³⁷

Vedlegg 16 Forklaringsopptak med B1 13. januar 2014

- (112) B1 har videre forklart at oppdragene for Vestre Viken Helseforetak var vanskelig å tjene penger på når alle konkurrerte.³⁸ Caverion hadde til da bare vunnet én minikonkurranse under denne rammeavtalen, og de klarte ikke å tjene penger på prosjektet.³⁹
- (113) C2 (daglig leder i Pettersen) har forklart at han pratet med A1 på julebordet. Det siteres fra forklaringen:

*"(...) A1 ba om at de skulle ha kontakt etter dette (julebordet), og sånn som det har blitt tipper C2 at de hadde blitt enige om at han [C2]⁴⁰ skulle få koblet A1 med C1 [avdelingsleder i Pettersen].⁴¹ Men han husker ikke hva han konkret sa til A1. Uansett så var det det å sette disse to i forbindelse med hverandre som de ble enig[e]⁴² om."*⁴³

Vedlegg 17 Forklaringsopptak med C2, 13. februar 2014

- (114) Videre har C2 forklart at han ble kontaktet av A2 (Arro). A2 skal ha spurt om Pettersen hadde fått rammeavtale med sykehuset, og videre antydnet at *"her måtte man ikke dumpe priser"*.⁴⁴ C1 (avdelingsleder i Pettersen) har forklart at C2 etter julebordet ba ham om å ta kontakt med A1 (Arro).⁴⁵ Videre har han forklart at han pratet med A1 på telefon like etter julebordet. Det siteres fra C1 sin første forklaring:
- "C1 sier at det er umulig å huske konkret hva som ble sagt, men han synes å erindre at A1 sa det var fint han tok kontakt, for han hadde pratet med C2 på julebordet, og at de burde møtes de som hadde med sykehuset å gjøre."*⁴⁶

³⁶ Forklaringsopptak med B1 (Caverion) 12. desember 2013, avsnitt 13.

³⁷ Forklaringsopptak med B1 (Caverion) 13. januar 2014, avsnitt 30, 32.

³⁸ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2014, avsnitt 22.

³⁹ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2014, avsnitt 22.

⁴⁰ Konkurransetilsynets presisering.

⁴¹ Konkurransetilsynets presisering.

⁴² Konkurransetilsynets tilføyelse.

⁴³ Forklaringsopptak med C2 (Pettersen), 13. februar 2014, avsnitt 28.

⁴⁴ Forklaringsopptak med C2 (Pettersen), 13. februar 2014, avsnitt 24.

⁴⁵ Sml. også bl.a. forklaringsopptak med C2 (Pettersen), 13. februar 2014 avsnitt 70 og 33, samt forklaringsopptak med C1 (Pettersen), 29. januar 2014, avsnitt 60.

⁴⁶ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen), 29. januar 2014, avsnitt 62.

Vedlegg 18 Forklaringsopptak med C1, 29. januar 2014

- (115) A1 (Arro) har benektet at det fant sted en diskusjon om Vestre Viken på julebordet. Det siteres fra A1s første forklaring:

"Konkurransetilsynet spurte om det er helt ukjent at det ble diskutert. A1 svarte at det er helt ukjent".⁴⁷

Vedlegg 19 Forklaringsopptak med A1, 11. desember 2013

- (116) A1 fastholdt ovennevnte i sin andre forklaring, og hevdet at C2 (Pettersen) og B1 (Caverion) hadde gitt feilaktige opplysninger i sine forklaringer.⁴⁸

Vedlegg 20 Forklaringsopptak med A1, 20. mars 2014

- (117) A2 (Arro) har videre forklart at han ikke kan huske å ha snakket med C2 på julebordet, men at samtalen muligens kan ha funnet sted. A2 har også forklart at han heller ikke hadde kjennskap til at A1 snakket med B1 eller C2 om oppdrag for Vestre Viken Helseforetak.⁴⁹

Vedlegg 21 Forklaringsopptak med A2, 13. februar 2014**3.4.2 CT akuttmottak***Nærmere om minikonkurransen*

- (118) Denne minikonkurransen gjaldt levering av elektrikertjenester i forbindelse med ombygging av ny CT i akuttmottaket ved Drammen Sykehus.
- (119) Det ble sendt ut tilbudsforespørsel fra Vestre Viken Helseforetak via Erstad & Lekven⁵⁰ 28. november 2012, med tilbudsfrist 18. desember 2012 kl. 13.00.

Vedlegg 22 E-post datert 28. november 2012 med vedlagt tilbudsinnbydelse**Vedlegg 23** Konkurranses grunnlag del 1

- (120) Pettersens anbud ble levert 18. desember kl. 11.28. Caverion leverte sitt anbud kl. 13.14 samme dag, men anbudet ble avvist ettersom det ble levert etter tilbudsfristens utløp. Arro leverte ikke anbud. Tilbudsåpning ble foretatt 19. desember 2012. Tilbudssummene er gjengitt i tabell 3 nedenfor. Summene i tabellen er eks. mva.

Vedlegg 24 Protokoll fra tilbudsåpning datert 19. desember 2012**Tabell 3 Inngitte tilbudssummer på minikonkurranse "CT Akuttmottak"**

CT akuttmottak	Tilbudssum	Kontraktssum	Fakturert
Arro	Leverte ikke		
Caverion	Anbud avvist		
Pettersen	Kr. 1.240.344	Kr. 1.392.866	Kr. 1.611.688

- (121) Det ble inngått kontrakt mellom Vestre Viken Helseforetak og Pettersen med en kontraktssum på kr. 1.392.866,- eks. mva. Kontrakten ble signert henholdsvis 28. januar og 15. februar 2013. På grunn av tilleggsarbeider på dette prosjektet, fakturerte Pettersen Vestre Viken Helseforetak for totalt kr. 1.611.688,- eks. mva.

Vedlegg 25 Kontrakt datert 28. januar/15. februar 2013*Nærmere om samarbeidet*

⁴⁷ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 11. desember 2013, avsnitt 39.

⁴⁸ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 20. mars 2014, avsnitt 40-62.

⁴⁹ Forklaringsopptak med A2 (Arro) 13. februar 2014, avsnitt 63 og 69-75.

⁵⁰ Erstad & Lekven Oslo AS, et selskap som driver med prosjektleidelse, prosjekteringsledelse og byggeledelse.

- (122) B1 (Caverion) har forklart at det på forhånd ble avtalt at Pettersen skulle vinne minikonkurransen på "CT akuttmottak". I Pettersen ble det regnet ut et pristilbud, som ble sendt til Caverion per e-post.
- (123) I Caverion ble det deretter utarbeidet et anbud som lå høyere i pris enn Pettersen. Caverions anbud ble levert for sent, og dermed avvist, jfr. avsnitt (120).
- (124) Det siteres fra B1 sin andre forklaring:
- "Etter det julebordet la Vestre Viken ut en jobb – et anbudsdokument. Arro ringte og lurte på om ikke de kunne prate sammen. De avtalte å møte hverandre (...). Pettersen skulle ha denne jobben. YIT [nåværende Caverion] mottok pris fra Pettersen på denne jobben."*⁵¹
- (125) B1s forklaring underbygges av øvrige bevis i saken. Det fremgår av funn i databeslaget at A1 (Arro) lagret B1 (Caverion) sitt telefonnummer 12. desember 2012 kl. 09.24.⁵²
- Vedlegg 26** A1 sin kontaktliste med B1s telefonnummer
- (126) A1 sendte senere en tekstmelding til B1 med telefonnummeret til C1 (Pettersen) 18. desember 2012 kl. 10.17.⁵³
- Vedlegg 27** Tekstmelding fra A1 til B1 18. desember 2012
- (127) C1 lagret like etter A1 sitt telefonnummer, 18. desember kl. 10.29. Samme dag kl. 10.54 lagret C1 telefonnummeret til B1.
- Vedlegg 28** C1s kontaktliste med B1s og A1s telefonnumre
- (128) C1 lagret så e-postadressen til B1 i sin kontaktliste i Outlook, og sendte ham følgende e-post:
- "Hei B1, sender som avtalt en sum".*
- (129) Vedlagt denne e-posten lå et dokument som inneholdt alle Pettersens priser for hver enkelt post i anbudet på "CT Akuttmottak".
- Vedlegg 29** C1s kontaktliste med B1s e-postadresse
- Vedlegg 30** E-post datert 18. desember 2012 med Pettersens priser vedlagt
- (130) C1 (Pettersen) har i forklaringsopptak bekreftet at han sendte denne e-posten. Han har videre forklart at dersom B1 ikke var interessert i jobben, ville han legge seg høyere i pris, hvilket han også gjorde.⁵⁴
- (131) Dette er også bekreftet av B1 (Caverion) i forklaringsopptak.⁵⁵ B1 har videre forklart følgende i sin andre forklaring:
- "(...) B2 og B1 snakket sammen om det, og de kom frem til at de måtte legge seg hvert fall 10 % høyere enn Pettersen. (...)"*⁵⁶
- "B1 bekrefter på spørsmål fra tilsynet at poenget var at de skulle legge seg høyere i pris enn den som skulle ha jobben."*⁵⁷
- (132) B1 har fastholdt dette i sin tredje forklaring.⁵⁸
- (133) B2 (Caverion) har forklart at han kjente til at B1 skulle få priser fra et av de andre foretakene.⁵⁹

⁵¹ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2013, avsnitt 4.

⁵² Tidspunktet i vedlegget er oppgitt i Greenwich time (+00:00), slik at tidspunktet oppgitt her i vedtaket er justert til norsk tid.

⁵³ Tidsangivelsen i vedlegget følger også her Greenwich time.

⁵⁴ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen), 29. januar 2014, avsnitt 79.

⁵⁵ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2013, avsnitt 31 og forklaringsopptak med B1 (Caverion), 13. januar 2014, avsnitt 44-46.

⁵⁶ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2013, avsnitt 31.

⁵⁷ Forklaringsopptak med B1 (Caverion) 12. desember 2013 avsnitt 32.

⁵⁸ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 13. januar 2014, avsnitt 47.

⁵⁹ Forklaringsopptak med B2 (Caverion), 17. februar 2014, avsnitt 58.

Vedlegg 31 Forklaringsopptak med B2 17. februar 2014

- (134) B1 har forklart at A1 kjente til oversendelsen av e-posten, og at det var A1 som satte B1 i kontakt med C1. Det følger av B1s tredje forklaring:
- " (...) B1 (...) var forberedt på at den [e-posten]⁶⁰ kom. Da hadde A1 snakket med C1 angående dette, og at C1 skulle oversende priser til YIT. På spørsmål om de hadde snakket om noe mer enn denne ene konkrete anbudskonkurransen, eller om det var flere jobber generelt de skulle dele seg imellom, svarer B1 at ikke der og da, så vidt han kan huske. Det var derfor de møttes på Lierkroa siden."⁶¹*
- (135) B1 har videre forklart at A1 informerte ham om at Arro ikke hadde kapasitet til å ta jobben på "CT Akuttmottak".⁶² B1 hadde derfor inntrykk av at Arro ikke skulle levere anbud.⁶³
- (136) A1 (Arro) har i sine forklaringer nektet for å ha vært i kontakt med ansatte i Pettersen og Caverion i forkant av tilbudsinnngivelse på "CT Akuttmottak".⁶⁴ Dette samsvarer imidlertid ikke med B1 (Caverion) sin forklaring, samt funnene fra databaseslaget, jf. avsnitt (124)-(128).
- (137) C3 (kalkulator i Pettersen) har for øvrig forklart følgende om prisingen av "CT Akuttmottak":
- "C3 forklarer at han tror at der brukte de mer erfaringspriser eller bakgrunnsmateriale fra en av de jobbene som Pettersen nylig hadde hatt på sykehuset, som C4 hadde erfaring med at det kostet. Prisingen av CT-jobben var nok ganske riktig, ettersom C3 forstod. C3 kan ikke huske at de la på noe spesielt heller. Det kan tenkes at de justerte noen poster litt opp, men det husker ikke C3 i forbifarten, for det gikk veldig fort. De satt ved siden av hverandre, den ene satt med PC-en og den andre satt med blokken. Det gikk veldig fort."⁶⁵*
- "Konkurransetilsynet henviser til at Pettersen var litt bakpå fordi de hadde gått glipp av befaringen og det nærmet seg fristen, og C3 svarer at nettopp, det var det tidspresset der. C3 forklarer at der sammenlignet de vel heller ikke noe, som han kjenner til. Jobben på CT ble avsluttet før C3 sluttet i Pettersen, og den jobben gikk vel sånn tålig greit. Det var liksom ikke noen store overraskelser. Men C3 satt ikke med noe inntrykk av at jobben var grovt overpriset."⁶⁶*

Vedlegg 32 Forklaringsopptak med C3, 10. februar 2014

- (138) C4 (prosjektleder i Pettersen) har forklart at han trolig diskuterte tilbudet på "CT Akuttmottak" med C3 og C1 (Pettersen) i forkant av tilbudsinnngivelsen.⁶⁷ Ifølge C4 var prisene på dette oppdraget ikke "uvanlige på noen måte."⁶⁸ C4 har videre forklart følgende om prisingen av "CT Akuttmottak" og sykehusoppdrag:
- "C4 forteller at CT gikk greit. Konkurransetilsynet spør om man tjente penger på jobben. C4 svarer at man ikke tjener så mye penger på 1,4 millioner kroner. Det var videre en kort jobb med mye overtid. Det ble noen tillegg òg."⁶⁹*
- "(...) Konkurransetilsynet spør hvordan dekningsbidraget⁷⁰ er. C4 svarer at på vanlige jobber, og de foregående jobbene [på sykehuset],⁷¹ med tilleggene er dekningsbidraget på ■ %. (...) "⁷²*

⁶⁰ Konkurransetilsynets presisering

⁶¹ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 13. januar 2014, avsnitt 46.

⁶² Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2013, avsnitt 34.

⁶³ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2013, avsnitt 35.

⁶⁴ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 11. desember 2013, avsnitt 90 og forklaringsopptak med A1 20. mars 2014, avsnitt 69-75.

⁶⁵ Forklaringsopptak med C3 (Pettersen) 17. februar 2014, avsnitt 140.

⁶⁶ Forklaringsopptak med C3 (Pettersen) 17. februar 2014, avsnitt 141.

⁶⁷ Forklaringsopptak med C4 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 15.

⁶⁸ Forklaringsopptak med C4 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 55.

⁶⁹ Forklaringsopptak med C4 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 20.

⁷⁰ Dekningsgrad er dekningsbidrag i prosent av salgspris, evt. i prosent av salgsinntekt. Dekningsgraden viser hvor stor del av salgsinntektene som blir igjen til dekning av faste kostnader og eventuell fortjeneste eller overskudd.

⁷¹ Konkurransetilsynet sin tilføyelse.

⁷² Forklaringsopptak med C4 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 22.

Vedlegg 33 Forklaringsopptak med C4, 13. februar 2014

- (139) C4 anså også lønnsomheten på de to første sykehusoppdragene som "greie".⁷³ C4 forklarte dessuten at Pettersen vanligvis hadde et dekningsbidrag utenfor sykehuset på █ prosent █.⁷⁴ Ifølge C4 ville prosjekter med en dekningsgrad på ca. █ prosent dekke inn felleskostnader, og gå omtrent i null.⁷⁵
- (140) Forklaringen til C1 (Pettersen) er sammenfallende med C4 sin forklaring om størrelsen på dekningsbidrag på sykehusprosjekter, samt prosjekter generelt. C1 har forklart at "(...) *han f.eks. ikke leverer et tilbud under █ prosent dekningsgrad.*"⁷⁶ For sykehusoppdrag har C1 forklart at "*en dekningsgrad under █ prosent kan de ikke leve med, de tjener ikke penger på det.*"⁷⁷

Vedlegg 34 Forklaringsopptak med C1, 11. desember 2013

- (141) Det er understreket i forklaringene til flere ansatte i Pettersen █
 █
 █.⁷⁸
 █.⁷⁹

3.4.3 Møte på Lierkroa 31. januar 2013

- (142) B1 (Caverion) og C1 (Pettersen) har forklart at de deltok på et møte på Lierkroa 31. januar 2013 sammen med A1 (Arro).
- (143) B1 forklarte at de under dette møtet drøftet fordelingen av fremtidige minikonkurranser hos Vestre Viken Helseforetak.⁸⁰ C1 forklarte at de drøftet hvorvidt foretakene hadde kapasitet til å ta på seg nye oppdrag på sykehuset eller ikke.⁸¹ Begge to hevder at A1 var til stede og deltok i samtale.
- (144) Det siteres fra B1s andre forklaring:
*"B1 forklarte at de hadde lunsj på Lierkroa, i Lier. De møttes der og pratet litt løst og fast, og at den jobben som kom da skulle Pettersen ha, og eventuelt neste jobb som kom, passet det greit for YIT å ha. Arro var ikke interessert i å ha noen jobber da; de hadde nok jobb, og det virket for B1 som om de ventet på at noen andre jobber skulle komme. (...)"*⁸²
- (145) C1 forklarte videre at møtet ble arrangert av A1. Det siteres fra C1s andre forklaring:
"(...) C1 forteller at da ble det satt opp et møte på Lierkroa. C1 får spørsmål om hvordan dette møtet ble satt opp, og han mener bestemt at det var A1 som satte opp møtet. C1 visste jo ikke hvem han i YIT [nåværende Caverion] var i det hele tatt."
*"C1 får spørsmål om hva som ligger i at A1 var pådriver (...). C1 svarer at den følelsen han sitter med er at dette var et opplegg som er knekt ut av – om det var bare A1 eller om det var flere, sjefen hans var jo også på julebordet – men C1 følte at det var A1 som var hjernen bak dette. (...)"*⁸³
- (146) B1 og C1 har fremlagt kontoutskrifter som tidfester møtet på Lierkroa til 31. januar 2013 ca. kl. 10.

Vedlegg 35 Kontoutskrift fra B1 31. januar 2013 kl. 10.10

⁷³ Forklaringsopptak med C4 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 12.

⁷⁴ Forklaringsopptak med C4 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 23.

⁷⁵ Forklaringsopptak med C4 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 62.

⁷⁶ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 11. desember 2014, avsnitt 27.

⁷⁷ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 11. desember 2014, avsnitt 34.

⁷⁸ Forklaringsopptak med C4 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 63; forklaringsopptak med C2 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 9 og 12.

⁷⁹ Forklaringsopptak med C3 (Pettersen) 10. februar 2014, avsnitt 101.

⁸⁰ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2013, avsnitt 11.

⁸¹ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen), 29. januar 2014, avsnitt 155.

⁸² Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2013, avsnitt 11.

⁸³ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen), 29. januar 2014, avsnitt 66 og 68.

Vedlegg 36 Kontoutskrift fra C1 31. januar 2013 kl. 10.10

- (147) Funn i databeslaget viser at B1 hadde en møteoppføring i sin kalender med tittel "*vestre viken befaringsmøte*" fra kl. 08.00 til kl. 11.00 den 31. januar 2013. Møtetidspunktet er sammenfallende med tidspunktet på de fremlagte kontoutskriftene, og støtter således opp under forklaringene til B1 og C1.

Vedlegg 37 Kalenderavtale B1 31. januar 2013 kl. 8.00-11.00⁸⁴

- (148) A1 har i forklaringsopptak nektet for å ha deltatt på møtet med B1 og C1 på Lierkroa.⁸⁵ A1 hadde ellers ikke noen kommentarer til B1s og C1s forklaringer.⁸⁶ For øvrig har A1 forklart at han regelmessig er på Lierkroa i jobbsammenheng.⁸⁷

3.4.4 Angiolab*Nærmere om minikonkurransen*

- (149) Denne minikonkurransen gjaldt levering av elektroarbeider ved bygging av nytt angio-laboratorium ("*Angiolab*")⁸⁸ ved Drammen Sykehus. Tilbudsforespørsel ble sendt ut fra Vestre Viken Helseforetak via Erstad & Lekven per e-post 26. januar 2013. Tilbudsfrist var 11. februar 2013 kl. 12.00.

Vedlegg 38 Brev datert 25. januar 2013**Vedlegg 39** Konkurransesgrunnlag del 1**Vedlegg 40** Referat fra befarings 29.01.2013

- (150) Caverions anbud ble levert til Vestre Viken Helseforetak 11. februar 2013 kl. 11.00. Anbudet fra Pettersen ble levert samme dag kl. 11.30. Arro leverte ikke anbud. Tilbudsåpning ble foretatt 12. februar 2013.

Vedlegg 41 Protokoll fra tilbudsåpning datert 12. februar 2013**Tabell 4** Inngitte tilbudssummer eks. mva. på minikonkurranse "*Angiolab*"

Angiolab	Tilbudssum	Kontraktssum	Fakturert
Arro	Leverte ikke		
Caverion	Kr. 2.400.000	Kr. 2.403.660	Kr. 3.156.005
Pettersen	Kr. 3.320.543		

- (151) Etter at Vestre Viken Helseforetak hadde mottatt de innkomne anbudene, ble disse gjennomgått av rådgivende ingeniører i konsulentfirmaet Sweco. Ved denne gjennomgangen påviste Sweco flere regnefeil i Pettersens tilbudssammenstilling. Ved kontrollsummering viste det seg at totalsummen skulle vært kr. 2.590.953. Som følge av dette anbefalte Sweco at både Caverion og Pettersen ble innkalt til kontraktsmøte.

Vedlegg 42 Brev fra Sweco til Vestre Viken Helseforetak datert 20. februar 2013

- (152) Kontrakt ble inngått mellom Vestre Viken Helseforetak og Caverion 17. april 2013, med kontraktssum kr. 2.403.660,- eks. mva. På grunn av tilleggsarbeider på dette prosjektet, fakturerte Caverion Vestre Viken Helseforetak for totalt kr. 3.156.005,- eks. mva.

Vedlegg 43 Kontrakt datert 17. april 2013

⁸⁴ Tidspunktet i vedlegget er oppgitt i Greenwich time (+00:00), slik at tidspunktet oppgitt her i vedtaket er justert til norsk tid.

⁸⁵ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 20. mars 2014, avsnitt 106.

⁸⁶ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 20. mars 2014, avsnitt 116.

⁸⁷ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 20. mars 2014, avsnitt 105.

⁸⁸ Et angio-laboratorium er en diagnostiserings- og behandlingsenhet for blodkar. Her utføres bl.a. bildediagnostisering og behandling av tette blodkar, blødninger m.m.

Nærmere om samarbeidet

- (153) Ifølge forklaringer avgitt i saken regnet Caverion på dette prosjektet, og ga deretter prisene videre til Pettersen. Pettersen leverte et anbud som lå over Caverions anbud i pris, mens Arro ikke leverte anbud. Det var på forhånd avtalt mellom B1, C1 og A1 at Caverion skulle ha dette oppdraget, jf. kapittel 3.4.3.
- (154) B1 (Caverion) har forklart at det ble lagt ut en ny minikonkurranse ("Angiolab"), som det var avtalt at Caverion skulle ha. Ifølge B1s forklaring regnet B2 på anbudet for Caverion, og lagret prisene på en minnepenn som skulle leveres til Pettersen.⁸⁹
- (155) B1s forklaring er bekreftet av B2. Det siteres fra B2s andre forklaring:
- "B2 er litt usikker, men sier han enten lagde en minnepenn eller tok en utskrift. B1 tok det i alle fall videre til de andre. B2 bekrefter at han visste hva dette skulle brukes til."*⁹⁰
- (156) Videre forklarte B1 at han mottok en minnepenn fra B2 med prisene for hver enkelt post i anbudet, som han skulle levere til Pettersen.⁹¹ B1 møtte deretter C1 (Pettersen) for å overlevere minnepennen. Det siteres fra B1s andre forklaring:
- "B1 (...) ringte til C1 og sa at han skulle til Drammen, og lurte på om de kunne møtes så han fikk den [minnepennen]"*⁹². B1 mener at C1 ikke var kommet på jobb ennå, så B1 sa at "da kjører jeg bare opp der, og venter på deg". B1 kjørte opp på parkeringsplassen utenfor Ingeniør Pettersen, og ventet der til C1 kom.⁹³
- (157) C1 har bekreftet at han fikk en minnepenn med priser fra B1 før tilbudsfristen på "Angiolab". C1s beskrivelse av hendelsesforløpet er sammenfallende med forklaringen til B1. Fra sammendraget av C1s andre forklaring hitsettes:
- "Når C1 tenker seg om så husker han at det var en morgen. C1 var på vei til jobben. Det må jo ha vært han B1 som sto utenfor hos Pettersen og ga C1 en minnepenn. Det kan ha vært den (Angiolab), det kan det ha vært – hvorpå Pettersen la seg noen få kroner over, rett og slett."*⁹⁴
- "Konkurransetilsynet spør hva som ble sagt i telefonsamtalen da B1 ringte. C1 svarer at det var antakelig at B1 hadde en minnepenn og at C1 kunne få den utenfor Engene 45. Han minnes det var der når han tenker seg om. C1 var på vei til jobb da B1 ringte, han ringte på morgenen. Han mener at B1 hadde parkert utenfor hos Pettersen, på Engene 45. Det må jo være den (Angiolab), C1 kan ikke se at det kan være noe annet."*⁹⁵
- "Konkurransetilsynet spør om hva C1 gjorde med minnepennen han fikk fra B1, med henvisning til at C1 har forklart at de la seg høyere i pris. Var dette noe C1 ordnet selv, eller snakket han med kalkulatøren? C1 svarer at han sa til kalkulatøren at "da legger du deg bare noen prosent over, for den jobben skal ikke vi ha". (...)"*⁹⁶
- (158) B1 (Caverion) har dessuten forklart at A1 (Arro) kjente til ovennevnte prisutveksling. A1 hadde i forkant av anbudsinngivelse informert B1 om at Arro ikke hadde kapasitet til å ta denne jobben. Det siteres fra B1s andre forklaring:
- "(...) Konkurransetilsynet spør om A1 var kjent med at B1 og C1 utvekslet priser på den minikonkurransen. B1 svarer ja, for det ble også spurt om ikke A1 skulle ha. Det snakket de vel om på Lierkroa, etter det B1 kan huske. A1 hadde ikke tid til å begynne [å] se på den jobben, og B1 tror faktisk ikke han leverte pris på den. Så for A1 var det ikke noen vits å ha prisene. Han skulle ikke levere noe uansett. (...)"*⁹⁷

⁸⁹ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2013, avsnitt 5.

⁹⁰ Forklaringsopptak med B2 (Caverion), 17. februar 2014, avsnitt 45.

⁹¹ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 12. desember 2013, avsnitt 43.

⁹² Konkurransetilsynets tilføyning.

⁹³ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 13. januar 2014, avsnitt 68.

⁹⁴ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen), 29. januar 2014, avsnitt 123.

⁹⁵ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen), 29. januar 2014, avsnitt 125.

⁹⁶ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen), 29. januar 2014, avsnitt 172.

⁹⁷ Forklaringsopptak med B1 (Caverion), 13. januar 2014, avsnitt 70.

- (159) A1 (Arro) forklarte i sitt første forklaringsopptak at han ikke hadde vært i kontakt med ansatte i Caverion eller Pettersen vedrørende minikonkurransen "Angiolab".⁹⁸ A1 fastholdt i sin andre forklaring at han ikke har hatt kommunikasjon med B1 (Caverion) vedrørende denne minikonkurransen. A1 mente B1 forklarte seg feilaktig, og at dialogen kun må ha vært mellom Caverion og Pettersen.⁹⁹
- (160) B2 har for øvrig fremholdt at anbudet på "Angiolab" ble regnet på vanlig måte, og at det ikke ble tatt noe ekstra påslag selv om Caverion visste at de kom til få kontrakten.¹⁰⁰

3.4.5 Møte på Lierkroa 30. april 2013

- (161) B1 sluttet i Caverion 1. mai 2013. På dette tidspunktet overtok B2 ansvaret for oppfølging av rammeavtalen med Vestre Viken Helseforetak på vegne av Caverion avdeling Drammen. I den forbindelse avtalte partene et møte på Lierkroa, slik at B2 skulle få treffe C1 (Pettersen) og A1 (Arro). På dette møtet diskuterte partene fordelingen av de kommende minikonkurransene.
- (162) B2 har forklart at A1 ringte og foreslo et møte på Lierkroa etter at B1 sluttet.¹⁰¹ Det siteres fra B2s andre forklaring:
- "Konkurransetilsynet spør om hva A1 sa var formålet/hensikten med møtet da han ringte. B2 sier han refererte til avtalen fra tidligere og spurte om B1 hadde informert om den. B2 bekreftet overfor A1 at han visste om en slik avtale."*¹⁰²
- (163) Om møtet på Lierkroa har B2 forklart at han møtte C1 og A1. De snakket om avtalen som var inngått, og at jobbene skulle gå på rundgang. B2 trodde de snakket om at det var Arro sin tur til å ta den neste jobben, og at Pettersen skulle ha den som kom deretter.¹⁰³
- (164) C1 har også forklart at de hadde et møte på Lierkroa etter at B1 sluttet. Dette var første gang han traff B2.¹⁰⁴ C1 har videre forklart at de snakket om fremtidige oppdrag for Vestre Viken Helseforetak.¹⁰⁵
- (165) Både C1 og B2 har sammenfallende forklaringer om hvordan de møttes på Lierkroa, herunder hvem som var til stede og når de kom.¹⁰⁶ Forklaringene til C1 og B2 underbygges av funn i databaseslaget. C1 har en kalenderoppføring for møtet på Lierkroa kl. 14.00-15.00 den 30. april 2013.

Vedlegg 44 Kalenderoppføring C1 30. april kl. 14.00-15.00¹⁰⁷

- (166) I databaseslaget er det videre funnet en e-post som C1 sendte til C2 (Pettersen) samme dag som møtet med Arro og Caverion fant sted. Her skrev han:

"Det står i SO [Super Office] at jeg skal ha et møte på Lierkroa i dag, møtet er med Arro og YIT [nåværende Caverion]. YIT har fått ny saksbehandler".

Vedlegg 45 E-post fra C1 til C2 sendt 30. april 2013

- (167) Da Konkurransetilsynet forela e-posten for C2, forklarte C2 at han ikke husket e-posten.¹⁰⁸ C2 har imidlertid forklart at C1 hadde en kalenderoppføring om et møte med konkurrentene. C2 ba C1 fjerne denne oppføringen i kalenderen, men han ba imidlertid ikke C1 om å la være å

⁹⁸ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 11. desember 2013, avsnitt 92.

⁹⁹ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 20. mars 2014, avsnitt 121-125.

¹⁰⁰ Forklaringsopptak med B1 (Caverion) 13. januar 2014 avsnitt 63 og 64.

¹⁰¹ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 17. februar 2014, avsnitt 34.

¹⁰² Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 17. februar 2014, avsnitt 40.

¹⁰³ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 17. februar 2014, avsnitt 36.

¹⁰⁴ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 142-145.

¹⁰⁵ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 152-154.

¹⁰⁶ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 142 og forklaringsopptak med B2 (Caverion) 17. februar 2014, avsnitt 35.

¹⁰⁷ Tidspunktet i vedlegget er oppgitt i Greenwich time (+00:00), slik at tidspunktet oppgitt her i vedtaket er justert til norsk tid.

¹⁰⁸ Forklaringsopptak med C2 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 42.

treffe konkurrentene. C2 har også forklart at han ikke kjente til det nærmere formålet med møtet.¹⁰⁹

- (168) C1 har også fremlagt en kontoutskrift som viser en transaksjon på Lierkroa 30. april 2013 kl. 14.12. Tidspunktet da betalingen fant sted stemmer overens med møtetidspunktet i C1s kalenderoppføring.

Vedlegg 46 Kontoutskrift C1 30. april 2013 kl. 14.12

- (169) A1 har også en kalenderoppføring med teksten: "*Møte ute – YIT AS [nåværende Caverion]*"¹¹⁰ – B2" fra kl. 14.00 til 15.00 samme dag.

Vedlegg 47 Kalenderoppføring A1 30. april 2013 kl. 14.00-15.00¹¹¹

- (170) A1 (Arro) har benektet at han var til stede på møtet på Lierkroa.¹¹² A1 hadde i sin forklaring ingen kommentar til forklaringene til B2 og C1. A1 benektet også kjennskap til kalenderoppføringen hans som ble funnet i databeslaget, og annen dokumentasjon som underbygger forklaringene til B2 og C1.¹¹³

3.4.6 Dagkirurgen

Nærmere om minikonkurransen

- (171) Denne minikonkurransen gjaldt levering av elektrikertjenester i forbindelse med ombygging av "Dagkirurgen" i sjetten etasje ved Drammen Sykehus.
- (172) Tilbudsforespørsel ble sendt per e-post fra Vestre Viken Helseforetak ved ekstern prosjektleder Hospitalitet 18. april 2013. Fristen for inngivelse av anbud var opprinnelig 7. mai 2013, men ble forskjøvet til 14. mai 2013 i e-post 29. april 2013.

Vedlegg 48 E-post fra Hospitalitet sendt 18. april 2013

Vedlegg 49 Konkurranses grunnlag del 1

Vedlegg 50 E-post fra Hospitalitet sendt 29. april 2013

- (173) Tilbudsåpning ble foretatt 14. mai 2013. Av protokollen fremkommer det at Arro og Caverion innga anbud. Tilbudssummene er gjengitt i Tabell 5 nedenfor.

Vedlegg 51 Protokoll fra tilbudsåpning datert 14. mai 2013

Tabell 5 Inngitte tilbudssummer eks. mva. på minikonkurranse "Dagkirurgen"

Dagkirurgen	Tilbudssum	Kontraktssum	Fakturert
Arro	Kr. 4.198.754	Kr. 4.198.754	Kr. 4.932.527
Caverion	Kr. 4.785.312		
Pettersen	Leverte ikke		

- (174) Det ble inngått kontrakt mellom Vestre Viken Helseforetak og Arro med kontraktssum kr. 4.198.754,- eks. mva. Avtalen er signert henholdsvis 21. juni og 29. august 2013. På grunn av tilleggsarbeider o.l. på dette prosjektet, fakturerte Arro Vestre Viken Helseforetak for totalt kr. 4.932.527,- eks. mva.¹¹⁴

¹⁰⁹ Forklaringsopptak med C2 (Pettersen) 13. februar 2014, avsnitt 40-43.

¹¹⁰ Konkurransetilsynets presisering.

¹¹¹ Tidspunktet i vedlegget er oppgitt i Greenwich time (+00:00), slik at tidspunktet oppgitt her i vedtaket er justert til norsk tid.

¹¹² Forklaringsopptak med A1 (Arro), 20. mars 2014, avsnitt 139.

¹¹³ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 20. mars 2014, avsnitt 129-139.

¹¹⁴ Denne summen inkluderer kr. 771.314 som er knyttet til arbeid utført i "gamle legevakt". Som følge av utvidelsen av Dagkirurgen måtte sykehusets revmaavdeling flyttes til lokaler som legevakten tidligere benyttet. Vestre Viken Helseforetak har opplyst at disse arbeidene ble inkludert som tilleggsarbeider til prosjekt Dagkirurgen, og at de ikke ville tilfalt Arro dersom Arro ikke hadde vunnet minikonkurransen om Dagkirurgen.

Vedlegg 52 Kontrakt datert 21. juni/29. august 2013

Nærmere om samarbeidet

- (175) Vestre Viken Helseforetak, ved ekstern prosjektleder Hospitalitet, holdt et orienteringsmøte 20. mars 2013 om arbeidet som skulle utføres på "Dagkirurgen". Deretter ble konkurransegrunnlaget for "Dagkirurgen" sendt ut per e-post 8. april 2013.
- (176) Samme dag kl. 07.28 sendte A2 (Arro) en e-post til A1 (Arro) hvor han skrev: *"Skal vi regne på denne?"*. Tre minutter senere svarte A1: *"Ja"*.

Vedlegg 53 E-poster av 18. april 2013 mellom A1 og A2

- (177) Det var A3 (saksbehandler i Arro og nåværende daglig leder) som sammen med A4 (saksbehandler i Arro) kalkulerte Arros anbud på "Dagkirurgen". A3 har i forklaringsopptak opplyst at han ikke hadde direkte mistanke om anbudssamarbeid på Vestre Viken Helseforetak. A3 har forklart at han ikke var kjent med at det pågikk anbudssamarbeid eller hadde hørt uttalelser som at *"dette er vårt oppdrag"* i forbindelse med dette oppdraget.¹¹⁵ Han fikk heller ikke inntrykk av at man internt i Arro var sikre på å vinne "Dagkirurgen". Ved gjennomgangen av forklaringen presiserte for øvrig A3 at han ikke var "tungt inne" i minikonkurransen "Dagkirurgen", men at han først og fremst regnet på deler av oppdraget.¹¹⁶

Vedlegg 54 Forklaringsopptak med A3 15. januar 2014

- (178) A3 har imidlertid forklart at han i etterkant har forundret seg over *"voldsomme pålegg"* på prisene,¹¹⁷ generelt *"veldig høy prising"* av prosjektet, og at de vant minikonkurransen med så høye priser.¹¹⁸ A3 hadde i utgangspunktet ikke trodd at de kom til å få jobben med sånne påslag.¹¹⁹ Det siteres fra A3s forklaring:

"Konkurransetilsynet spør [om]¹²⁰ det er noe med anbudsprosessene vedrørende Vestre Viken som avviker i forhold til rutinene, i forhold til hvordan det generelt fungerer. A3 forteller at den siste jobben som han var med å regne for dem (...), det var vel 6 etasje, dagkirurgi. Det avviker vel en del i forhold til andre tilbud han har vært med å regne, både med tanke på overtid og materiellpåslag. A3 forklarer at han der ble bedt om å legge på mer påslag, og så fikk de inn overtiden."¹²¹

- (179) A3 har videre forklart at han på en befaring fikk inntrykk av at det kunne være et samarbeid. Det siteres fra A3s forklaring:

"(...) Det var på en befaring, det må ha vært på 6. etasje – Dagkirurgien. For da var han [B2 fra Caverion]¹²² på den befaringen og sa "kan ikke vi prates etterpå" eller noe sånt. Men A3 dro ikke helt linken til hva han snakket om da."¹²³

- (180) A3 har videre forklart at han i utgangspunktet regnet alle postene på "Dagkirurgi" med normalt påslag, dvs. ■■■ prosent.¹²⁴ Deretter fikk han beskjed om å legge til ytterligere ■■■ prosent på materiellpåslaget, slik at det samlet ble ■■■ prosent påslag på utstyret.¹²⁵ Han

Som det fremgår av kapittel 7.2.2 og 7.2.3 legger Konkurransetilsynet til grunn at denne omsetningen er direkte eller indirekte omfattet av samarbeidet.

¹¹⁵ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 160, 165-167 og 176.

¹¹⁶ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, presisering av avsnitt 176 ved gjennomgang og signering av forklaringen 18. mars 2014.

¹¹⁷ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 98.

¹¹⁸ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 100.

¹¹⁹ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 160.

¹²⁰ Konkurransetilsynets tilføyning.

¹²¹ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 62.

¹²² Konkurransetilsynets presisering.

¹²³ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 106.

¹²⁴ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 149.

¹²⁵ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 151 og 67.

hadde ikke regnet inn overtid i sine første beregninger.¹²⁶ Det ble derfor i tillegg beregnet overtid [REDACTED].¹²⁷ Det siteres fra forklaringen til A3:

"Konkurransetilsynet spør om de [REDACTED] prosent påslag som var noe høyt for materiellpåslag, er inklusiv eller utenom overtid. A3 svarer at [REDACTED]. Et eksempel kan være hvis posten bestod av en stikkontakt og en arbeidstime. Hvis man skulle hatt en stikkontakt som kostet [REDACTED] kroner inn til Arro, så ville den normalt kostet [REDACTED] kr ut, og i dette tilfellet her [REDACTED] kr ut. Og så en arbeidstime på [REDACTED] kr ville fått [REDACTED] kr til med [REDACTED] prosent påslag, så da ville arbeidet kostet [REDACTED] kr".¹²⁸

- (181) A3 sendte 8. mai 2013 følgende e-post til A4 (Arro) 8. mai 2013. A1 (Arro) og A2 (Arro) var kopimottakere. Det siteres fra e-posten:

"Heiigjen.. Vi hadde et litt møte rundt prising av prosjektet, og skal vi ta dette må vi regne inn overtid ect. Alle postene bør legges på [REDACTED] % slik at prosjektet havner på ca. 4 200 000 eks. mva. Får du ordnet dette på fredagen? Så skriver vi tilbudsbrevet mandags morgen.. A3"

Vedlegg 55 E-post 8. mai 2013 fra A3

- (182) Om e-posten av 8. mai 2013 har A3 forklart følgende:

"A3 presiserer at når det er snakk om "vi" [i e-posten]¹²⁹ så er det helt sikkert han selv, A2 og A1 som har pratet. A3 har tatt det videre med A4, fordi han skulle jobbe den dagen og måtte gjøre det sånn at det var klart til uken etter."¹³⁰

- (183) I forklaringsopptak har A4 forklart at han sikkert har mottatt e-posten av 8. mai 2013 fra A3, men A4 foretok seg ikke noe i den forbindelse. A4 husket ikke det ekstra påslaget på [REDACTED] prosent som ble nevnt i e-posten, men forklarte at høyere priser på grunn av ferieavvikling hadde vært et tema ved utarbeidelsen av anbudet.¹³¹

Vedlegg 56 Forklaringsopptak med A4, 13. februar 2014

- (184) A2 har forklart at han ikke husket denne e-posten, og at han enkelte dager i denne perioden ikke var på jobb. Han husket at de diskuterte bemanning i ferien, og mente videre at de tok høyde for å måtte jobbe lørdager for å bli ferdige i tide.¹³²

- (185) Etter å ha utarbeidet anbudet sendte A3 (Arro) prisene over til A1 (Arro) på e-post om morgenen 13. mai 2013. Dette var dagen før innleveringsfristen på "Dagkirurgen". Anbudet var ført inn i en såkalt GAB-fil, som deretter var gjort om til PDF-format. A3 har forklart at han vanligvis ikke pleier å oversende anbud elektronisk til A1 før innlevering.¹³³

Vedlegg 57 E-post 13. mai 2013 kl. 08:26 fra A3 til A1 inkl. første side av vedlegget (Arros priser)

- (186) Samme morgen som A1 (Arro) mottok PDF-filen fra A3 (Arro), sendte C1 (Pettersen) en tekstmelding til A1 (Arro). Dette var dagen før tilbudsfristen på "Dagkirurgen". I tekstmeldingen sto det følgende:

"Er i møte mvh C1".

Vedlegg 58 Tekstmelding fra C1 13. mai 2013 kl. 08:47

- (187) C1 har forklart at ovennevnte tekstmelding er en standardmelding han bruker når noen ringer i løpet av møter, og han ikke kan ta telefonen. C1 mente at A1 må ha ringt ham, og at han har

¹²⁶ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 149.

¹²⁷ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 66-72.

¹²⁸ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014, avsnitt 72.

¹²⁹ Konkurransetilsynets presisering.

¹³⁰ Forklaringsopptak med A3 (Arro) 15. januar 2014, avsnitt 155.

¹³¹ Forklaringsopptak med A4 (Arro) 13. februar 2014, avsnitt 57-58.

¹³² Forklaringsopptak med A2 (Arro) 13. februar 2014, avsnitt 88-89 og 92-94.

¹³³ Forklaringsopptak med A3 (Arro) 15. januar 2014, avsnitt 164 og 171.

trykket på "svar med tekstmelding". Denne meldingen ligger inne som standardsvar på C1s telefon.¹³⁴

Vedlegg 59 Forklaringsopptak med C1 20. mai 2014

- (188) C1 (Pettersen) har videre forklart at han møtte A1 (Arro) før tilbudsfristen på "Dagkirurgen". Det siteres fra C1s andre forklaring:

*"C1 forklarer at han møtte A1 utenfor Shell, og at A1 antakeligvis var ganske stressa. A1 skulle egentlig gi C1 noe informasjon, hvorpå C1 ikke tok imot og sa at "vi priser ikke denne jobben" (Dagkirurgi), de hadde verken tid eller kapasitet til å gjøre noe som helst. Pettersen varslet også det til sykehuset. Da visste jo A1 og sikkert han i YIT [nåværende Caverion] det også".*¹³⁵

*"Konkurransetilsynet spør hva som var grunnen til at de skulle møtes. C1 svarer at de har jo diskutert noen av de jobbene, men som nevnt så skulle A1 gi C1 en liten prisinformasjon. C1 sier at han ikke tok imot den brikk".*¹³⁶

*"Konkurransetilsynet oppsummerer at A1 hadde lyst på den jobben, og at han hadde med noen priser. Hvis A1 var interessert i å ha den jobben, hva var da hans formål med å gi prisinformasjon til C1? C1 sier at han tror han har svart på det, men at det var for at A1 da skulle være antakeligvis billigst".*¹³⁷

- (189) Videre har B2 (Caverion) forklart at det var avtalt at Arro skulle vinne minikonkurransen på "Dagkirurgen". B2 ble kontaktet av A1 (Arro) før tilbudsfristen på "Dagkirurgen" og de møttes utenfor Arro sine lokaler. B2 fikk Arro sine priser på en minnepenn av A1. Det siteres fra B2s første forklaring:

*" (...) det var gjort en avtale om at anbudene går litt på rundgang, og at Caverion skulle ligge høyere. Da A1 ringte og sa at han hadde regnet ut, avtalte de å møtes da B2 var på vei til Hokksund og kunne svinge innom. A1 kom alene ut på parkeringsplassen og overleverte en minnepinne."*¹³⁸

*" (...) B2 ringte når han var utenfor hos Arro, og A1 kom da ut på parkeringsplassen. B2 opplyser at han gikk ut av bilen da A1 kom ut. De hilste på hverandre, og A1 fortalte at han hadde underlaget som de har snakket om. Han fortalte ikke noe mer, trolig bare litt småprat. (...) B2 opplyste at det ikke ble snakket noe om selve anbudet eller prising."*¹³⁹

Vedlegg 60 Forklaringsopptak med B2, 16. oktober 2013

- (190) Denne forklaringen har B2 fastholdt i sitt andre forklaringsopptak.¹⁴⁰
- (191) B2 har videre forklart at han skrev ut et kart fra Gule sider for å finne ut hvor Arros lokaler var lokalisert.¹⁴¹ Konkurransetilsynet har beslaglagt et kart som viser veien til Arro Elektro sine lokaler. Kartet ble funnet på B2s kontor under tilsynets bevissikring. Dette kartet har utskriftsdato 13. mai 2013, altså dagen før innleveringsfristen på "Dagkirurgen".

Vedlegg 61 Kart

- (192) B2 (Caverion) har forklart at filen på minnepennen som han fikk av A1 (Arro) antakeligvis var en GAB-fil.¹⁴² Dette er samme filtype som A1 mottok på e-post fra A3 (Arro) tidligere samme dag, jf. avsnitt (185).
- (193) B2 (Caverion) utarbeidet deretter et anbud som lå høyere i pris enn Arros anbud. Det siteres fra B2s første forklaring:

¹³⁴ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 20. mai 2014, avsnitt 21-22.

¹³⁵ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 19.

¹³⁶ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 22.

¹³⁷ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 35.

¹³⁸ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013, avsnitt 46.

¹³⁹ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013, avsnitt 62.

¹⁴⁰ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 17. februar 2014, avsnitt 50.

¹⁴¹ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013, avsnitt 67.

¹⁴² Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 17. februar 2014, avsnitt 48.

*"B2 forklarte at han i dette tilfellet har sett på sluttsummen og på enhetspriser, og deretter justert når han skulle legge seg over i pris. Han opplyser videre at han har mer passet på at totalsummen har vært over, men at forholdene mellom tallene også må stemme. Han kan ikke legge en svær sum på én post. Det må fordeles, så han har nok generelt sett lagt på hver eneste enhetspris."*¹⁴³

- (194) A1 har forklart at Arro anbud på "Dagkirurgen" ble regnet på vanlig måte med ordinære priser.¹⁴⁴ Han ble i sin første forklaring konfrontert med B2s forklaring og ovennevnte beslaglagte kart, men han hadde ingen kommentar til det som ble opplest. I A1s andre forklaring ble han konfrontert med både C1 og B2 sine forklaringer om prisutveksling, men A1 hadde heller ikke da noen kommentarer til det som ble opplest.¹⁴⁵ I A1s tredje forklaring forklarte han om ovennevnte tekstmelding fra C1 at han *"husker ikke dette, kjenner ikke til det og har ingen kommentar til det"*.¹⁴⁶

Vedlegg 62 Forklaringsopptak med A1 19. mai 2014

- (195) A2 (Arro) har videre forklart at han ikke hadde kjennskap til eller mistanke om at A1 skal ha overlevert Arro sine priser på dette prosjektet til ansatte i Caverion eller Pettersen.¹⁴⁷

3.4.7 OBS Post II

Nærmere om minikonkurransen

- (196) Denne minikonkurransen gjaldt levering av elektrikertjenester i forbindelse med ombyggingsarbeider ved observasjonsposten i andre etasje ved Drammen Sykehus ("OBS Post II").
- (197) Vestre Viken Helseforetak, ved ekstern prosjektleder Erstad & Lekven, sendte ut tilbudsforespørsel for arbeid på "OBS-post II" 5. juni 2013. Tilbudsfrist var 24. juni 2013 kl. 13.00.

Vedlegg 63 E-post sendt 5. juni 2013

Vedlegg 64 Konkurransesgrunnlag del 1

- (198) Tilbudsåpning ble foretatt 24. juni 2013. Av protokollen framkommer det at Arro, Caverion og Pettersen innga anbud. Tilbudssummene er gjengitt i tabell 6 nedenfor.

Vedlegg 65 Protokoll fra tilbudsåpning datert 24. juni 2013

Tabell 6 Inngitte tilbudssummer eks. mva. på minikonkurranse "OBS Post II"

OBS Post II	Tilbudssum	Kontraktssum	Fakturert
Arro	Kr. 4.148.550		
Caverion	Kr. 4.213.270		
Pettersen	Kr. 3.846.050	Kr. 3.846.050	Kr. 4.504.301

- (199) Ved tilbudsgjennomgangen kommenterte rådgivende ingeniør, Sweco, til Vestre Viken Helseforetak at flere poster i tilbudene hadde langt høyere enhetspriser enn tilsvarende oppdrag tidligere, og at det virket som det hadde vært en høyere prisstigning enn det som var vanlig.

Vedlegg 66 Brev fra Sweco datert 27. juni 2013

- (200) Det ble inngått kontrakt mellom Vestre Viken Helseforetak og Pettersen med kontraktssum på kr. 3.846.050 eks. mva. Avtalen er signert henholdsvis 18. oktober og 22. oktober 2013. På grunn av tilleggsarbeider på dette prosjektet, fakturerte Pettersen Vestre Viken Helseforetak for totalt kr. 4.504.301,- eks. mva.

¹⁴³ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013, avsnitt 49.

¹⁴⁴ Forklaringsopptak med A1 (Arro) 20. mars 2014, avsnitt 148.

¹⁴⁵ Forklaringsopptak med A1 (Arro) 20. mars 2014, avsnitt 178-190.

¹⁴⁶ Forklaringsopptak med A1 (Arro) 19. mai 2014, avsnitt 9.

¹⁴⁷ Forklaringsopptak med A2 (Arro) 13. februar 2014, avsnitt 102-105.

Vedlegg 67 Kontrakt datert 18./22. oktober 2013

Nærmere om samarbeidet

- (201) B2 (Caverion) har forklart at han ble kontaktet av C1 (Pettersen) per telefon i forkant av tilbudsfristen 24. juni 2013.¹⁴⁸ C1 hadde vist til tidligere samtaler om anbudsrustring, og at det nå var naturlig at Pettersen leverte inn det laveste anbudet.¹⁴⁹
- (202) C1 har forklart at han var usikker på om det var han eller A1 (Arro) som ringte til B2.¹⁵⁰ C1 har bekreftet at møttes på Shell for overlevering av en minnepenn.¹⁵¹ Pettersen hadde på forhånd gitt uttrykk for at de ønsket denne jobben.¹⁵²
- (203) C1 lagret B2s mobilnummer i kontaktlisten sin 20. juni 2013 kl. 11.12.

Vedlegg 68 C1s kontaktliste

- (204) Pettersens priser for hver enkelt post i anbudet (enhetspriser) og selve anbudet på OBS-post II ble deretter skannet inn og sendt på e-post til C1 20. juni 2013 kl. 12.15 og kl. 12.18.

Vedlegg 69 Fil med Pettersens enhetspriser scannet kl. 12.15

Vedlegg 70 Fil med Pettersens anbud scannet kl. 12.18

- (205) C1 (Pettersen) har opplyst at han overleverte minnepenner med Pettersens priser til henholdsvis B2 (Caverion) og A1 (Arro). Begge disse minnepennene hadde samme innhold.¹⁵³
- (206) Under Konkurransetilsynets bevissikring ble Pettersens enhetspriser og anbud funnet på en minnepenn på B2s kontor (Caverion). Filene på den beslaglagte minnepennen er identiske med de skannede filene hos Pettersen. Dette gjelder både tallene og håndskrevne notater.

Vedlegg 71 Filer med Pettersens enhetspriser og anbud fra minnepenn

- (207) B2 har forklart at han mottok en minnepenn fra C1 på et møte på Shell. A1 var også til stede på dette møtet. Det siteres fra B2s første forklaring:

*"(...) B2 opplyste at de møttes på Shell bensinstasjon ved enden av Holmenbrua. (...) Han bekrefter på forespørsel at de kom i hver sine biler. De gikk ut av bilene og fikk minnepenn fra den tidligere omtalte høyreiste personen fra Ingeniør Pettersen. (...) Både vedkommende fra I. Pettersen og Arro var der da B2 ankom. De småpratet litt om dagens situasjon. Han antok det hele varte ca. 2-3 minutter. B2 vet at den minnepennen var på kontoret hans."*¹⁵⁴

*"Konkurransetilsynet spurte nærmere om [hvorvidt¹⁵⁵] (...) A1 også fikk en minnepenne. B2 sa at han ikke så dette, men at han var der i samme ærend slik at han regnet med det. De to andre var på plass før B2 ankom. B2 kan ikke huske at det ble sagt noe som indikerte at A1 hadde fått minnepenne. (...)"*¹⁵⁶

- (208) Ifølge B2s forklaring ble Caverions anbud lagt over Pettersen i pris etter dette møtet.¹⁵⁷
- (209) B2 har også forklart at han informerte sin nærmeste overordnede, B3, om samarbeidet mellom Arro, Caverion og Pettersen.¹⁵⁸ Dette ble bekreftet i forklaringsopptak av B3, som forklarte at han "lukket ørene" og ikke ønsket å høre noe mer om det.¹⁵⁹

Vedlegg 72 Forklaringsopptak med B3 16. oktober 2013

¹⁴⁸ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013, avsnitt 68 og 17. februar 2014, avsnitt 22.

¹⁴⁹ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013, avsnitt 68.

¹⁵⁰ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 159.

¹⁵¹ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 159.

¹⁵² Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 159.

¹⁵³ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 161.

¹⁵⁴ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013 avsnitt 71-72.

¹⁵⁵ Konkurransetilsynets tilføyelse.

¹⁵⁶ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013 avsnitt 77.

¹⁵⁷ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013 avsnitt 73.

¹⁵⁸ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 16. oktober 2013, avsnitt 74-75.

¹⁵⁹ Forklaringsopptak med B3 (Caverion) 16. oktober 2013, avsnitt 17.

- (210) I A1 sin kalender er det lagt inn en kalenderavtale med B2 20. juni 2013 kl. 12.15-12.30.

Vedlegg 73 Kalenderavtale A1 20. juni 2013 kl. 12.15-12.30

- (211) A1 har benektet kjennskap til denne kalenderavtalen.¹⁶⁰ A1 hadde i forklaringsopptak ingen kommentar til B2 og C1 sine uttalelser om møtet på Shell.¹⁶¹
- (212) C3 (kalkulator i Pettersen) har forklart at han i forbindelse med "OBS Post II" fikk beskjed av C1 om at: "(...) nå er det vi som sitter i førersetet og denne jobben skal vi ha, så denne må vi kalkulere skikkelig (...)".¹⁶²
- (213) Videre siteres fra C3s forklaring:

"C3 forklarer videre at på Observasjonspost II la de vel "veldig greit på" med den egentlig, de doblet vel timeprisen på den faktoren [faktoren for arbeid på sykehus].¹⁶³ Og så "kjørte jeg vel driftsmarginene godt opp – det gjorde vi". Så det var en "veldig, veldig, veldig gunstig, eller grei eller god pris da" på den jobben som de gikk ut med."

"Konkurransetilsynet oppsummerer at C3 har forklart at det i slutfasen var C3, C1 og C2 som var med og diskuterte hvor man skulle legge seg i pris (på OBS-post II), etter at C3 hadde kalkulert de enkelte delene. C3 svarer at de tok en liten runde og gikk gjennom jobben, og helt i de siste minuttene så "heiste" C3 den enda litt til, husker han, fordi de var sultne på den fortjenesten."

"På spørsmål om hvor mye prisen ble økt på slutten svarer C3 at det var vel noen hundre tusen, det var vel 200-500.000, han husker ikke. Konkurransetilsynet spør om dette var noe ekstra som de la på toppen. C3 svarer ja, det var det nok."¹⁶⁴

Ved gjennomgangen av forklaringsopptaket 19. mars 2014 presiserte C3 at hans uttalelse i første siterte avsnitt kunne misforstås. Det siteres fra anmerkningen:

"Arbeidsfaktoren ble satt til [REDACTED]. Normalt på sykehusjobber var ca. [REDACTED]."

3.4.8 Nærmere om organiseringen av samarbeidet

- (214) De involverte personene i Caverion og Pettersen har gitt sammenfallende forklaringer om samarbeidet og anbudsrustring på minikonkurransene. Det har blitt utvekslet priser og annen strategisk informasjon i forkant av innlevering av anbud, og man har informert konkurrentene dersom man ikke ville levere anbud.
- (215) B2 (Caverion) har i sin andre forklaring forklart at "(...) i stedet for å konkurrere og bruke mye tid på å regne hver eneste jobb, skulle jobbene fordeles seg imellom (...)".¹⁶⁵
- (216) Det siteres fra C1 (Pettersen) sin andre forklaring:
- "C1 forklarer at de har jo sagt "den der har jeg mulighet til og den har han hatt mulighet til", og vi har jo overlevert priser til hverandre, og den ene og den andre har fått jobber der."¹⁶⁶*
- (217) Forklaringene viser at prisutvekslingen har blitt holdt skjult. På "CT Akuttmottak" ble prisene sendt på e-post fra Pettersen til Caverion, jf. Vedlegg 30. På "Angiolab", "Dagkirurgen" og "OBS Post II" har partene derimot forklart at prisutvekslingen skjedde ved hjelp av minnepenner. Det siteres fra B1 (Caverion) sin tredje forklaring:

"Konkurransetilsynet spør om ikke det hadde vært lettere å sende en e-post, som ble gjort på forrige minikonkurranse. B1 svarer at jo, det hadde det nok kunne vært. At C1 sendte på e-

¹⁶⁰ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 20. mars 2014 avsnitt 203-204.

¹⁶¹ Forklaringsopptak med A1 (Arro), 20. mars 2014 avsnitt 207-214.

¹⁶² Forklaringsopptak med C3 (Pettersen) 17. februar 2014, avsnitt 99.

¹⁶³ Konkurransetilsynets tilføyelse.

¹⁶⁴ Forklaringsopptak med C3 (Pettersen) 17. februar 2014, avsnitt 102-104.

¹⁶⁵ Forklaringsopptak med B2 (Caverion) 17. februar 2014, avsnitt 21.

¹⁶⁶ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen), 29. januar 2014, avsnitt 94.

post, det var lettvinnt og greit. "Samtidig så er det vel – sannsynligvis så er det vel også fordi at det ikke skulle være så åpenlyst, at det var derfor det ble lagt på en minnepenn".¹⁶⁷

- (218) B1s forklaring underbygges av forklaringen til C1 (Pettersen). Det siteres fra hans andre forklaring:

"Konkurransetilsynet spør om det var noe som var diskutert, om dette var noe som var åpent eller burde være skjult. C1 svarer at han lurte på om A1 var litt engstelig for korrespondanser, så om de kunne ta det på minnepenner. (...) C1 sier at da burde han jo ha tenkt "stopp, dette her er ikke bra", men det gjorde han jo ikke. (...) "

"(...) C1 sier at (...) nå er vi tilbake til Lierkroa, og da var B2 med. Da mener han at A1 sa at man måtte bruke penner."¹⁶⁸

- (219) B1 og C1 har i forklaringsopptak gitt uttrykk for at det ikke ble utvekslet priser under møtene på Lierkroa, men at man der avtalte hvordan den nærmere fordelingen av fremtidige minikonkurranser skulle skje.¹⁶⁹ Fordelingen synes å ha skjedd på bakgrunn av hvor interessert de involverte firmaene var i de ulike jobbene, og hvilken kapasitet firmaene hadde på det aktuelle tidspunktet for inngivelse av anbud. Videre har størrelsen på kontraktene også hatt betydning. Målet var at oppdragene skulle fordeles noenlunde likt.

- (220) Det siteres fra B1s andre forklaring:

"Tilsynet spurte om kapasiteten til det enkelte firmaet ble nevnt i den forbindelse. B1 svarte at det ikke ble nevnt noe mer enn at Arro sa de hadde mye å gjøre når de første jobbene kom opp, slik at de ikke hadde behov for jobben på sykehuset da og kunne godt vente til nærmere sommeren."¹⁷⁰

"På spørsmål om hva som var bestemmende for fordelingen, svarer B1 at det var størrelsen på de jobbene som ble lagt ut. De skulle begynne med disse to jobbene, og etter hvert skulle man se på størrelsen på jobbene. Det skulle jo gå på tur. Sånn at det ikke var en som bare havnet på jobber som var små og noen som fikk store. (...) "¹⁷¹

4 Overtredelse av konkurranseloven § 10

4.1 Rettslig grunnlag

- (221) Konkurranseloven § 10 forbyr konkurransebegrensende samarbeid mellom foretak. Bestemmelsen lyder i sin helhet:

"Enhver avtale mellom foretak, enhver beslutning truffet av sammenslutninger av foretak og enhver form for samordnet opptreden som har til formål eller virkning å hindre, innskrenke eller vri konkurransen, er forbudt, særlig slike som består i

- a) å fastsette på direkte eller indirekte måte innkjøps- eller utsalgspriser eller andre forretningsvilkår,*
- b) å begrense eller kontrollere produksjon, avsetning, teknisk utvikling eller investeringer,*
- c) å dele opp markeder eller forsyningskilder,*
- d) å anvende overfor handelspartnere ulike vilkår for likeverdige ytelser og derved stille dem ugunstigere i konkurransen,*
- e) å gjøre inngåelsen av kontrakter avhengig av at medkontrahentene godtar tilleggsytelser som etter sin art eller etter vanlig forretningspraksis ikke har noen sammenheng med kontraktsgjenstanden.*

¹⁶⁷ Forklaringsopptak med B1 (Caverion) 13. januar 2014, avsnitt 66.

¹⁶⁸ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 133 og 138.

¹⁶⁹ Forklaringsopptak med C1 (Pettersen) 29. januar 2014, avsnitt 149-155, Forklaringsopptak med B1, 13. januar 2014, avsnitt 54 og 57.

¹⁷⁰ Forklaringsopptak med B1 (Caverion) 12. desember 2013, avsnitt 27 og 28.

¹⁷¹ Forklaringsopptak med B1 (Caverion) 13. januar 2014, avsnitt 86.

Avtaler eller beslutninger som er forbudt i henhold til denne bestemmelse, skal ikke ha noen rettsvirkning.

Bestemmelsen i første ledd får ikke anvendelse på avtaler mellom foretak, beslutninger truffet av sammenslutninger av foretak og samordnet opptreden, som bidrar til å bedre produksjonen eller fordelingen av varene eller til å fremme den tekniske eller økonomiske utvikling, samtidig som de sikrer forbrukerne en rimelig andel av de fordeler som er oppnådd, og uten

- a) å pålegge vedkommende foretak restriksjoner som ikke er absolutt nødvendige for å nå disse mål, eller*
- b) å gi disse foretak mulighet til å utelukke konkurranse for en vesentlig del av de varer det gjelder.*

Kongen kan ved forskrift fastsette regler for hva som skal gå inn under tredje ledd (gruppefritak). Konkurransetilsynet kan bestemme at et gruppefritak ikke skal være anvendelig overfor bestemte foretak i den utstrekning avtaler, beslutninger og samordnet opptreden har virkninger som ikke er forenlige med tredje ledd.”

- (222) Konkurranseloven § 10 er harmonisert med EØS-avtalen art. 53 og art. 101 i traktaten om Den europeiske unions virkemåte (heretter "TEUV").
- (223) Det understrekes i forarbeidene til konkurranseloven at EU/EØS-praksis knyttet til nevnte bestemmelser vil veie tungt ved fortolkningen av konkurranseloven § 10.¹⁷² Tilsvarende er lagt til grunn av Høyesterett i Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*).¹⁷³
- (224) For å kunne ilegge overtredelsesgebyr etter konkurranselovens § 29 første ledd for en overtredelse av konkurranseloven § 10, som er aktuelt i denne saken, kreves det i henhold til rettspraksis at det faktum som legges til grunn for rettsanvendelsen er bevist med klar sannsynlighetsovervekt, jf. kapittel 6.2.¹⁷⁴

4.2 Forholdet til EØS-reglene

- (225) Konkurransetilsynet har i henhold til EØS-konkurranseloven § 6, jf. § 7 første ledd både kompetanse og plikt til å anvende EØS-avtalen artikkel 53 i tilfeller hvor "*handelen*" mellom Norge og andre EØS-land "*kan*" bli påvirket. I vurderingen av om samhandelskriteriet er oppfylt henter Konkurransetilsynet veiledning fra EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer om begrepet "*påvirkning av handelen*" i EØS-avtalens artikkel 53 og 54.¹⁷⁵
- (226) Det gjelder etter rettspraksis også et merkbarhetskrav, som innebærer en avgrensning mot avtaler og opptreden som kun berører markedet i ubetydelig grad.¹⁷⁶
- (227) Det følger av beskrivelsen i kapittel 3 ovenfor, at den foreliggende saken gjelder anbudssamarbeid under én rammeavtale i et lokalt marked. Det er ingen forhold i saken som tyder på at samarbeidet kan ha påvirket samhandelen mellom Norge og andre EØS-land merkbart.
- (228) Konkurransetilsynet legger derfor til grunn at samhandelskriteriet ikke er oppfylt og at EØS-avtalen art. 53 derfor ikke kommer til anvendelse.

4.3 Nærmere om vilkårene i konkurranseloven § 10 første ledd

- (229) Konkurranseloven oppstiller nærmere vilkår som må være oppfylt for at forbudet i konkurranseloven § 10 første ledd skal være oppfylt. For det første må samarbeidet skje mellom uavhengige foretak (*foretakskriteriet*), jf. kapittel 4.3.1. For det andre må det

¹⁷² Ot.prp.nr 6 (2003-2004) side 68 og 224.

¹⁷³ Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*), premiss 27.

¹⁷⁴ Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*), premiss 60.

¹⁷⁵ Kunngjøring fra EFTAs overvåkningsorgan – Retningslinjer om begrepet påvirkning av handelen i EØS-avtalens artikkel 53 og 54 (heretter "samhandelskunngjøringen"), EF-tidende B305/34, 30.11.2006 og EØS-tillegget til EF-tidende nr. 59/18, 30.11.2006, s. 18 flg.

¹⁷⁶ Samhandelskunngjøringen avsnitt 44, med videre henvisninger til rettspraksis.

foreligge en "avtale", "samordnet opptreden" eller "beslutning truffet av sammenslutninger av foretak" (samarbeidskriteriet), jf. kapittel 4.3.2. For det tredje må samarbeidet ha "til formål eller virkning å hindre, innskrenke eller vri konkurransen" (konkurransbegrensningskriteriet), jf. kapittel 4.3.3. Til sist må konkurransen begrenses merkbart (merkbarhetskriteriet), jf. kapittel 4.3.4. Merkbarhetskriteriet fremkommer ikke direkte av lovteksten, men det fremgår av forarbeidene til konkurranseloven at det må oppstilles et merkbarhetskrav tilsvarende det som følger av EU/EØS-retten.¹⁷⁷

4.3.1 Foretakskriteriet

- (230) For at konkurranseloven § 10 skal komme til anvendelse må det foreligge et samarbeid mellom uavhengige foretak. I konkurranseloven § 2 defineres foretak som "enhver enhet som utøver privat eller offentlig ervervsvirksomhet". Det fremgår videre av forarbeidene at foretaksdefinisjonen i konkurranseloven § 2 skal tolkes i samsvar med foretaksbegrepet i EU/EØS-retten og vil være underlagt rettsutviklingen der.¹⁷⁸ Konkurranseloven § 10 får ikke anvendelse på samarbeid mellom foretak som inngår i samme økonomiske enhet og som således ikke opptrer på markedet uavhengig av hverandre.¹⁷⁹
- (231) Det er på det rene at Caverion, Arro og Pettersen er å anse som uavhengige "foretak" i konkurranselovens forstand.
- (232) Konkurransetilsynet legger således til grunn at foretakskriteriet er oppfylt.

4.3.2 Samarbeidskriteriet

4.3.2.1 Rettslig utgangspunkt

- (233) Samarbeid kan i henhold til konkurranseloven § 10 første ledd skje gjennom en "avtale" eller "samordnet opptreden".
- (234) Det følger av fast rettspraksis fra EU/EØS-retten at det avgjørende vurderingstemaet for om det foreligger en "avtale" i konkurranselovens forstand er om de involverte virksomhetene har uttrykt en felles vilje til å innrette sin markedsatferd på en bestemt måte.¹⁸⁰
- (235) Samarbeidets form er ikke avgjørende. Både skriftlige og muntlige, uttrykkelige og stilltiende avtaler omfattes. Det er heller ikke krav om at samarbeidet må være juridisk bindende, slik at også "gentlemen's agreements" rammes av forbudet.¹⁸¹ Den felles forståelsen kan således komme til uttrykk gjennom partenes direkte eller indirekte handlinger.
- (236) Med "samordnet opptreden" menes en form for kontakt mellom foretakene som fører til at konkurranserisikoen blir erstattet med samarbeid.¹⁸² Eksempelvis rammer vilkåret visse former for informasjonsutveksling mellom konkurrenter.¹⁸³

¹⁷⁷ Ot.prp.nr 6 (2003-2004) side 225.

¹⁷⁸ Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 34.

¹⁷⁹ Sak 22/71 *Béguelin Import mot GL Import Export*, Sml. 1972 s. 949, premiss 8-9; sak 15/74 *Centrafarm BV mot Sterling Drug Inc*, Sml. 19674 s. 1147, premiss 41; sak 30/87 *Corinne Bodson mot Pompes Funèbres*, Sml. 1988 s. 2479, premiss 19.

¹⁸⁰ Sak 41/69, *ACF Chemiefarma NV mot Kommisjonen*, Sml. 1970 s. 661, premiss 112; sak C-235/92 P *Montecatini mot Kommisjonen*, Sml. 1999 s. I-4539, premiss 39 og sak T-99/04, *AC Treuhand AG mot Kommisjonen*, Sml. 2008 s. II-1501, premiss 118.

¹⁸¹ Sak, C-41/69 *ACF Chemiefarma NV mot Kommisjonen*, Sml. 1970 s. 661, premiss 111-112 og sak T-53/03, *BPB plc mot Kommisjonen*, Sml. 2008 s. II-1333, premiss 82.

¹⁸² Forente saker 40/73 m.fl., *Suiker Unie mot Kommisjonen*, Sml. 1975 s. 1663, premiss 26; forente saker C-89/85 m.fl. *Ahlström Osakeyhtiö m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 1993 s. I-1307, premiss 63 og sak C-8/08, *T-Mobile Netherlands BV m.fl. mot Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit*, Sml. 2009 s. I-4529, premiss 26.

¹⁸³ Sak C-8/08, *T-Mobile Netherlands BV m.fl. mot Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit*, Sml. 2009 s. I-4529 premiss 35; sak C-7/95 og C-8/95, *John Deere mot Kommisjonen*, Sml. 1998 s. I-3111 premiss 90 og sak C-194/99 P *Thyssen Stahl mot Kommisjonen*, Sml. 2003 s. I-10821, premiss 81.

- (237) Det er ikke nødvendig å kategorisere aktivitetene som enten avtale eller samordnet opptreden. Dette ble lagt til grunn av EU-domstolen i *Anic*,¹⁸⁴ og er fulgt opp i senere avgjørelser.¹⁸⁵ I rettspraksis er det lagt til grunn at grensen mellom de to begrepene er flytende og kan overlappe. Det er videre slik at de konkurransebegrensende aktivitetene kan variere over tid. Det kan også skje en endring eller styrking av de virkemidlene som benyttes av partene for å kunne ta hensyn til nye forhold. I tillegg vil det vanligvis være vanskelig å trekke en klar grense mellom de to samarbeidsformene, ettersom en overtredelse samtidig både kan utgjøre en "avtale" og "samordnet opptreden".
- (238) Selv om det i bestemmelsen skilles mellom samarbeid som skjer gjennom "avtale" og "samordnet opptreden", er formålet med begge vilkårene å forby:
- "(...) a form of coordination between undertakings which, without having reached the stage where an agreement properly so-called has been concluded, knowingly substitutes practical cooperation between them for the risks of competition."*¹⁸⁶
- (239) Dette er i samsvar med prinsippet om at ethvert foretak skal fastsette sin markedsadferd på selvstendig grunnlag.¹⁸⁷ Konkurransereglene forbyr således ikke foretak ensidig å tilpasse seg konkurrentenes eksisterende eller forventede markedsadferd. Reglene er imidlertid til hinder for enhver form for direkte eller indirekte kontakt mellom konkurrenter som har til formål eller virkning å begrense konkurransen.
- (240) Videre vil kravet til samordnet opptreden kunne være oppfylt selv om bare ett foretak røper strategisk markedsinformasjon til sine konkurrenter. Dette gjelder f.eks. i tilfeller der mottakeren har bedt om den aktuelle informasjonen eller har akseptert den. Dette fremkommer blant annet av Underrettens avgjørelse i *Cimenteries*:
- "In that connection, the Court points out that the concept of concerted practice does in fact imply the existence of reciprocal contacts (...). That condition is met where one competitor discloses its future intentions or conduct on the market to another when the latter requests it or, at the very least, accepts it."*¹⁸⁸
- (241) Tilsvarende er også lagt til grunn i Konkurransetilsynet praksis.¹⁸⁹
- (242) EU-domstolen har i en rekke avgjørelser slått fast, som en generell rettssetning, at det foreligger en presumsjon for at en aktør som mottar strategisk markedsinformasjon og fortsatt er aktiv på det relevante markedet har hensyntatt informasjonen ved fastsettingen av egen markedsopptreden.¹⁹⁰ Det foreligger i slike tilfeller en aksept hos mottaker.¹⁹¹ Fra EU-domstolens avgjørelse i *Hüls* hitsettes:
- "However, subject to proof to the contrary, which the economic operators concerned must adduce, the presumption must be that the undertakings taking part in the concerted action and remaining active on the market take account of the information exchanged with their competitors for the purposes of determining their conduct on that market. That is all the more true where the undertakings concert together on a regular basis over a long period, as was the*

¹⁸⁴ Sak C-49/92 P *Kommisjonen mot Anic Participazioni*, Sml. 1999 s. I-4125, premiss 131-132.

¹⁸⁵ Sak C-238/05 *Asnef-Equifax*, Sml. 2006 s. I-11125, premiss 32; sak T-7/89 *Hercules mot Kommisjonen*, Sml. 1991 s. II-1711 premiss 264 og forente saker T-305/94 til T-307/94, T-313/94 til T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 og T-335/94 *Limburgse Vinyl Maatschappij m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 1999 s. II-931, premiss 696-697.

¹⁸⁶ Sak 48/69 *Imperial Chemical Industries mot Kommisjonen* Sml. 1972 s. 619, premiss 64.

¹⁸⁷ Sak C-49/92 P *Kommisjonen mot Anic Participazioni SpA*, Sml. 1999 s. I-4125, premiss 117; forente saker 40/73 m.fl. *Suiker Unie mot Kommisjonen*, Sml. 1975 s. 1663, premiss 173 og sak C-8/08 *T-Mobile Netherlands m.fl. mot Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit*, Sml. 2009 s. I-4529, premiss 32.

¹⁸⁸ Sak T-25/95 m.fl. *Cimentries m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 2000 s. II-491, premiss 1849.

¹⁸⁹ Vedtak av 30. juni 2011 (V2011-11 Taktekkersaken i Bergen) og vedtak av 4. mars 2013 (V2013-3 Asfaltsaken).

¹⁹⁰ Sak C-199/92 P, *Hüls v Commission*, Sml. 1999 s. I-4287, premiss 161-163; sak C-8/08 *T-Mobile Netherlands m.fl. mot Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit*, Sml. 2009 s. I-4529, premiss 51 og sak T-587/08, *Fresh Del Monte Produce, Inc m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 2013 s. 129, premiss 298.

¹⁹¹ Kommisjonens retningslinjer for horisontalt samarbeid, OJ [2011] B11/1 avsnitt 62.

case here, according to the findings of the Court of First Instance."¹⁹²

4.3.2.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (243) Med henvisning til kapittel 3.4 finner Konkurransetilsynet det bevist med klar sannsynlighetsovervekt at det har foregått et overordnet samarbeid mellom Arro, Caverion og Pettersen om fordeling av oppdrag relatert til rammeavtale på elektriskertjenester med Vestre Viken Helseforetak, samt utveksling av priser og annen strategisk viktig informasjon før tilbudsfrist i de aktuelle anbudskonkurransene.
- (244) Partene opprettet kontakt på julebordet 23. november 2012, jf. kapittel 3.4.1. Dette ble fulgt opp av telefonisk kontakt, kontakt per SMS, e-post og fysiske møter.
- (245) Den overordnede planen var at partene skulle fordele mellom seg de fremtidige oppdragene utlyst ved minikonkurranse av Vestre Viken Helseforetak, jf. avsnitt (111), (144), (163), (215) og (216). Kontraktene ble fordelt ut fra oppdragets størrelse og partenes kapasitet på det aktuelle tidspunktet, jf. avsnitt (220).
- (246) Det ble på forhånd avtalt hvilket foretak som skulle vinne de forskjellige minikonkurransene. Det utpekte foretaket regnet deretter ut et anbud, som ble meddelt de andre før tilbudsfristen gjennom utveksling av minnepenner eller via e-post, jf. kapittel 3.4, særlig avsnitt (214) flg. Fordelingen skjedde ved at partene som ikke skulle ha oppdraget bevisst la seg høyere i pris, eller unnlot å legge inn et anbud. På den måten hadde partene hele tiden kontroll på hvem som skulle vinne oppdraget. Det var dermed ingen reell konkurranse mellom partene om oppdragene.
- (247) Partene avtalte at Pettersen skulle vinne den første minikonkurransen, "CT Akuttmottak", i desember 2012, jf. avsnitt (122) flg. Pettersen utarbeidet et anbud og sendte det per e-post til Caverion, jf. avsnitt (128)-(131). Caverion utarbeidet et anbud som lå høyere i pris, men leverte anbudet for sent slik at dette ble avvist hos Vestre Viken Helseforetak, jf. avsnitt (130)-(133).
- (248) Arro var i kontakt med konkurrentene før tilbudsfristen, og leverte ikke inn anbud, jf. avsnitt (120) og (122)-(135). Konkurransetilsynet viser blant annet til at B1 (Caverion) har forklart at A1 (Arro) kjente til oversendelsen av e-posten på "CT Akuttmottak", og at det var A1 som satte B1 i kontakt med C1 (Pettersen), jf. avsnitt (134). Forklaringen underbygges av dokumentbevis i saken. Det vises til at A1 (Arro) sendte en tekstmelding til B1 med telefonnummeret til C1 18. desember 2013 kl. 10:17, jf. avsnitt (126). Omtrent to timer senere samme dag sendte C1 en e-post med prisene fra Pettersen på "CT Akuttmottak" til B1, jf. avsnitt (129). B1 var for øvrig ikke forelagt disse dokumentbevisene da han forklarte seg om dette forholdet.
- (249) Videre fremgår det av forklaringer at A1 (Arro), B1 (Caverion) og C1 (Pettersen) deltok på et møte på Lierkroa den 31. januar 2013. Forklaringene underbygges av fremlagte kontoutskrifter og kalenderavtale som bekrefter at det fant sted et møte som nevnt, jf. avsnitt (142)-(147). I henhold til forklaringer ble det diskutert fordeling av minikonkurranser i møtet, herunder hvem som hadde kapasitet til å ta oppdrag, jf. avsnitt (143).
- (250) Det fremgår videre av forklaringsopptak at det var avtalt at Caverion skulle vinne den andre minikonkurransen, "Angiolab". B2 (Caverion) regnet ut et anbud på "Angiolab", som ble lagret på en minnepenn, jf. avsnitt (154)-(155). B1 (Caverion) fikk minnepennen av B2 og leverte denne videre til C1 (Pettersen), jf. avsnitt (156)-(157). Pettersen utarbeidet deretter et anbud som lå høyere i pris, jf. avsnitt (157). Av forklaringsopptak fremgår det også at Arro deltok i samtaler med konkurrentene før tilbudsfristen, og de leverte ikke inn anbud, jf. avsnitt (158) og kapittel 3.4.3.
- (251) A1 (Arro), B2 (Caverion) og C1 (Pettersen) deltok på et nytt møte på Lierkroa 30. april 2013. Dette fremgår av forklaringer fra B2 og C1. Forklaringene underbygges av en kontoutskrift fra C1 og kalenderoppføring fra A1 om møte med B2 på det aktuelle tidspunktet jf. avsnitt (161)-

¹⁹² Se sak C-199/92 P, *Hüls v Commission*, Sml. 1999 s. I-4287, premiss 162.

- (169). Ifølge forklaringene diskuterte partene her fordelingen av fremtidige jobber for Vestre Viken Helseforetak, jf. avsnitt (162)-(164).
- (252) I mai 2013 utlyste Vestre Viken Helseforetak minikonkurransen "Dagkirurgen". Det var avtalt at Arro skulle vinne denne minikonkurransen. Ansatte i Arro utarbeidet et anbud som ble oversendt A1 (Arro) om morgenen 13. mai 2013, jf. avsnitt (177)-(185). Dette var dagen før innleveringsfristen. Det fremgår av forklaringen til B2 (Caverion) at han møtte A1 utenfor Arros lokaler senere på dagen 13. mai, og mottok en minnepenn med Arros priser. B2 har forklart at han forut for møtet skrev ut et kart for å finne veien, jf. avsnitt (189)-(191). Deretter utarbeidet B2 Caverions anbud, som ble lagt over prisen fra Arro, jf. avsnitt (193). B2s forklaring underbygges av at Konkurransetilsynet under bevissikringen fant et kart som viser veien til Arros lokaler på kontoret til B2. Kartet har utskriftsdato 13. mai 2013, som er dagen før innleveringsfrist på "Dagkirurgen", jf. avsnitt (191).
- (253) C1 (Pettersen) har videre forklart at han også ble kontaktet av A1 (Arro) i forkant av innleveringsfristen på "Dagkirurgen", jf. avsnitt (186)-(187). De møttes deretter utenfor en Shell-stasjon, hvor A1 ønsket å overlevere priser til C1, jf. avsnitt (188). Ettersom Pettersen ikke hadde kapasitet til å utarbeide et anbud på denne jobben, ønsket ikke C1 å motta priser fra Arro, jf. avsnitt (188). Det var altså kjent for Arro at Pettersen ikke ville levere et anbud. Forklaringen til C1 underbygges av en SMS, som viser at C1 (Pettersen) og A1 var i kontakt 13. mai 2013, dvs. dagen før innleveringsfrist på "Dagkirurgen", jf. avsnitt (186).
- (254) Ved den siste minikonkurransen, "OBS Post II" i juni 2013, fremgår det av forklaringer at partene var enige om at Pettersen skulle ha jobben. C1 (Pettersen) møtte B2 (Caverion) og A1 (Arro) på en Shell-stasjon ved Holmenbrua i Drammen 20. juni 2013, og leverte Pettersens priser på en minnepenn til både B2 og A1, jf. avsnitt (201)-(210). Både Caverion og Arro sine anbud ble lagt høyere i pris, og Pettersen vant anbudskonkurransen. Forklaringene underbygges blant annet av at Konkurransetilsynet har funnet nevnte minnepenn med Pettersen sine priser på kontoret til B2, jf. avsnitt (206), samt at A1 har en kalenderoppføring om møte med B2 på det aktuelle tidspunktet, jf. avsnitt(210).
- (255) A1 (Arro) har i sine forklaringsopptak nektet for å ha hatt kontakt med B2, B1 og C1. Han har også nektet for at det har foregått noen form for samarbeid om utveksling av priser og fordeling av jobber hos Vestre Viken Helseforetak. Forklaringene til B1, B2 og C1 støttes imidlertid av bevis fremkommet gjennom Konkurransetilsynets etterforskning, og i all hovedsak av øvrige forklaringer. Konkurransetilsynet fester derfor ikke lit til A1s forklaring.
- (256) Arro anfører at forklaringene fra nåværende og tidligere ansatte i konkurrerende foretak har begrenset bevisverdi, og at forklaringene er motstridende på flere punkter. Konkurransetilsynet finner imidlertid forklaringene fra nåværende og tidligere ansatte i konkurrerende foretak troverdige. Konkurransetilsynet viser til at nåværende og tidligere ansatte i Pettersen og Caverion uavhengig av hverandre i all vesentlighet har avgitt detaljerte og sammenfallende forklaringer om at Arro har deltatt i overtredelsen. Forklaringene er underbygget av dokumentbevis.
- (257) Det bemerkes at Konkurransetilsynet i samsvar med EU-retten ikke har funnet det nødvendig å kategorisere kontakten som enten en "avtale" eller "samordnet opptreden", ettersom de aktuelle aktivitetene innehar elementer av begge deler, jf. avsnitt (237).
- (258) På bakgrunn av ovennevnte legger Konkurransetilsynet til grunn at samarbeidskriteriet er oppfylt.

4.3.3 Konkurransbegrensningskriteriet

4.3.3.1 Rettslig utgangspunkt

- (259) Konkurranseloven § 10 første ledd omfatter samarbeid med konkurransebegrensende "*formål eller virkning*". Vilåårene er alternative.

- (260) Samarbeid som har til "*formål*" å begrense konkurransen er forbudt i seg selv, og det er ikke nødvendig å påvise noen faktisk eller potensiell virkning i det relevante markedet.¹⁹³ Det er tilstrekkelig at samarbeidet er egnet til å være konkurransebegrensende.¹⁹⁴
- (261) Det følger av fast rettspraksis at hvorvidt det foreligger et konkurransebegrensende "*formål*" etter konkurranseloven § 10 skal avgjøres ut ifra hvilket formål avtalen rent objektivt fremmer.¹⁹⁵ Hva som var partenes mål, ønsker eller hensikt med samarbeidet er ikke avgjørende.¹⁹⁶ Konkurransemyndighetene kan likevel vektlegge partenes subjektive hensikt som bevis for at samarbeidet har et konkurransebegrensende formål.¹⁹⁷
- (262) Konkurranseloven § 10 første ledd bokstav a-e inneholder en ikke uttømmende liste med eksempler som normalt rammes av forbudet. Når det gjelder avtaler som kan anses å ha et konkurransebegrensende formål, vil dette i samsvar med fast rettspraksis blant annet gjelde samarbeid som nevnt i bokstav a-c:
- a) å fastsette på direkte eller indirekte måte innkjøps- eller utsalgspriser eller andre forretningsvilkår,
 - b) å beregne eller kontrollere produksjon, avsetning, teknisk utvikling eller investeringer,
 - c) å dele opp markeder eller forsyningskilder
- (263) Formålet med anbudskonkurranser er å skape konkurranse mellom tilbyderne slik at anbudsinnbyder kan velge et så kostnadseffektivt tilbud som mulig. Anbudsinnbyder forventer å få svar fra en rekke frittstående tilbydere uten at det har foreligget kontakt mellom dem i forkant. Det siteres fra Kommisjonens avgjørelse i European Sugar Industry:
- "In a system of tendering, competition is of the essence. If the tenders submitted by those taking part are not the result of individual economic calculation, but of knowledge of the tenders by other participants or of concertation with them, competition is prevented, or at least distorted and restricted."*¹⁹⁸
- (264) Det følger av fast rettspraksis fra EU-domstolene at samarbeid om fordeling av tilbud og utveksling av konkurransesensitiv informasjon i forkant av anbudskonkurranser, normalt anses for å ha et konkurransebegrensende formål.¹⁹⁹ Tilsvarende er lagt til grunn i norsk rettspraksis.²⁰⁰

4.3.3.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (265) Med henvisning til kapittel 3.4 finner Konkurransetilsynet det bevist med klar sannsynlighetsovervekt at Arro, Caverion og Pettersen har fordelt oppdrag mellom seg i forbindelse med minikonkurranser under rammeavtale på elektriskertjenester med Vestre Viken Helseforetak.
- (266) Den overordnede planen var at partene skulle fordele mellom seg de fremtidige minikonkurransene utlyst av Vestre Viken Helseforetak. Kontraktene ble fordelt ut fra

¹⁹³ Forente saker 56/64 og 58/64, *Consten og Grundig mot Kommisjonen*, Sml. 1965-1968, s. 245; sak C-272/09 P, *KME Germany m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 2011 s. I-12789, premiss 65 og sak C-389/10 P, *KME Germany m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 2011 s. I-13125, premiss 75.

¹⁹⁴ Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*), premiss 64-65 og sak C-8/08 *T-Mobile BV m.fl. mot Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit*, Sml. 2009 s. I-4529, premiss 27 flg., se særlig premiss 31.

¹⁹⁵ Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*) premiss 64 og sak C-8/08 *T-Mobile BV m.fl. mot Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit*, Sml. 2009 s. I-4529, premiss 27 flg.

¹⁹⁶ Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*), premiss 65.

¹⁹⁷ Forente saker C-501/06 P m.fl. *GlaxoSmithKline Services* premiss 58 og sak C-209/07 *BIDS* premiss 15 flg.

¹⁹⁸ *European Sugar Cartel* OJ [1973] L 140/17.

¹⁹⁹ Jf. f.eks. *Pre-Insulated Pipe*, Kommisjonens avgjørelse 21. oktober 1998, opprettholdt ved domstolsprøving i sak T-21/99 *Dansk Rørindustri mot Kommisjonen*, Sml. 2002 s. II-1681; *Elevators and Escalators*, Kommisjonens avgjørelse 21. februar 2007, materielt opprettholdt ved domstolsprøving i sak T-141/07 etc. *General Technic-Otis mot Kommisjonen* Sml. 2011 s. II- 04977.

²⁰⁰ Konkurransetilsynets vedtak V2009-17, opprettholdt ved domstolsprøving, jf. Høyesteretts avgjørelse inntatt i Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*).

størrelse og partenes kapasitet på det aktuelle tidspunktet. Det ble på forhånd avtalt hvilket foretak som skulle vinne minikonkurransen. Det utpekte selskapet regnet deretter ut et tilbud, som ble meddelt de andre før tilbudsfristen gjennom utveksling av minnepenner eller via e-post. Fordelingen skjedde ved at partene som ikke skulle ha oppdraget bevisst la seg høyere i pris eller unnlot å legge inn et tilbud.

- (267) Prisinformasjonen som er utvekslet, er komplette anbud med totalsum og enhetspriser for konkrete prosjekter ved Vestre Viken Helseforetak. Dette er å regne som svært sentrale konkurranseparametere. Pris er et viktig beslutningsgrunnlag for den som lyser ut en konkurranse. I minikonkurransene utlyst av Vestre Viken skulle oppdraget tildeles den som leverte det totalt sett mest økonomisk fordelaktige tilbudet. Det var gjennomgående tilbyderer med lavest pris som vant minikonkurransene.
- (268) På den måten hadde partene hele tiden kontroll på hvem som skulle vinne oppdraget. Det var dermed ingen reell konkurranse mellom partene om minikonkurransene. Konkret har samarbeidet ført til at Vestre Viken Helseforetak mottok det de trodde var konkurransedyktige anbud, mens den som skulle vinne konkurransen kunne fastsette sine priser uten risiko for å miste oppdraget.
- (269) Partene har gjennom dette samarbeidet fullstendig undergravet formålet med anbudskonkurransene, som er mest mulig effektiv konkurranse mellom tilbyderne.
- (270) Formålet med samarbeidet har etter dette objektivt sett vært å begrense konkurransen.
- (271) Markedsdeling, anbudssamarbeid og utveksling av priser og annen strategisk informasjon faller inn under kjerneområdet til § 10 første ledd, og anses i samsvar med EU/EØS-retten å ha som formål å begrense konkurransen.
- (272) Konkurransetilsynets legger etter dette til grunn at konkurransebegrensningskriteriet er oppfylt.

4.3.4 Merkbarkriteriet

4.3.4.1 Rettslig utgangspunkt

- (273) Merkbarkriteriet fremkommer ikke direkte av ordlyden i konkurranseloven § 10 første ledd, men det fremgår av lovens forarbeider at det må oppstilles et merkbarkrav tilsvarende det som følger av EU/EØS-retten, jf. ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 225.
- (274) Kravet om at konkurransen må begrenses merkbart innebærer en avgrensning mot samarbeid med en ubetydelig virkning på konkurransen.²⁰¹ Størrelsen på oppdragene det er samarbeidet om er uten betydning for vurderingen av om vilkåret er oppfylt.
- (275) Det følger videre av rettspraksis at overtredelsens art og iboende skadepotensiale tilsier at merkbarkravet normalt vil være oppfylt for samarbeid som har til formål å begrense konkurransen, uten at det må foretas noen nærmere vurdering av faktiske eller potensielle skadevirkninger. Det vises i denne sammenheng til *Brasseries Nationale* hvor Underretten uttaler:

"In this regard, it suffices to recall that undertakings which conclude an agreement whose purpose is to restrict competition cannot, in principle, avoid the application of Article [101 (1) TFEU] by claiming that their agreement should not have an appreciable effect on competition".²⁰²

- (276) EU-domstolen går enda lenger i sin uttalelse i saken *Expedia Inc.* Det siteres fra avgjørelsen:

"In that regard, the Court has emphasised that the distinction between 'infringements by object' and 'infringements by effect' arises from the fact that certain forms of collusion between undertakings can be regarded, by their very nature, as being injurious to the proper functioning of normal competition (Case C-209/07 Beef Industry Development Society and

²⁰¹ Sak C-5/69 *Völk mot Vervaecke*, Sml. 1969 s. 295, premiss 5.

²⁰² Sak T-49/02 m.fl. *Brasserie Nationale m.fl. mot Kommisjonen*, premiss 140; se også sak T-44/00, *Mannesmannröhren-Werke mot Kommisjonen*, Sml. 2004 s. II-2223, premiss 130 og 196.

Barry Brothers ('BIDS') [2008] ECR I-8637, paragraph 17, and Case C-8/08 T-Mobile Netherlands and Others [2009] ECR I-4529, paragraph 29).

*It must therefore be held that an agreement that may affect trade between Member States and that has an anti-competitive object constitutes, by its nature and independently of any concrete effect that it may have, an appreciable restriction on competition."*²⁰³

- (277) I denne sammenheng bemerkes det også at Kommisjonen nylig har vedtatt nye retningslinjer om avtaler av mindre betydning.²⁰⁴ I retningslinjene redegjør Kommisjonen for typetilfeller som ikke begrenser konkurransen merkbart, og som således er unntatt fra konkurransereglene basert på markedsandelsterskler mv. Retningslinjene oppstiller ikke generelle unntak for samarbeid som har et konkurransebegrensende formål.²⁰⁵

4.3.4.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (278) Den foreliggende sak dreier seg om en formålsovertredelse av konkurranseloven § 10. Overtredelsens alvorlige art medfører at den i sin natur, og uansett avtalens faktiske følger, utgjør en merkbart konkurransebegrensning.
- (279) Vestre Viken Helseforetak har organisert minikonkurranser under en rammeavtale med prekvalifiserte elektroinstallatører. Formålet med avholde minikonkurransene var å skape konkurranse mellom disse foretakene om å vinne oppdragene. Det foretaket som leverte det totalt sett mest økonomisk fordelaktige tilbudet skulle få oppdraget.
- (280) Som det fremgår av kapittel 4.3.2 har Arro, Caverion og Pettersen fordelt oppdrag mellom seg i forbindelse med inngivelse av anbud på minikonkurranser ved Vestre Viken Helseforetak. Det var på forhånd avtalt hvem som skulle vinne oppdragene.
- (281) Det understrekes i denne sammenheng at de tre partene som har deltatt i samarbeidet, var de eneste som var kvalifisert under rammeavtalen til å levere anbud i de minikonkurransene som samarbeidet omfattet, jf. avsnitt (99)-(100).
- (282) Partene har gjennom samarbeidet eliminert konkurransen på disse minikonkurransene. Samarbeidet har ført til at det utpekte foretaket, som skulle vinne anbudskonkurransen, kunne fastsette prisen på det oppdraget det ønsket å utføre for Vestre Viken Helseforetak uten noen risiko for at det ville foreligge konkurrerende anbud med en lavere pris.
- (283) Konkurransetilsynet legger etter dette til grunn at merkbarhetskriteriet er oppfylt.

4.3.5 En fortsatt og sammenhengende overtredelse

4.3.5.1 Rettslig utgangspunkt

- (284) Samarbeidet i denne saken har foregått over tid, i perioden 23. november 2012 til 1. oktober 2013. Det må derfor vurderes om det foreligger én fortsatt og sammenhengende overtredelse, eller flere enkeltstående overtredelser.
- (285) Læren om én fortsatt og sammenhengende overtredelse er utviklet i EU-rettspraksis. Ifølge denne læren vil et samarbeid med en overordnet plan, som materialiserer seg gjennom flere enkeltstående handlinger med samme konkurransebegrensende formål, bli sett under ett.²⁰⁶ Dette innebærer at et ulovlig samarbeid kan anses som én fortsatt og sammenhengende overtredelse i stedet for flere enkeltstående overtredelser.

²⁰³ Sak C-226/11, *Expedia Inc. mot Autorité de la concurrence og andre*, ennå ikke i samlingen, premiss 36 og 37.

²⁰⁴ OJ C 4136, 25.6.2014.

²⁰⁵ OJ C 4136, 25.6.2014, avsnitt 13.

²⁰⁶ Forente saker C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P og C-219/00 P *Aalborg Portland m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 2004 s. I-123, premiss 258; sak Case C-105/04 P *Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied mot Kommisjonen*, Sml. 2006 s. I-8725, premiss 110.

- (286) I *Anic* beskriver EU-domstolen læren om "én fortsatt og sammenhengende overtredelse" på følgende måte:

"... [The]²⁰⁷ schemes were part of a series of efforts made by the undertakings in question in pursuit of a single economic aim, namely to distort the normal movement of prices. It considered that it would be artificial to split up such continuous conduct, characterized by a single purpose, by treating it as consisting of several separate infringements, when what was involved was a single infringement which progressively manifested itself in both agreements and concerted practices."²⁰⁸

- (287) Dette har blitt fulgt i senere praksis fra EU-domstolene.²⁰⁹
- (288) Videre følger det av fast praksis fra EU-domstolene at deltakerne i én fortsatt og sammenhengende overtredelse kan regnes som delaktige i overtredelsen som helhet, selv om de ikke er direkte involvert i alle enkeltdeler av samarbeidet.²¹⁰
- (289) Læren om én fortsatt og sammenhengende overtredelse er utviklet for å ta høyde for dynamikken i ett og samme skjulte samarbeid. Grunnen til dette er at samarbeid over tid ofte kan ta ulik form, selv om det overordnede konkurransebegrensende formålet er det samme.
- (290) Relevante momenter for vurderingen om det foreligger én fortsatt og sammenhengende overtredelse er blant annet hvorvidt samarbeidet har samme formål hele perioden,²¹¹ om de omhandlede varer eller tjenester er de samme,²¹² om de samme virksomheter har deltatt²¹³ og om fremgangsmåten har vært den samme.²¹⁴ I tillegg kan det tas i betraktning hvorvidt det er de samme personene som har vært involvert på vegne av virksomhetene.

4.3.5.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (291) Konkurransetilsynet er av den oppfatning at da partene opprettet kontakt på julebordet 23. november 2012, innledet dette starten på en sammenhengende overtredelse som det er redegjort for i kapittel 4.3.2.2. Arro, Caverion og Pettersen har videre hatt en overordnet forståelse av at utlyste prosjekter under rammeavtalen med Vestre Viken Helseforetak skulle fordeles mellom dem forut for tilbudsinnngivelse.
- (292) Denne felles forståelsen var ikke relatert til enkeltstående minikonkurranser, men knyttet seg til samtlige utlyste minikonkurranser under den løpende rammeavtalen med Vestre Viken Helseforetak, jf. blant annet kapittel 3.4.8.
- (293) Som det fremgår av kapittel 3.4 er det de samme foretakene, og stort sett også de samme ansatte, som har vært involvert i hele perioden, og fremgangsmåten i samarbeidet har vært den samme. Det ble bestemt på forhånd hvem som skulle vinne den enkelte minikonkurranse, og deretter leverte de andre foretakene inn anbud som var høyere priset eller unnlot å inngi anbud, jf. kapittel 4.3.2.2. Dette viser at samarbeidet hadde samme overordnede formål i hele perioden og ble utført i henhold til en overordnet plan.
- (294) Konkurransetilsynet er på denne bakgrunn av den oppfatning at samarbeidet om fordelingen av minikonkurranser under den løpende rammeavtalen med Vestre Viken Helseforetak er å

²⁰⁷ Konkurransetilsynets tilføyning.

²⁰⁸ Sak C-49/92 P *Kommisjonen v Anic Partecipazioni*, Sml. 1999 s. I-4125, premiss 82.

²⁰⁹ Sak T-53/03 *BPB mot Kommisjonen*, Sml. 2008 s. II-1333, premiss 257; forente saker C-204/00 P m.fl., *Aalborg Portland etc. mot Kommisjonen*, Sml. 2004 s. I-123, premiss 258.

²¹⁰ Sak C-49/92 P *Kommisjonen v Anic Partecipazioni*, Sml. 1999 s. I-4125, premiss 78-81, 83-87 og 203; forente saker C-204/00 P m.fl., *Aalborg Portland etc. mot Kommisjonen*, Sml. 2004 s. I-123, premiss 86; sak T-9/99, *HFB Holding m.fl. mot Kommisjonen* Sml. 2002 s. II-1487, premiss 231.

²¹¹ Sak T-21/99 *Dansk Rørindustri mot Kommisjonen*, Sml. 2002 s. II-1681, premiss 67; sml. også sak C-113/04 P *Technische Unie mot Kommisjonen* Sml. 2006 s. I-8831, premiss 170 og 171; og sak T-43/02 *Jungbunzlauer mot Kommisjonen*, Sml. 2006 s. II-3435, premiss 312.

²¹² Forente saker T-71/03, T-74/03, T-87/03 og T-91/03 *Tokai Carbon m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke publisert i samlingen, premiss 118, 119 og 124; sak T-43/02 *Jungbunzlauer mot Kommisjonen*, Sml. 2006 s. II-3435, premiss 312.

²¹³ Sak T-43/02 *Jungbunzlauer mot Kommisjonen*, Sml. 2006 s. II-3435, premiss 312.

²¹⁴ Sak T-21/99 *Dansk Rørindustri mot Kommisjonen*, Sml. 2002 s. II-1681, premiss 68.

anse som én fortsatt og sammenhengende overtredelse.

4.4 Konklusjon – konkurranseloven § 10 første ledd

- (295) Konkurransetilsynet er etter dette kommet til at samtlige vilkår for overtredelse av konkurranseloven § 10 første ledd oppfylt.

4.5 Unntaksbestemmelsen i konkurranseloven § 10 tredje ledd

- (296) Etter konkurranseloven § 10 tredje ledd kan et konkurransebegrensende samarbeid som rammes av forbudet likevel anses som lovlig dersom fire kumulative vilkår er oppfylt.
- (297) Av bestemmelsen fremgår det at samarbeidet må bidra til å "bedre produksjonen eller fordelingen av varene eller til å fremme den tekniske eller økonomiske utvikling" samtidig som forbrukerne sikres "en rimelig andel av de fordeler som er oppnådd." Fordeler som kun kommer samarbeidspartnerne til gode, vil ikke være relevante effektivitetsgevinster under vurderingen av § 10 tredje ledd.²¹⁵ Videre kreves det at foretakene ikke får mulighet til å utelukke konkurranse for en "vesentlig del" av de produkter det gjelder, jf. bokstav b. I tillegg må konkurransebegrensningen være "absolutt nødvendig", jf. bokstav a.
- (298) Det er de parter som ønsker å påberope seg unntaket i konkurranseloven § 10 tredje ledd som må godtgjøre at vilkårene i bestemmelsen er oppfylt.²¹⁶
- (299) Alvorlige konkurransebegrensninger oppfyller som regel ikke vilkårene i konkurranseloven § 10 tredje ledd.²¹⁷ For eksempel vil prissamarbeid føre til at verdier blir overført fra forbrukerne til produsentene, ettersom det fører til høyere priser uten at det blir gitt en kompensierende motverdi for de berørte forbrukerne.²¹⁸
- (300) Partene har ikke anført at vilkårene for unntak er oppfylt. Det har heller ikke fremkommet opplysninger i saken som tilsier at vilkårene for unntak er oppfylt. Konkurransetilsynet legger til grunn at unntaket i konkurranseloven § 10 tredje ledd ikke kommer til anvendelse.

4.6 Konklusjon – konkurranseloven § 10

- (301) Konkurransetilsynet konkluderer på denne bakgrunn med at det objektivt sett foreligger en overtredelse av konkurranseloven § 10, og at overtredelsen er bevist med klar sannsynlighetsovervekt.

5 Varigheten

- (302) Det ulovlige samarbeidet mellom Arro, Caverion og Pettersen gjelder innlevering av anbud under rammeavtale på elektrikertjenester inkl. svakstrømsinstallasjoner med Vestre Viken Helseforetak av 17./20.12.2010, jf. kapittel 3.
- (303) Konkurransetilsynet legger til grunn at samarbeidet ble etablert på et julebord 23. november 2012, jf. kapittel 3.4.1 og 4.3.2.2. Partene har i etterkant samarbeidet om innlevering av anbud på minikonkurranse på Vestre Viken Helseforetak, jf. kapittel 4.3.2. Som det fremgår av kapittel 4.3.5, er samarbeidet i denne perioden å anse som én fortsatt og sammenhengende overtredelse.
- (304) Konkurransetilsynet var på bevissikring hos foretakene 1. oktober 2013. Caverion har i lempningssøknad opplyst at samarbeidet har opphørt. Lempingssøknaden er datert 10.

²¹⁵ Sak C-382/12 P *MasterCard mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 234.

²¹⁶ EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer for anvendelsen av EØS-avtalen artikkel 53 (3), OJ C 208, 06.09.2007, avsnitt 41 og 56-57; Harald Evensen mfl. "*Konkurranseloven og EØS-konkurranseloven med kommentarer*" 2009 side 167.

²¹⁷ EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer for anvendelsen av EØS-avtalen artikkel 53 (3) (2002/C 266/01) avsnitt 46.

²¹⁸ EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer for anvendelsen av EØS-avtalen artikkel 53 (3) (2002/C 266/01) avsnitt 46.

oktober 2013. Konkurransetilsynet har ingen holdepunkter for at partene har samarbeidet om inngivelse av anbud etter denne dato.

- (305) Ut ifra en konkret vurdering i denne saken anser Konkurransetilsynet at samarbeidet i hvert fall pågikk frem til 1. oktober 2013.

6 Overtredelsesgebyr etter konkurranseloven

6.1 Rettslig utgangspunkt

- (306) Det fremgår av konkurranseloven § 29 første ledd at et foretak eller sammenslutning av foretak kan ilegges overtredelsesgebyr, dersom "*foretaket eller sammenslutningen av foretak eller noen som handler på deres vegne, forsettlig eller uaktsomt*" overtrer forbudet mot konkurransebegrensende samarbeid i konkurranseloven § 10.
- (307) Konkurranseloven § 29 første ledd oppstiller både objektive og subjektive vilkår for illeggelse av overtredelsesgebyr.
- (308) For det første må det foreligge en objektiv overtredelse av konkurranseloven. Som det fremgår i kapittel 4 ovenfor har Konkurransetilsynet kommet til at det foreligger en overtredelse av konkurranseloven § 10.
- (309) For det andre må overtredelsen være begått "*forsettlig eller uaktsomt*". Skyldkravet behandles i kapittel 6.3.
- (310) Konkurranseloven § 29 første ledd fastsetter at overtredelsesgebyret kan ilegges "*foretak*". Dersom flere selskaper, herunder mor- og datterselskap, er del av samme økonomiske enhet og derfor utgjør ett og samme "*foretak*" i konkurranserettslig forstand, må det avgjøres hvilke juridiske enheter som kan holdes ansvarlig for overtredelsen. I kapittel 6.4 redegjøres det for dette.

6.2 Beviskrav

- (311) I rettspraksis er det oppstilt et skjerpet beviskrav, slik at det for illeggelse av overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29 kreves at det faktum som legges til grunn ved anvendelsen av § 10 må være bevist med klar sannsynlighetsovervekt. Det samme beviskravet gjelder ved vurderingen av skyldgraden som ledd i utmålingen av reaksjon.²¹⁹
- (312) Konkurransetilsynet har kommet til at beviskravet er oppfylt, jf. kapittel 4 om overtredelse av konkurranseloven § 10 og kapittel 6.3 nedenfor om skyldkravet.

6.3 Skyldkravet

6.3.1 Rettslig utgangspunkt

- (313) Det fremgår av konkurranselovens § 29 første ledd at skyldkravet er "*forsettlig eller uaktsomt*".
- (314) Høyesterett har lagt til grunn at forsettskravet for praktiske formål kan formuleres slik at de som har begått overtredelsen, må ha vært klar over, eller i det minste holdt det for mest sannsynlig, at de samarbeidet med andre foretak på en måte som var egnet til merkbart å begrense konkurransen.²²⁰ Ved denne forsettsvurderingen vil en kunne trekke slutninger fra de ytre omstendighetene, med "*anvendelse av vanlig sunn fornuft og allment aksepterte erfaringssetninger*".²²¹
- (315) Uaktsom overtredelse foreligger dersom foretaket eller de som har begått overtredelsen, burde ha forstått at samarbeidet var egnet til merkbart å begrense konkurransen

²¹⁹ Jf. Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*), premiss 60.

²²⁰ Jf. Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*) premiss 66.

²²¹ Jf. Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*) premiss 67 og Rt. 1974 s. 382 (*Lillehammersaken*) på side 385.

6.3.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (316) Ansatte i Arro, Caverion og Pettersen har med viten og vilje inngått et overordnet samarbeid om fordeling av anbudsoppdrag, og utveksling av priser og annen strategisk viktig informasjon før inngivelse av anbud på minikonkurranser ved Vestre Viken Helseforetak. De ansatte i foretakene må således ha vært klar over, eller i det minste holdt det for mest sannsynlig, at de samarbeidet med hverandre på en måte som var egnet til merkbart å begrense konkurransen.
- (317) Konkurransetilsynet er av den oppfatning at det foreligger en forsettlig overtredelse av konkurranse-loven § 10.
- (318) Pettersen anfører at angjeldende medarbeider hos dem blant annet ikke var kjent med at det kunne foreligge en overtredelse av konkurransereglene ved at en konkurrent ble informert om at foretaket ikke hadde ledig kapasitet til å påta seg nye oppdrag. På dette grunnlag anfører Pettersen at det for visse avtaleelementer kun foreligger en uaktsom overtredelse.
- (319) Konkurransetilsynet viser til at manglende kjennskap til hvorvidt en handling er ulovlig bare er unnskyldelig når uvitenheten er uaktsom.²²² Det kreves særlige omstendigheter for at rettsvillfarelse skal regnes som unnskyldelig.²²³ Pettersen har ikke påberopt seg forhold som tilsier at det er tilfelle. Konkurransetilsynet finner at det uansett er klart at det ikke foreligger en unnskyldelig rettsvillfarelse.²²⁴ Pettersens anførsler kan derfor ikke føre frem.

6.4 Hvilke juridiske enheter som kan holdes ansvarlig for overtredelsen

6.4.1 Rettslig utgangspunkt

- (320) Det fremgår av konkurranse-loven § 29 at overtredelsesgebyr skal ilegges det "*foretak*" som har begått en overtredelse av konkurranse-loven § 10.
- (321) I konkurranse-loven § 2 defineres foretak som "*enhver enhet*" som utøver privat eller offentlig ervervsvirksomhet. Ordlyden tilsier at det konkurranserettslige foretaksbegrepet ikke er identisk med verken selskapsrettslige eller strafferettslige definisjoner.²²⁵ Det fremgår videre av forarbeidene at foretaksdefinisjonen i konkurranse-loven § 2 skal tolkes "*i samsvar med foretaksbegrepet i EU/EØS-retten og vil være underlagt rettsutviklingen der*".²²⁶
- (322) Ifølge forarbeidene til konkurranse-loven kan et "*foretak*" holdes ansvarlig for overtredelser foretatt av både eierne og den øverste ledelsen, samt andre personer som handler på deres vegne.²²⁷ Av rettspraksis fra EU-domstolene fremgår det også at det ikke er nødvendig at den øverste ledelse har deltatt i eller hatt kjennskap til overtredelsen. For å ilegge "*foretak*" ansvar er det tilstrekkelig at den ansatte, som har begått overtredelsen, var bemyndiget til å handle på vegne av foretaket ("*authorised to act*").²²⁸
- (323) Videre fremgår det av rettspraksis fra EU-domstolen at det konkurranserettslige foretaksbegrepet er funksjonelt. Dette betyr at begrepet "*foretak*" kan, og ofte vil, omfatte flere juridiske enheter/selskaper, som på grunn av den nære tilknytningen mellom dem anses som samme økonomisk enhet.²²⁹
- (324) Der et mor- og et datterselskap er del av samme økonomiske enhet, og derfor utgjør ett og samme "*foretak*" i konkurranserettslig forstand, vil morselskapet kunne holdes solidarisk

²²² Sml. Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*) premiss 68.

²²³ Se Andenæs, Norsk strafferett, 5. utgave side 262.

²²⁴ Sml. også Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*) premiss 68.

²²⁵ Sml. også ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 240.

²²⁶ Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 34.

²²⁷ Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 241.

²²⁸ Forente saker C-100-103/80 til C-103/80 *SA Musique Diffusion Francaise m.fl. mot Kommisjonen* Sml. 1983 s. 1825 premiss 97; sak C-68/12, *Slovenská sporiteľňa*, ennå ikke i samlingen, premiss 25; sak T-146/09 *Parker ITR and Parker-Hannifin mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 151 flg.

²²⁹ Se. f.eks. sak 170/83 *Hydrotherm Gerätebau* Sml. 1984 s. 2999, premiss 11; sak C-97/08P *Akzo Nobel m.fl. mot Kommisjonen* Sml. 2009 s. I-8237 premiss 55; sak T-234/95 *DSG mot Kommisjonen* Sml. 2000 s. II-2603 premiss 124.

ansvarlig for en overtredelse av konkurranselovens § 10 som bare datterselskapet har vært direkte involvert i. Dette er i samsvar med fast EU-rettspraksis.²³⁰

- (325) Det fremgår videre av fast EU-rettspraksis i hvilke tilfeller mor- og datterselskap tilhører samme økonomiske enhet. Det siteres fra EU-domstolen:

*"Community competition law recognizes that different companies belonging to the same group form an economic unit and therefore an undertaking within the meaning of Article 81 EC and 82 [now Articles 101 and 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union] if the companies concerned do not determine independently their own conduct on the market."*²³¹

- (326) Kravet til tilknytning fremgår av en lang rekke saker, blant annet av *Metsä-Serla OY mot Kommisjonen*:

*"(...) it is settled case-law that the anti-competitive conduct of an undertaking can be attributed to another undertaking where it has not decided independently upon its own conduct on the market, but carried out, in all material respects, the instructions given to it by that other undertaking, having regard in particular to the economic and legal links between them (...)"*²³²

- (327) Ved vurderingen av hvilke selskaper som inngår i samme "foretak", er således det sentrale vurderingskriteriet om selskapene selvstendig kan bestemme sin egen forretningsstrategi.
- (328) I tilfeller hvor et morselskap eier 100 prosent av selskapet som har vært direkte involvert i en overtredelse av konkurransereglene har EU-domstolen oppstilt en presumsjon for at morselskapet utøver avgjørende innflytelse over datterselskapets forretningsstrategi.²³³ Konkurransemyndighetene har i slike tilfeller ikke en plikt til å undersøke hvorvidt morselskapet faktisk utøver slik innflytelse. Dette innebærer at morselskap normalt kan holdes solidarisk ansvarlig for overtredelser av heleide datterselskaper.
- (329) Morselskapet og/eller datterselskapet kan tilbakevise denne presumsjonen ved å fremlegge tilstrekkelige bevis som dokumenterer at datterselskapet har opptrådt uavhengig av morselskapet på markedet.²³⁴ Det er fastslått i EU-rettspraksis at denne presumsjonen ikke er uforenelig med uskyldspresumsjonen i EUs charter om grunnleggende rettigheter og EMK.²³⁵
- (330) I tilfeller der presumsjonen om morselskapets ansvar ikke kommer til anvendelse, kan morselskapet holdes ansvarlig, dersom morselskapet har utøvet en avgjørende innflytelse over datterselskapets forretningsstrategi.²³⁶ Ved vurderingen tas det hensyn til alle de faktorer som er relevant for de økonomiske, organisatoriske og juridiske forbindelser mellom mor- og datterselskap.²³⁷ Rettspraksis viser imidlertid at det ikke skal mye til før et morselskap kan

²³⁰ Se f.eks. forente saker C-125/07P m.fl. *Erste Group Bank AS m.fl. Sml.* 2009 s. I-08681 premiss 80; sak C-97/08P *Akzo Nobel m.fl. mot Kommisjonen Sml.* 2009 s. I-8237 premiss 58; sak T-9/99 *HFB m.fl. mot Kommisjonen Sml.* 2002 s. II-1487 premiss 527.

²³¹ Sak 48/69 *Imperial Chemical Industries mot Kommisjonen Sml.* 1972 s. 619, premiss 132-133; sak 170/83 *Hydrotherm Sml.* 1984 s. 2999, premiss 11; sak T-102/92 *Viho mot Kommisjonen Sml.* 1995 s. II-17, premiss 50; sak T 203/01 *Michelin mot Kommisjonen Sml.* 2003 s. II-4071 premiss 290.

²³² Jf. sak C-294/98 P *Metsä-Serla Oyj mot Kommisjonen Sml.* 2000 s. I-10065, premiss 27; sak C-107/82 *AEI mot Kommisjonen Sml.* 1983 s. 3151, premiss 49; og sak 48/69 *Imperial Chemical Industries mot Kommisjonen Sml.* 1972 s. 619, premiss 132-133.

²³³ Jf. forente saker T-71/03, T-74/03, T-87/03 og T-91/03 *Toka Carbon a.o. mot Kommisjonen*

²³⁴ Jf. sak C-97/08 P *AKZO mot Kommisjonen Sml.* 2009 s. I-8237, premiss 58-60.

²³⁵ Sak C-238/12 P *FL Smidth mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 25; sak C-40/12 P *Gascogne Sack mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 30; forente saker C-628/10 P og C-14/11 P *Alliance One International and Standard Commercial Tobacco mot Kommisjonen og Kommisjonen mot Alliance One International m.fl.*, Sml. 2012 s. I-0000, premiss 46, 47, 108 og 113; sak C 501/11 P *Schindler Holding m.fl. mot Kommisjonen Sml.* 2013s. I 0000, premiss 108-111.

²³⁶ Sak T-514/08 *Sasol mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 43-44.

²³⁷ Sml. sak C-440/11 P *Kommisjonen mot Stichting Administratiekantoor Portielje and Gosselin Group*, ennå ikke i samlingen, premiss 60; sak C-97/08 P *Akzo Nobel m.fl. mot Kommisjonen Sml.* 2009 s. I-8237, premiss 73 og 74; sak C-521/09 P *Elf Aquitaine mot Kommisjonen Sml.* 2011s. I-8947, premiss 58, og forente saker C-628/10 P and C-14/11 P *Alliance One International og Standard Commercial Tobacco mot Kommisjonen og Kommisjonen mot Alliance One International m.fl.*, premiss 45.

identifiseres med datterselskapet. Selv om et morselskap ikke har tatt formelle beslutninger om et datterselskaps forretningsstrategi, vil morselskapet likevel kunne holdes solidarisk ansvarlig dersom mor og datter f.eks. har samme ledelse og styre.²³⁸

- (331) Vurderingen av hvilke "foretak" som skal holdes ansvarlig, skal avgjøres ut ifra tidspunktet da overtredelsen fant sted. At det er gjennomført konserninterne restruktureringer etter dette tidspunktet påvirker ikke ansvarsforholdene. EU-domstolen har således uttalt:

*"(...) a change in the legal form and name of an undertaking does not create a new undertaking free of liability for the anticompetitive behavior of its predecessor when, from an economic point of view, the two are identical."*²³⁹

- (332) Det følger av dette at ansvarssubjekter forblir ansvarlige etter navnendringer. Videre vil en konsernintern fusjon heller ikke fritta for ansvar.²⁴⁰

6.4.2 Konkurransetilsynets vurdering – Arro/Arro Holding

6.4.2.1 Arro Elektro AS sitt ansvar som direkte involvert i overtredelsen

- (333) Samarbeidet er gjennomført av ansatte i Arro som var bemyndiget til og som hadde som oppgave å utarbeide og/eller inngi tilbud til Vestre Viken Helseforetak, jf. avsnitt (316) ovenfor. I henhold til konkurranseloven § 29 legger Konkurransetilsynet til grunn at Arro er ansvarlig for overtredelsen av konkurranseloven § 10 som direkte involvert i overtredelsen.

6.4.2.2 Arro Holding AS sitt ansvar som morselskap

- (334) Arro Holding eier 100 prosent av Arro. Det er således en presumsjon for at Arro Holding har utøvd avgjørende innflytelse over forretningsstrategien til Arro, dets heleide datterselskap. Arro Holding kan derfor i egenskap av morselskap, og i henhold til presumsjonen ved 100 prosent eierskap, holdes solidarisk ansvarlig for den overtredelsen som Arro har vært direkte involvert i, med mindre presumsjonen tilbakevises.
- (335) I merknadene til varselet har ikke Arro påberopt seg forhold som tilsier at presumsjonen er tilbakevist.
- (336) Under enhver omstendighet viser de faktiske forhold i denne saken at de to selskapene inngår i samme økonomiske enhet. Arro Holding har som eneeier utarbeidet vedtekter som regulerer virksomhetsområdet til Arro. Selskapene hadde også felles ledelse da overtredelsen fant sted. Tabellen under viser at flere personer var sentrale i ledelsen av både Arro og Arro Holding.

Tabell 7 Oversikt over roller 2012-2013

Person	Rolle i Arro	Rolle i Arro Holding
Knut Inge Smeby	Styreleder	Styreleder
A2	Daglig leder og styremedlem	Daglig leder og styremedlem

- (337) Som redegjort for i kapittel 6.4.1, skal det ikke mye til før et morselskap kan identifiseres med datterselskapet. Selv om et morselskap ikke har tatt formelle beslutninger om et datterselskaps

²³⁸ Se f.eks. sak C-440/11P *Kommissjonen mot Stichting Administratiekantoor Portielje and Gosselin Group*, ennå ikke i samlingen, premiss 86.

²³⁹ Jf. sak 29-30/83 *Compagnie Royale Asturienne des Mines SA and Rheinzink GmbH mot Kommisjonen* Sml. 1984 s. 1679, premiss 9; se også forente saker C-204/00 m.fl. *Aalborg Portland m.fl. mot Kommisjonen* Sml. 2004 s. I-00123, premiss 59; forente saker C-125/07P m.fl. *Erste Group Bank AS m.fl.* Sml. 2009 s. I-08681 premiss 79.

²⁴⁰ Se f.eks. forente saker C-125/07P m.fl. *Erste Group Bank AS m.fl.* Sml. 2009 s. I-08681.

handelsstrategi, vil morselskapet likevel kunne holdes solidarisk ansvarlig dersom mor og datter f.eks. har samme ledelse og styre.²⁴¹

- (338) Konkurransetilsynet er av den oppfatning at Arro Holding har utøvd avgjørende innflytelse over forretningsstrategien til Arro. Selskapene er derfor å anse som én økonomisk enhet, og er dermed samme "foretak" i konkurranserettslig forstand.
- (339) Konkurransetilsynet legger på bakgrunn av ovennevnte til grunn at Arro Holding kan holdes solidarisk ansvarlig med Arro.

6.4.3 Konkurransetilsynets vurdering - Caverion/Caverion Oyj

6.4.3.1 Caverion Norge AS sitt ansvar som direkte involvert i overtredelsen

- (340) Samarbeidet er gjennomført av ansatte i Caverion som var bemyndiget til og som hadde som oppgave å utarbeide og/eller inngi tilbud til Vestre Viken Helseforetak, jf. avsnitt (316) ovenfor. I henhold til konkurranseloven § 29 legger Konkurransetilsynet til grunn at Caverion er ansvarlig for overtredelsen av konkurranseloven § 10 som direkte involvert i overtredelsen.

6.4.3.2 Caverion Oyj sitt ansvar som morselskap

- (341) Konkurransetilsynet vil i det følgende ta utgangspunkt i situasjonen da overtredelsen fant sted, dvs. i perioden 23. november 2012 til 1. oktober 2013.
- (342) Som det fremgår av kapittel 2.1.2, het Caverion tidligere YIT AS. Daværende YIT AS var 100 prosent eid av YIT Building Systems Oy, som igjen var 100 prosent eid av konsernspissen YIT Oyj.
- (343) I forbindelse med en omfattende restrukturering av YIT-konsernet i juni 2013, ble YIT-konsernet splittet i to separate deler; henholdsvis YIT og Caverion Group. Det norske datterselskapet og dets nærmeste morselskap ble i sin helhet videreført i det nyopprettede Caverion-konsernet. YIT AS endret på dette tidspunktet navn til Caverion. I tillegg endret morselskapet, YIT Building Systems Oy, navn til Caverion NE Oy på samme tidspunkt.
- (344) Etter restruktureringen i juni 2013 var Caverion 100 prosent eid av Caverion NE Oy, som igjen ble 100 prosent eid av Caverion Oyj. Eierforholdet mellom Caverion og Caverion NE Oy ble således ikke endret av restruktureringen.
- (345) Under disse omstendighetene er det en presumsjon for at Caverion NE Oy utøvde avgjørende innflytelse over forretningsstrategien til Caverion, dets heleide datterselskap i perioden da overtredelsen fant sted. Caverion NE Oy (tidligere YIT Building Systems Oy) kan derfor i egenskap av morselskap, og i henhold til presumsjonen ved 100 prosent eierskap, holdes solidarisk ansvarlig for den overtredelsen som Caverion har vært direkte involvert i, med mindre presumsjonen tilbakevises.
- (346) I merknadene til varselet har ikke Caverion påberopt seg forhold som tilsier at presumsjonen er tilbakevist.
- (347) Under enhver omstendighet viser de faktiske forhold i denne saken at Caverion NE Oy utøvde avgjørende innflytelse over forretningsstrategien til Caverion, og at selskapene således er å anse som samme økonomiske enhet.
- (348) Instrukser og rapporteringsplikt anses i EU-rettspraksis som bevis for at et morselskap har utøvd avgjørende innflytelse over forretningsstrategien til datterselskapet.²⁴²

²⁴¹ Se f.eks. sak C-440/11P *Kommissjonen mot Stichting Administratiekantoor Portielje and Gosselin Group*, ennå ikke i samlingen, premiss 86.

²⁴² Jf. sak C-48/69 *Imperial Chemical Industries mot Kommissjonen Sml.* 1972 s. 619, premiss 133; sak C-294/98 *Mestä –Serla m.fl. mot Kommissjonen Sml.* 2000 s. I-10068, premiss 27; sak T-9/99 *HFB mot Kommissjonen Sml.* 2002 s. II-1487, premiss 527.

²⁴³ Svar på informasjonsforespørsel fra Caverion i e-post 10. juni 2014.

[Redacted text block with footnotes 244, 245, and 246]

Vedlegg 74 Svar på informasjonsforespørsel fra Caverion i e-post sendt 10. juni 2014, inkl. vedlegg 2

(349) [Redacted text block with footnotes 247 and 248]

[Redacted text block with footnote 249]

Vedlegg 75 Forklaringsopptak med adm.dir. B8, 26. mars 2014

- (350) I EU-rettspraksis er det videre vektlagt hvorvidt selskapene har overlappende styrerepresentanter og personer i ledende funksjoner.²⁵⁰ I foreliggende sak har flere av de samme personene vært involvert i ledelsen av mor- og datterselskapet. Dette gjelder både før og etter restruktureringen i juni 2013.
- (351) Tabellene nedenfor viser at flere sentrale personer inngikk i ledelsen både av det norske selskapet YIT AS/Caverion, og morselskapet YIT Building Systems Oy/Caverion NE Oy.²⁵¹ Blant annet har daglig leder i det norske datterselskapet vært representert i konsernledelsen.
- (352) Det bemerkes videre at Caverion og YIT har "management board" i tillegg til styret. Organet bistår selskapets ledelse med strategisk planlegging og ledelse, samt forbereder saker som skal behandles av styret.

²⁴⁴ Svar på informasjonsforespørsel fra Caverion i e-post 10. juni 2014.

²⁴⁵ Svar på informasjonsforespørsel fra Caverion i e-post 10. juni 2014; forklaringsopptak med B8, 26. mars 2014, avsnitt 36.

²⁴⁶ Svar på informasjonsforespørsel fra Caverion i e-post 10. juni 2014.

²⁴⁷ Forklaringsopptak med B8, 26. mars 2014, avsnitt 24 og 35.

²⁴⁸ Svar på informasjonspålegg i e-post 10. juni 2014.

²⁴⁹ Forklaringsopptak med B8, 26. mars 2014, avsnitt 62.

²⁵⁰ Jf. sak T-132/07 *Fuji Electric mot Kommisjonen* Sml. 2011 s. II-4091 premiss 184; forente saker C-189/02 P, C-202/02 P, C-205-208/02 P og C-213/02 P *Dansk Rørindustri m.fl. mot Kommisjonen* Sml. 2005 s. I-5425, premiss 119-120.

²⁵¹ Tabellene er utarbeidet på bakgrunn av svar på informasjonsforespørsel fra Caverion i e-post 10. juni 2014, og informasjon fra Brønnøysundregisteret.

Tabell 8 Oversikt over roller i YIT-konsernet i perioden 16.10.2012-12.02.2013

Person	Rolle i YIT AS	Rolle i YIT Group
Matti Malmberg	Styreleder	Administrerende direktør for "Building Systems Northern Europe" og leder av management board i YIT Building Systems Oy; medlem av management board i YIT Oy; leder for de administrerende direktørene i landene i hans ansvarsområde, herunder Norge; rådgiving og støtte til forretningsdriften i de ulike landene, herunder Norge
Tuula Haataja	Styremedlem	Økonomidirektør for "Building Systems Northern Europe"
Anders Bredesen	Administrerende direktør og styremedlem	

Tabell 9 Oversikt over roller i YIT-konsernet i perioden 13.02.2013-30.06.2013

Person	Rolle i YIT AS	Rolle i YIT Group
B8	Administrerende direktør og styremedlem	Medlem av management board i YIT Building Systems Oy
Matti Malmberg	Styreleder	Administrerende direktør og leder av management board i YIT Building Systems Oy; medlem av management board i YIT Oy
Antti Heinola	Styremedlem	Sjefsøkonom for bygginstallasjoner i Nord-Europa, styremedlem og medlem av management board i YIT Building Systems Oy

Tabell 10 Oversikt over roller etter restruktureringen 01.07.2013-30.12.2013

Person	Rolle i Caverion Norge AS	Rolle i Caverion Group
B8	Administrerende direktør og styremedlem	Medlem av management board i Caverion NE Oy
Matti Pitkälä	Styreleder	Administrerende direktør og medlem av management board i Caverion Oy, styremedlem i Caverion NE Oy
Sakari Toikkanen	Styremedlem	Styremedlem i Caverion NE Oy; senior Vice President, Business Development, medlem av Caverions management board
Antti Heinola	Styremedlem	Styremedlem i Caverion NE Oy; sjefsøkonom og medlem av management board i Caverion Oy

- (353) På denne bakgrunn er Konkurransetilsynet av den oppfatning at Caverion NE Oy (tidligere YIT Building Systems Oy) har utøvd avgjørende innflytelse over forretningsstrategien til Caverion (tidligere YIT AS) slik at disse selskapene var å anse som én økonomisk enhet, og dermed samme "*foretak*" i konkurranserettslig forstand. Caverion NE Oy (tidligere YIT Building Systems Oy) kan derfor også etter en konkret vurdering av de faktiske forhold holdes solidarisk ansvarlig for den overtredelsen som Caverion har vært direkte involvert i.

6.4.3.3 Konsernintern restrukturering

- (354) Som tidligere redegjort for i kapittel 2.1.2. ble det foretatt omfattende restruktureringer av konsernet i 2013. Konkurransetilsynet finner at disse konserninterne restruktureringene ikke påvirker ansvarsforholdene i foreliggende sak.
- (355) Restruktureringene i juni 2013 innebar ingen endringer i eierforholdet for selskapene som er aktuelle i denne saken. De juridiske enhetene forble de samme, og endret kun navn. Dette gjaldt for det første Caverion, som het YIT AS fram til juni 2013. I tillegg endret morselskapet, Caverion NE Oy, navn fra YIT Building Systems Oy på samme tidspunkt. Som redegjort for i kapittel 6.4.1 fritar ikke navneendringer selskaper for ansvar, og disse selskapene kan således holdes til ansvar for overtredelsen også etter restruktureringen juni 2013.
- (356) Caverion NE Oy fusjonerte med Caverion Oyj i desember 2013, og Caverion NE Oy opphørte dermed å eksistere. Caverion Norge AS er nå 100 prosent eid av det finske selskapet Caverion Oyj. Som redegjort for i kapittel 6.4.1 kan det nye morskapet, Caverion Oyj, holdes ansvarlig for overtredelsen etter en slik konsernintern restrukturering.

6.4.3.4 Konklusjon

- (357) Konkurransetilsynet legger på bakgrunn av ovennevnte til grunn at Caverion Oyj kan holdes solidarisk ansvarlig med Caverion.

6.4.4 Konkurransetilsynets vurdering – Pettersen/Pettersen AS

6.4.4.1 Ingeniør Ivar Pettersen AS sitt ansvar som direkte involvert i overtredelsen

- (358) Samarbeidet er gjennomført av ansatte i Pettersen som var bemyndiget til og som hadde som oppgave å utarbeide og/eller inngi tilbud til Vestre Viken Helseforetak, jf. avsnitt (316) ovenfor. I henhold til konkurranseloven § 29 legger Konkurransetilsynet til grunn at Pettersen er ansvarlig for overtredelsen av konkurranseloven § 10 som direkte involvert i overtredelsen.

6.4.4.2 Pettersen AS sitt ansvar som morselskap

- (359) De faktiske forhold i denne saken tilsier at Pettersen og morselskapet, Pettersen AS, er å anse som samme økonomiske enhet. Siden 1. juni 2013 har Pettersen AS eid 69 prosent av aksjene i Pettersen, dvs. at det har hatt aksjemajoritet. Det har hatt flertall av stemmene i styrene, og det kunne således kontrollere datterselskapets forretningsstrategi. Selskapene har også felles ledelse. Tabellen under viser at C2 er sentral i ledelsen av både Pettersen AS og Pettersen.

Tabell 11 Oversikt over roller

Person	Rolle i Pettersen 2012-2013	Rolle i Pettersen AS 2012-2013
C2	Styremedlem og daglig leder	Styreleder og daglig leder

- (360) Som redegjort for i kapittel 6.4.1, skal det ikke mye til før et morselskap kan identifiseres med datterselskapet. Selv om et morselskap ikke har tatt formelle beslutninger om et datterselskaps

handelsstrategi, vil morselskapet likevel kunne holdes solidarisk ansvarlig dersom mor og datter f.eks. har samme ledelse og styre.²⁵²

- (361) Konkurransetilsynet er av den oppfatning at Pettersen AS har utøvd avgjørende innflytelse over forretningsstrategien til Pettersen. Selskapene er derfor å anse som én økonomisk enhet, og er dermed samme "foretak" i konkurranserettslig forstand.
- (362) Konkurransetilsynet legger på bakgrunn av ovennevnte til grunn at Pettersen AS kan holdes solidarisk ansvarlig med Pettersen etter en konkret vurdering av de faktiske forhold.

7 Utmåling av overtredelsesgebyr

7.1 Rettslig utgangspunkt

7.1.1 Utgangspunkt

- (363) Konkurranseloven § 29 første ledd bokstav a) gir hjemmel for illeggelse av overtredelsesgebyr ved brudd på konkurranseloven § 10. Konkurranseloven § 29 andre ledd lyder:

"Konkurransetilsynet vedtar overtredelsesgebyr. Ved fastsettelse av gebyrets størrelse, skal det særlig legges vekt på foretakets omsetning, overtredelsens grovhet og varighet, samt lempning etter § 30 og § 31."

- (364) Nærmere regler om utmåling av overtredelsesgebyr er gitt i forskrift av 11. desember 2013 nr. 1465 om utmåling og lempning av overtredelsesgebyr (heretter "forskrift om overtredelsesgebyr").
- (365) Det fremgår av forarbeidene til konkurranseloven at utmålingen av overtredelsesgebyr så langt som mulig bør harmoneres med det som følger av EU/EØS-reglene.²⁵³ EU- og EØS-rettskilder er således relevant ved utmålingen av overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29.
- (366) Forskriften om overtredelsesgebyr bygger på EFTA og Kommisjonens retningslinjer fra 2006 om metoden for utmåling av gebyr (heretter "Retningslinjene").²⁵⁴ Konkurransetilsynet vil derfor legge vekt på disse Retningslinjene, som gir utfyllende veiledning om utmålingen.
- (367) Forskriften gir videre Konkurransetilsynet betydelig skjønnfrihet til å sikre at gebyrnivået fører til en effektiv håndheving av konkurransereglene ut ifra individualpreventive og allmennpreventive hensyn.²⁵⁵
- (368) Endringer i rettsutviklingen og variasjoner i faktum fra sak til sak gjør at foretak ikke kan ha berettigede forventninger om at bestemte typer overtredelser vil sanksjoneres med overtredelsesgebyr på et gitt nivå.²⁵⁶

7.1.2 Metode

- (369) Forskriften om overtredelsesgebyr forutsetter at utmålingen av gebyr for overtredelse av konkurranseloven § 10 tar utgangspunkt i en to-trinns metode.
- (370) I det første trinnet skal Konkurransetilsynet som hovedregel fastsette et grunnbeløp i henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet til femte ledd. Gebyrets grunnbeløp gir en

²⁵² Se f.eks. sak C-440/11P *Kommissjonen mot Stichting Administratiekantoer Portielje and Gosselin Group*, ennå ikke i samlingen, premiss 86.

²⁵³ Ot.prp.nr.6 (2003-2004) side 241.

²⁵⁴ Jf. Kunngjøring fra EFTAs overvåkningsorgan, Retningslinjer om metoden for fastsettelse av bøter ilagt i henhold til overvåknings- og domstolavtalen protokoll 4 kapittel ii artikkel 23 nr. 2 bokstav a), EØS-tillegget til Den europeiske unions tidende, 21. desember 2006, nr. 63/44; Kommisjonens retningslinjer for om metoden for fastsettelse av bøter inntatt i EF-tidene B210/02 1.9.2006.

²⁵⁵ Jf. Retningslinjene avsnitt 4 og 37.

²⁵⁶ Jf. Sak 100/80 m.fl., *Musique Diffusion Francaise m. fl. mot Kommisjonen*, Sml. 1983 s. 1825, premiss 109; sak T-77/08, *the Dow Chemical Company mot Kommisjonen*, premissene 139-141 samt C-549/10 P og *Tomra Systems ASA m.fl mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 104-106.

indikasjon på virkningene av overtredelsen som er begått og det enkelte foretaks bidrag til det.²⁵⁷

- (371) I det andre trinnet kan grunnbeløpet justeres opp eller ned basert på skjerpende eller formidlende omstendigheter i den konkrete saken, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd.

7.1.3 Maksimalgrense

- (372) Ved forsettlig eller uaktsom overtredelse av konkurranse-loven § 10 kan Konkurransetilsynet illegge overtredelsesgebyr på inntil 10 prosent av foretakets omsetning, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 2 annet ledd bokstav a. Foretakets omsetning er den samlede salgsinntekt for det siste regnskapsåret, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 2 tredje ledd. En tilsvarende bestemmelse gjelder ved utmålingen etter EU/EØS-reglene.²⁵⁸

- (373) Det fremgår av EU-retten at bestemmelsen utgjør en maksimalgrense ("ceiling" eller "upper limit") som et utmålt gebyr ikke kan overskride. Det siteres fra Underrettens avgjørelse i *Tokai Carbon mot Kommisjonen*:

*"(...) the 10% refers to the financial year preceding the date of the decision imposing the fine. It refers to the total turnover of the undertaking concerned, 'which alone gives an indication of that undertaking's size and influence on the market' (Graphite electrodes, paragraphs 365 and 367). Thus the ceiling aims inter alia to protect undertakings against excessive fines which could destroy them commercially. It is therefore logical that the ceiling refers not to the period of the infringements penalised, which may precede the date of the fine by several years, but to a period closer to that date."*²⁵⁹

7.2 Fastsettelse av grunnbeløpet

7.2.1 Generelt om grunnbeløpet

- (374) Ved fastsettelsen av grunnbeløpet vil Konkurransetilsynet normalt ta utgangspunkt i omsetningsverdien av foretakets varer og tjenester som overtredelsen direkte eller indirekte omfatter i det aktuelle geografiske området for det siste hele regnskapsåret foretaket deltok i overtredelsen, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje ledd.
- (375) Grunnbeløpet vil bli fastsatt til en andel av denne omsetningsverdien, avhengig av hvor grov overtredelsen er, multiplisert med antall år foretaket har deltatt i overtredelsen, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 fjerde ledd. Forskriftens § 3 annet ledd inneholder en liste over momenter som det særlig skal tas hensyn til i vurderingen av overtredelsens grovhet. Som en alminnelig regel vil andelen av omsetningsverdien som tas i betraktning, fastsettes på et nivå som kan utgjøre opp til 30 prosent av omsetningsverdien.
- (376) Videre kan Konkurransetilsynet inkludere et tillegg på 15 til 25 prosent ved særlig grove overtredelser, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 femte ledd.

7.2.2 Varer og tjenester som overtredelsen direkte eller indirekte omfatter i det aktuelle geografiske området

7.2.2.1 Rettslig utgangspunkt

- (377) Utgangspunktet for beregningen av grunnbeløpet er "omsetningsverdien av foretakets varer og tjenester som overtredelsen direkte eller indirekte omfatter i det aktuelle geografiske området", jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje ledd, første punktum.

²⁵⁷ Jf. Retningslinjene avsnitt 6 jf. 13; se også EU-domstolens avgjørelse i sak C-444/11 P *Team Relocation m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 76; sak T-404/08 *Fluorsid SpA m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 152.

²⁵⁸ Artikkel 23 nr. 2 annet ledd i Rådsforordning 1/2003 av 16. desember 2002 om gjennomføring av konkurranse-reglene i traktatens artikkel 81 og 82.

²⁵⁹ Forente saker T-71/03, T-74/03, T-87/03 og T-91/03, *Tokai Carbon Co. Ltd mot Kommisjonen*, Sml. 2005 s. II-00010, premiss 389.

- (378) Formålet med reglen er å gi en indikasjon på virkningene av overtredelsen som er begått og det enkelte foretaks bidrag til den.²⁶⁰ Avgjørende for vurderingen er hvorvidt omsetning direkte eller indirekte omfattes av gjenstanden for samarbeidet ("*scope of the infringement*" / "*scope of the alleged cartel*").²⁶¹ Dette vil f.eks. være tilfelle hvor samtaler/koordinering mellom partene har omhandlet de aktuelle produktene.²⁶² Vilåret kan videre være oppfylt hvor omsetning er indirekte påvirket, f.eks. ved en generell prisøkning som følge av samarbeidet.²⁶³
- (379) På den annen side kreves det ikke at omsetningsverdien faktisk er påvirket av overtredelsen eller at det er bevis for at overtredelsen omfatter konkrete salg, jf. "*indirekte*". Dette fremgår også av EU-domstolens avgjørelse i *Team Relocation*:
- "(...) it would however be contrary to the goal pursued by that provision if that concept [goods and services to which the infringement directly or indirectly relates]²⁶⁴ were understood as applying only to turnover achieved by the sales in respect of which it is established that they were actually affected by that cartel.*
- Such a limitation would, in addition, have the effect of artificially minimising the economic significance of the infringement committed by a particular undertaking since the mere fact that a limited amount of direct evidence of sales actually affected by the cartel had been found would lead to the imposition of a fine which bore no actual relation to the scope of the application of the cartel in question. Such a reward for being secretive would also adversely affect the objective of the effective investigation and sanctioning of infringements of Article 81 EC [now Article 101 TFEU]²⁶⁵ and, therefore, cannot be permitted."²⁶⁶*

7.2.2.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (380) Konkurransetilsynet har funnet det bevist at Arro, Caverion og Pettersen hadde et overordnet samarbeid om fordeling av minikonkurranser utlyst under rammeavtale med Vestre Viken Helseforetak, og utveksling av priser og annen strategisk viktig informasjon i forkant av tilbudsfristene i de aktuelle minikonkurransene, jf. kapittel 4.3.2. Videre legger Konkurransetilsynet til grunn at overtredelsen er å anse som én fortsatt og sammenhengende overtredelse, som startet 23. november 2012 og varte til 1. oktober 2013, jf. kapittel 4.3.5 og 5. Den overordnede planen var at partene skulle fordele mellom seg de fremtidige minikonkurransene som ble utlyst av Vestre Viken Helseforetak.
- (381) Ved fastsettelse av grunnbeløpet legger Konkurransetilsynet til grunn at den relevante omsetningen er den samlede salgsinntekten for utførelse av prosjekter utlyst på anbud under rammeavtalen med Vestre Viken Helseforetak i perioden overtredelsen varte. Dette gjelder uavhengig av om det er direkte bevis for at overtredelsen omfatter konkrete prosjekter, så lenge omsetningen omfattes av gjenstanden for samarbeidet, sml. læren om en fortsatt og sammenhengende overtredelse i kapittel 4.3.5. Dette medfører at også omsetning fra minikonkurransen "IK Avvik", jf. avsnitt (106), skal medregnes i den relevante omsetningen ved fastsettelse av grunnbeløpet, selv om det ikke foreligger konkrete bevis for at partene utvekslet informasjon og koordinerte anbudene i forbindelse med denne minikonkurransen.
- (382) Konkurransetilsynet legger videre til grunn at omsetning knyttet til utførte tilleggsarbeider o.l., relatert til de utlyste prosjektene under rammeavtalen med Vestre Viken Helseforetak, også skal inkluderes ved fastsettelse av grunnbeløpet. Dette er etter Konkurransetilsynets

²⁶⁰ Jf. Retningslinjene avsnitt 6 jf. 13; se også EU-domstolens avgjørelse i sak C-444/11 P *Team Relocation m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 76; sak T-404/08 *Fluorsid SpA m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 152.

²⁶¹ Jf. sak C-444/11 P *Team Relocation mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 76; sak T-404/08 *Fluorsid SpA m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 158.

²⁶² Jf. f.eks. sak C-444/11 P *Team Relocation mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen.

²⁶³ Retningslinjene, fotnote til avsnitt 13 inkl. fotnote.

²⁶⁴ Konkurransetilsynets tilføyelse.

²⁶⁵ Konkurransetilsynets tilføyelse.

²⁶⁶ Jf. sak C-444/11 P *Team Relocation mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 76-77.

oppfatning å anse som omsetning av varer og tjenester som overtredelsen direkte eller indirekte omfatter.

- (383) For enkelte tilleggsarbeider o.l. er prisene fastsatt i rammeavtalen med Vestre Viken HF. Arro anfører at omsetning fra slike arbeidere ikke er direkte eller indirekte omfattet av overtredelsen, ettersom samarbeidet ikke har påvirket prisfastsettelsen i rammeavtalen inngått i 2010.
- (384) Konkurransetilsynet peker på at det ikke kreves bevis for at omsetningen faktisk er påvirket, jf. EU-domstolens avgjørelse i *Team Relocation* sitert i avsnitt (379). Som det fremgår av redegjørelsen ovenfor er det tilstrekkelig at omsetningen kan knyttes til gjenstanden for samarbeidet, jf. avsnitt (378). Gjennom tilleggsarbeider o.l. har elektrofirmaene generert ekstra omsetning og fortjeneste på bakgrunn av kontrakter som er fordelt på ulovlig vis gjennom samarbeidet. Arbeidene ville ikke nødvendigvis tilfalt det aktuelle foretaket uten samarbeidet, og Konkurransetilsynet legger derfor til grunn at omsetningen er direkte eller indirekte omfattet av overtredelsen.

7.2.3 Siste regnskapsår

7.2.3.1 Rettslig utgangspunkt

- (385) I henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje ledd kan Konkurransetilsynet ved fastsettelsen av grunnbeløpet *"ta utgangspunkt i omsetningsverdien (...) for det siste hele regnskapsåret foretaket deltok i overtredelsen"*.
- (386) Uttrykket *"ta utgangspunkt i"* viser at hovedregelen kan måtte fravikes. I EU-retten er formålet bak regelen styrende for tolkningen og vurderingen av om utgangspunktet skal fravikes. Det siteres fra Underrettens avgjørelse i *Esso Société anonyme française m.fl. mot Kommisjonen*:

*"According to the case-law, even though the Commission may, as a rule, rely on the last year of participation in the infringement as the reference period in order to calculate the value of sales, such a choice does not always have to be made. A method should be chosen that permits account to be taken of the size and the economic power of each of the undertakings concerned, as well as of the scope of the infringement committed by each of them, in light of the economic reality as it appeared at the time of the infringement was committed."*²⁶⁷

- (387) Utgangspunktet kan således fravikes når siste regnskapsår ikke er representativt for overtredelsens omfang.

7.2.3.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (388) Konkurransetilsynet vil normalt ta utgangspunkt i omsetningen for siste regnskapsår foretaket deltok i overtredelsen. Konkurransetilsynet er imidlertid av den oppfatning at det er grunnlag for å fravike dette utgangspunktet i denne konkrete saken. Som følge av overtredelsens relativt korte varighet samt at den strekker seg over to kalenderår, anser ikke Konkurransetilsynet siste regnskapsår som representativt for overtredelsens omfang.
- (389) Konkurransetilsynet legger derfor til grunn et overslag av de faktiske salgsinntektene til partene som overtredelsen direkte eller indirekte omfatter, jf. kapittel 7.2.2.
- (390) Ved fastsettelsen av størrelsen på de faktiske salgsinntektene, har Konkurransetilsynet lagt til grunn omsetningstall inngitt av foretakene.²⁶⁸ Omsetningen som foretakene har oppgitt er kontrollert opp mot tall fra Vestre Viken Helseforetak, og inneholder kun mindre avvik.
- (391) Tabellene nedenfor viser foretakenes relevante omsetning eks. mva.

²⁶⁷ Sak C-291/98 P *Sanrio mot Kommisjonen* Sml. 2000 s. I-9991; sak T-40/06 *Trioplast Industrier mot Kommisjonen*, Sml. 2010 s. II-4893, premiss 92; sak T-540/08 *Esso Société anonyme française m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 95.

²⁶⁸ Retningslinjene avsnitt 15.

Tabell 12 Relevant omsetning Arro Elektro

Prosjekt	Omsetningsverdi i NOK
Dagkirurgen	4 932 527,-

Tabell 13 Relevant omsetning Caverion

Prosjekt	Omsetningsverdi i NOK
Angiolab	3 156 005,-

Tabell 14 Relevant omsetning Pettersen

Prosjekt	Omsetningsverdi i NOK
CT Akuttmottak	1 611 688,-
IK Avvik	195 700,-
OBS Post II	4 504 301,-
Sum	6 311 689,-

- (392) Arro anfører at Konkurransetilsynet ved fastsettelsen av relevant omsetning har tatt utgangspunkt i et for høyt beløp, og at omsetning knyttet til arbeider i den gamle legevaktbygningen ikke skal medtas i beregningen. Konkret gjelder dette arbeider for totalt kr. 771 314,-.²⁶⁹

Vedlegg 76 E-post 1. september 2014 fra Kvale Advokatfirma DA til Konkurransetilsynet

- (393) Arro har registrert arbeider i den gamle legevakten som ordinære arbeider, og anfører at arbeidene ikke er del av prosjekt "Dagkirurgen". Arro anfører at vurderingen av hvilken omsetning som er knyttet til "Dagkirurgen" beror på en tolkning av kontakten for denne minikonkurransen. Arro viser til at arbeidene i den gamle legevakten ikke fremgikk av selve kontrakten eller konkurransegrunnlaget for "Dagkirurgen", og at det ikke er utarbeidet endringsmeldinger for disse arbeidene. Det vises også til at det i korrespondanse med Vestre Viken vedrørende fakturering og ordre er særskilt merket at dette gjelder arbeider i den gamle legevakt med eget prosjektnummer.
- (394) Konkurransetilsynet viser imidlertid til at det er tilstrekkelig at omsetningen kan knyttes til gjenstanden for samarbeidet, jf. avsnitt (384). Som det fremgår av kapittel 7.2.2 legger Konkurransetilsynet til grunn at omsetning som ikke nødvendigvis ville tilfalt det aktuelle foretaket uten samarbeidet er direkte eller indirekte omfattet av overtredelsen. Bakgrunnen for dette er at elektrofirmene har generert ekstra omsetning og fortjeneste på grunn av at kontrakter er fordelt på ulovlig vis gjennom samarbeidet.
- (395) Vestre Viken Helseforetak har opplyst overfor Konkurransetilsynet at Arro ikke ville blitt tildelt disse oppdragene, dersom foretaket ikke hadde vunnet minikonkurransen "Dagkirurgen". Som følge av utvidelsen av dagkirurgisk avdeling ble en annen avdeling flyttet til lokaler som legevakten tidligere benyttet. Ifølge Vestre Viken Helseforetak tilhørte arbeidene i gamle legevakt prosjekt "Dagkirurgen". Arbeidene ble tatt som tilleggsarbeider basert på medgått timearbeid og materiell. Som støtte for sitt standpunkt har Vestre Viken Helseforetak vist til e-poster fra byggeperioden i 2013, hvor det blant annet fremgår at arbeidene på legevakten inngår i prosjektet "Dagkirurgen".

Vedlegg 77 E-post 28. august 2014 fra Vestre Viken Helseforetak til Konkurransetilsynet

Vedlegg 78 E-post 14. mai 2013 fra Hospitalitet AS til Vestre Viken Helseforetak med emne: "Prosjekt Oppgradering Dagkirurgen - Fremdriftsplan inkludert flytting av Revma til Legevaktbygget"

²⁶⁹ Jf. e-post 1. september 2014 fra Kvale Advokatfirma DA på vegne av Arro til Konkurransetilsynet.

Vedlegg 79 E-post 7. juni 2013 fra Hospitalitet AS til Vestre Viken Helseforetak med emne: "5202029 – Prosjekt Oppgradering Dagkirurgen – Legevaktriggen"

Vedlegg 80 E- post 4. juli 2013 fra Hospitalitet AS til Vestre Viken Helseforetak med vedlegg Byggemøte 1

Vedlegg 81 Epost 11. juli 2013 fra Hospitalitet AS til Vestre Viken Helseforetak med vedlegg Byggemøte 2

- (396) Basert på informasjonen fra Vestre Viken Helseforetak, legger Konkurransetilsynet til grunn at arbeidene ikke ville tilfalt Arro uten at de gjennomførte oppdraget "Dagkirurgen". Konkurransetilsynet viser også til at ordinære serviceoppdrag i henhold til rammeavtalen med Vestre Viken Helseforetak fra 2010 først skulle blitt tilbudt Caverion, som hadde 1. prioritet på denne type oppdrag.
- (397) Konkurransetilsynet finner på denne bakgrunn at omsetning for arbeider på den gamle legevakten skal inkluderes ved beregningen av grunnbeløpet.

7.2.4 Overtredelsens grovhet

7.2.4.1 Rettslig utgangspunkt

- (398) I henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje og fjerde ledd annet punktum vil gebyrets grunnbeløp bli fastsatt til en andel av den relevante omsetningsverdien, og multiplisert med antall år overtredelsen varte.
- (399) Som utgangspunkt vil den andel av omsetningsverdien som tas i betraktning, fastsettes på et nivå som kan utgjøre opptil 30 prosent av omsetningsverdien, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje ledd annet punktum. Nivået vil avhenge av overtredelsens grovhet. Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd angir momenter som Konkurransetilsynet særlig skal ta hensyn til ved vurderingen av grovheten.
- (400) For det første skal tilsynet vurdere "*overtredelsens art*", jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3, annet ledd, bokstav a. Horisontale avtaler om anbudssamarbeid, prissamarbeid og markedsdeling regnes generelt for å være særlig grove overtredelser. Det siteres fra Høyesterett avgjørelse i Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*):
- "Etter mitt syn blir det dominerende moment ved utmålingen at de to selskapenes samordning fullstendig undergravde det sentrale formål ved tradisjonell anbudsutlysning; mest mulig effektiv konkurranse. Ulovlig anbudssamarbeid er generelt meget uheldig og kan ha betydelige og vidtrekkende skadevirkninger. Konkret medførte samarbeidet fare for at Steinkjer kommune ble forledet til å betale en vesentlig for høy pris for arbeidet."*²⁷⁰
- (401) Det fremkommer av Retningslinjene at grunnbeløpet ved EU/EØS-praksis normalt ligger i øvre del av utmålingsskalaen for grove overtredelser som samarbeid om prisfastsettelse, markedsdeling og begrenning av produksjonen. Ifølge fast praksis i EU-retten betyr det mellom 15 og 30 prosent av omsetningsverdien.²⁷¹
- (402) Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav b-c fastsetter videre at det skal tas hensyn til "*overtredelsens faktiske innvirkning på markedet*" og "*størrelsen på det berørte marked*". I *Brosaken* uttalte Høyesterett at disse momentene måtte tre noe i bakgrunnen ved alvorlige overtredelser som ulovlig anbudssamarbeid.²⁷² Høyesterett anså de alvorlige konsekvensene som ulovlig anbudssamarbeid generelt er egnet til å ha som det avgjørende momentet. Tilsvarende har EU-domstolen lagt til grunn at arten av overtredelsen er avgjørende ved fastsettelse av hvor grov overtredelsen er.²⁷³

²⁷⁰ Rt 2012 s. 1556 (*Brosaken*) premiss 78.

²⁷¹ Jf. bl.a. sak T-540/08 *Esso Société anonyme française m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 128; sak T-587/08 *Fresh Del Monte Produce m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 776-777; Sak T-541/08 *Sasol m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 319.

²⁷² Jf. Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*) premiss 78 og 79.

²⁷³ Jf. sak C-554/08 P *Carbone-Lorraine v Commission*, Sml. 2009 s. I-189, premiss 44; sak T-587/08 *Fresh Del Monte Produce m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 770.

- (403) Dessuten skal det i henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav d tas hensyn til "*utvist skyld*". I *Brosaken* uttalte Høyesterett at også skyldgraden vil overskygges av lovbruddets objektive grovhet ved tilfeller av ulovlig anbudssamarbeid.²⁷⁴
- (404) Endelig fastsetter forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav e-f at det skal tas hensyn til "*den kombinerte markedsandelen til de berørte foretak*" og "*om avtaler eller tiltak er gjennomført*".

7.2.4.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (405) Konkurransetilsynet har i foreliggende sak funnet det bevist at det foreligger et konkurranseskadelig anbudssamarbeid. Dette er en av de mest alvorlige overtredelsene av konkurranseloven, og samarbeid av denne typen er svært vanskelig å avdekke. Skadevirkningene av ulovlig anbudssamarbeid kan være vidtrekkende, jf. Høyesteretts uttalelse i *Brosaken* gjengitt ovenfor avsnitt (400). Konkret førte samarbeidet til at Vestre Viken Helseforetak mottok det de trodde var konkurransedyktige anbud, mens foretaket som partene hadde utpekt som vinner av anbudskonkurransen kunne fastsette prisen på oppdraget uten risiko for at det ville foreligge konkurrerende anbud med en lavere pris. Slikt anbudssamarbeid inneholder elementer både av informasjonsutveksling, markedsdeling og prissamarbeid. "[O]vertredelsens art" tilsier dermed at overtredelsen må anses som særlig grov, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav a.
- (406) Arro og Caverion anfører imidlertid at prosentsatsen på 19 prosent som Konkurransetilsynet la til grunn i varselet er for høy sammenlignet med Kommisjonens praksis. Det er i denne sammenheng vist til flere forhold som knytter seg til de øvrige momentene i forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav b-f. Arro og Caverion anfører at Kommisjonen normalt tar utgangspunkt i en lavere prosentsats. Arro og Caverion anfører videre at overtredelsens omfang og varighet i henhold til Kommisjonens praksis tilsier at prosentsatsen bør settes lavere. Caverion anfører også at det er lagt for stor vekt på at overtredelsen gjelder anbudssamarbeid. Caverion anfører dessuten at prosentsatsen er for høy sammenlignet med Kommisjonens praksis, ettersom samarbeidet ikke har hatt en systematisk, komplisert eller avansert organisering og overvåkning, samt at ansatte sentralt i foretaket ikke har vært involvert. Caverion anfører endelig at prosentsatsen er for høy siden partene i samarbeidet ikke hadde oppnådd enighet om å øke prisene.
- (407) Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav c fastsetter at det skal tas hensyn til "*størrelsen på det berørte marked*". Konkurransetilsynet viser til at forholdsmessighet i forhold til overtredelsens omfang og varighet er ivarettatt ved at fastsettelsen av grunnbeløpet er basert på den omsetningen som overtredelsen direkte eller indirekte omfatter i den aktuelle perioden, jf. kapittel 7.2.2 og 7.2.5. For overtredelser av konkurranseloven § 10 er dette direkte regulert gjennom spesialbestemmelser i forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje til femte ledd. Dette innebærer at "*størrelsen på det berørte marked*" er hensyntatt ved utmålingen.
- (408) Konkurransetilsynet viser videre til Høyesteretts uttalelse i *Brosaken*, hvor det fremgår at "*størrelsen på det berørte marked*" måtte tre noe i bakgrunnen når overtredelsen var alvorlig. Tilsynet bemerker at det bare var én kunde som var berørt av overtredelsen i *Brosaken*, slik som forholdet også er i foreliggende sak. I tråd med Høyesteretts praksis legger tilsynet således til grunn at dette momentet må tre noe i bakgrunnen i foreliggende sak.
- (409) I henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav d skal det tas hensyn til "*utvist skyld*". Konkurransetilsynet vektlegger i skjerpende retning at handlingene er gjennomført med forsett, jf. kapittel 6.3, selv om lovbruddets objektive grovhet i henhold til Høyesteretts uttalelser i *Brosaken* blir det sentrale momentet.
- (410) Konkurransetilsynet har også vektlagt i skjerpende retning at "*den kombinerte markedsandelen til de berørte foretak*" er svært høy, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav e. De tre foretakene som deltok i samarbeidet var de eneste som kunne

²⁷⁴ Jf. Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*) premiss 80-81.

levere anbud i minikonkurransene. Partene hadde med andre ord ikke konkurrenter som kunne motvirke effekten av samarbeidet. Partene behøvde dermed ikke å forholde seg til risikoen for hvordan konkurrenter ville prise tilbudene.

- (411) Konkurransetilsynet finner det videre skjerpende at "*avtaler eller tiltak er gjennomført*", jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav f. Foretakene har gjennom samarbeidet eliminert enhver form for priskonkurranse på minikonkurransene, og fjernet usikkerheten knyttet til utfallet av disse anbudskonkurransene.
- (412) Konkurransetilsynet er ikke enig med Caverion i at organiseringen, kompleksiteten og overvåkingen av samarbeidet mv. er av betydning for "*overtredelsens art*", men tilsynet legger til grunn at disse forholdene i visse tilfeller kan være av betydning for vurderingen av "*om avtaler eller tiltak er gjennomført*". I denne konkrete saken finner imidlertid Konkurransetilsynet at forholdene Caverion viser til er uten betydning for utmålingen. Det avgjørende i henhold til forskriften og Retningslinjene er ikke hvorvidt samarbeidet har hatt en systematisk, komplisert eller avansert organisering, men hvorvidt overtredelsen er blitt gjennomført eller ikke.²⁷⁵ I foreliggende sak anser tilsynet det ikke som tvilsomt at samarbeidet er "*gjennomført*". I tråd med ordlyden i forskriften vektlegger Konkurransetilsynet i skjerpende retning at formålet med samarbeidet er gjennomført og at skadepotensialet således er realisert.
- (413) Etter forskrift om overtredelsesgebyrs § 3 annet ledd bokstav b skal "*overtredelsens faktiske innvirkning på markedet*" hensyntas. Konkurransetilsynet viser til at det generelt fremgår av økonomisk teori og empirisk litteratur at fravær av konkurranse medfører høyere priser og mindre effektiv drift. Konkurransetilsynet finner det således sannsynlig at samarbeidet generelt sett har medført høyere innkjøpspriser for Vestre Viken, slik at det offentlige har betalt mer enn det ellers ville gjort. I tråd med Høyesteretts uttalelser i *Brosaken* vektlegger Konkurransetilsynet dette momentet i skjerpende retning, selv om de alvorlige konsekvensene som ulovlig anbudssamarbeid generelt er egnet til å ha anses som det sentrale momentet ved vurderingen.
- (414) Avslutningsvis bemerker Konkurransetilsynet at utmålingen av gebyr beror på en konkret vurdering, og i henhold til EU-domstolens praksis har Kommisjonens tidligere saker begrenset overføringsverdi.²⁷⁶ Kommisjonen har i flere saker lagt til grunn en prosentsats på 19 prosent, og den har i tidligere praksis benyttet en prosentsats opp til 25 prosent.²⁷⁷ Det gjelder særlig saker hvor partene i samarbeidet har hatt en svært høy samlet markedsandel, og hvor samarbeidet er effektivt implementert. Som det er redegjort for ovenfor er dette tilfelle i herværende sak.
- (415) På bakgrunn av ovennevnte momenter finner Konkurransetilsynet at grunnbeløpet i utgangspunktet bør settes til 19 prosent av relevant omsetning for alle de aktuelle foretakene. Argumenter som spesifikt gjelder foretakenes individuelle posisjon og atferd er for øvrig hensyntatt ved justeringen av grunnbeløpet i kapittel 7.3 i henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd.

7.2.5 Varighet

- (416) Etter forskrift om overtredelsesgebyr § 3 fjerde ledd første punktum kan omsetningen for varer og tjenester siste regnskapsår multipliseres med antall år foretaket har deltatt i overtredelsen. Overtredelser på under seks måneder vil bli medregnet som et halvt år, og perioder på mer enn seks måneder, men under ett år, vil bli medregnet som et helt år.

²⁷⁵ Sml. Retningslinjene avsnitt 22.

²⁷⁶ Jf. Sak 100/80 m.fl., *Musique Diffusion Francaise m. fl. mot Kommisjonen*, Sml. 1983 s. 1825, premiss 109; sak T-77/08, *the Dow Chemical Company mot Kommisjonen*, premissene 139-141; C-549/10 P *Tomra Systems ASA m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 104-106; sak C-295/12 P *Telefonica*, ennå ikke i samlingen, premiss 188-191.

²⁷⁷ COMP/38344, *Prestressing Steel*, avgjørelse fra Kommisjonen 30. juni 2010, COMP/3538; *Heat Stabilisers*, avgjørelse fra Kommisjonen 11. november 2009; Comp 39437, *Computer Monitors Tubes*, avgjørelse fra Kommisjonen 5. desember 2012; Comp/38695 *Sodium Chlorate*, avgjørelse fra Kommisjonen 11. juni 2008.

- (417) Konkurransetilsynet har lagt til grunn at overtredelsen startet 23. november 2012 og varte frem til 1. oktober 2013, jf. kapittel 5.
- (418) Som redegjort for i kapittel 7.2.3 vil Konkurransetilsynet i denne saken legge til grunn salgsinntektene som faktisk kan relateres til overtredelsen. Denne omsetningen vil multipliseres med 1 for alle de aktuelle foretakene.

7.2.6 Tillegg for særlig grovhet

- (419) Som nevnt i punkt 7.2.1 ovenfor, kan Konkurransetilsynet for "*særlig grove overtredelser*" av konkurranseloven § 10 ilegge et tillegg på 15-25 prosent av relevant omsetning, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 femte ledd. Etter forskrift om overtredelsesgebyr § 3 femte ledd skal horisontale avtaler om prisfastsettelse og markedsdeling anses som "*særlige grove overtredelser*". Slikt samarbeid skal således generelt etter sin art bli regnet som særlige grove overtredelser.
- (420) Av Retningslinjene fremgår det vil bli inkludert et tillegg i grunnbeløpet ved slike overtredelser. Dette er også i samsvar med Kommisjonens praksis. Det siteres fra Retningslinjene:

*"I tillegg vil EFTAs overvåkningsorgan (...) inkludere i grunnbeløpet et beløp på mellom 15 % og 25 % av omsetningsverdien (...) for å avskrekke foretak fra i det hele tatt å delta i horisontale avtaler om prisfastsettelse, markedsdeling og begrensning i produksjonen. Overvåkningsorganet kan også legge til et slikt beløp ved andre overtredelser"*²⁷⁸

- (421) Formålet med dette tillegget er således å avskrekke foretak fra å involvere seg i horisontale avtaler om prisfastsettelse, markedsdeling og begrensning av produksjon overhodet. I teorien omtales dette tillegget derfor som "*the entry fee*".²⁷⁹ Tillegget for "*særlig grove overtredelser*" er med andre ord først og fremst begrunnet i allmennpreventive hensyn. Tillegget ilegges uavhengig av hvor lenge overtredelsen har vart, jf. kapittel 7.2.5. ovenfor.
- (422) Foreliggende sak gjelder anbudssamarbeid, som inneholder elementer både av prissamarbeid og markedsdeling. I tråd med forskrift om overtredelsesgebyr § 3 femte ledd, Retningslinjene og entydig Kommisjonspraksis vil Konkurransetilsynet derfor øke overtredelsesgebyret i denne saken med 15 til 25 prosent av den relevante omsetningsverdien fastsatt i kapittel 7.2.
- (423) Caverion anfører at både Oslo tingretts dom 19. februar 2014 og Konkurransetilsynets utkast til veileder om utmåling taler for at det i foreliggende tilfelle ikke er grunnlag for å inkludere et tillegg for "*særlig grove overtredelser*" i grunnbeløpet.
- (424) Konkurransetilsynet bemerker til dette at Oslo tingretts dom 19. februar 2014 ikke er rettskraftig og at dommen er påanket av Konkurransetilsynet.
- (425) Av tilsynets utkast til veileder om utmåling fremgår det følgende:

"Som særlig grove overtredelser av konkurranseloven § 10 anser Konkurransetilsynet i første rekke deltakelse i horisontale avtaler om prisfastsettelse, markedsdeling og begrensning av produksjon. Denne type atferd er vanligvis skjult, og både individualpreventive og allmennpreventive hensyn kan tale for en økning av overtredelsesgebyret.

*Overtredelser som har et begrenset skadepotensiale, og som kun berører små markeder vil kunne anses som mindre alvorlige. I mange tilfeller vil også ulike vertikale bindinger anses som mindre grove, sammenlignet med horisontale overtredelser som nevnt."*²⁸⁰

²⁷⁸ Sml. Retningslinjene avsnitt 25.

²⁷⁹ Wouter P.J. Wils, The European Commission's 2006 Guidelines on Antitrust Fines: A Legal and Economic Analysis, World Competition, Volume 30, No. 2, juni 2007; Hubert de Broca, Directorate-General for Competition, "The Commission revises its Guidelines for setting fines in antitrust cases", Competition Policy Newsletter nr 3, høst 2006; se også pressemelding og memorandum fra Kommisjonen ved offentliggjøring av 2006 Retningslinjene, IP/06/857 og MEMO/06/256, 28. juni 2006.

²⁸⁰ Konkurransetilsynets utkast til veileder om utmåling og lempning av overtredelsesgebyr, 6. juni 2012, avsnitt 38-39.

- (426) Som det fremgår ovenfor legger Konkurransetilsynet til grunn at foreliggende tilfelle gjelder anbudssamarbeid, som inneholder elementer av både prisfastsettelse og markedsdeling. I tråd med forskriftens ordlyd anses samarbeidet i denne saken som "*særlig grove overtredelser*", jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 femte ledd. Utkast til veileder om utmåling endrer ikke på dette.
- (427) Ved vurderingen av størrelsen på prosentsatsen har Konkurransetilsynet sett hen til at partene har blitt enige om å fordele anbudene mellom seg i en situasjon hvor de var de eneste potensielle tilbyderne under rammeavtalen med Vestre Viken Helseforetak. Dette resulterte i at partene kunne ta den prisen de ønsket, uten risiko for at andre ville bli tildelt oppdraget. Etter en konkret vurdering finner Konkurransetilsynet at sakens grovhet og vidtrekkende skadepotensiale tilsier at det skal ilegges et tillegg for særlig grovhet på 19 prosent.
- (428) Konkurransetilsynet viser til at ovennevnte vurderinger er i tråd med Kommisjonens praksis i overtredelsessaker av lignende art om prissamarbeid, markedsdeling, anbudssamarbeid mv. Kommisjonen har i disse tilfellene ilagt et tillegg for særlig grovhet på samme nivå som ved vurderingen av overtredelsens grovhet.²⁸¹

7.2.7 Oppsummering av grunnbeløpets størrelse

7.2.7.1 Arro/Arro Holding

- (429) Grunnbeløpet fastsettes etter dette i utgangspunktet til 19 prosent av den relevante omsetningsverdien, jf. Tabell 12 i kapittel 7.2.3, jf. kapittel 7.2.4. Dette beløpet er deretter multiplisert med antall år foretaket har deltatt i overtredelsen, som i denne saken settes til 1, jf. kapittel 7.2.5. Konkurransetilsynet fastsetter således dette beløpet til kr. 937 180,- for Arro/Arro Holding.
- (430) Ettersom overtredelsens art anses som særlig grov, har Konkurransetilsynet ilagt et tillegg på 19 prosent av den relevante omsetningsverdien ved utmålingen av grunnbeløpet, jf. kapittel 7.2.6. Dette tillegget utgjør kr. 937 180,-.
- (431) Grunnbeløpet, som legges til grunn i første trinn av utmålingen, blir da kr. 1 874 360,- for Arro/Arro Holding.

7.2.7.2 Caverion/Caverion Oyj

- (432) Grunnbeløpet fastsettes etter dette i utgangspunktet til 19 prosent av den relevante omsetningsverdien, jf. Tabell 13 i kapittel 7.2.3, jf. kapittel 7.2.4. Dette beløpet er deretter multiplisert med antall år foretaket har deltatt i overtredelsen, som i denne saken settes til 1, jf. kapittel 7.2.5. Konkurransetilsynet fastsetter dette beløpet til kr. 599 641,- for Caverion/Caverion Oyj.
- (433) Ettersom overtredelsens art anses som særlig grov, har Konkurransetilsynet ilagt et tillegg på 19 prosent av den relevante omsetningsverdien ved utmålingen av grunnbeløpet, jf. kapittel 7.2.6. Dette tillegget utgjør således kr. 599 641,-.
- (434) Grunnbeløpet, som legges til grunn i første trinn av utmålingen, blir da kr. 1 199 282,- for Caverion/Caverion Oyj.

7.2.7.3 Pettersen/Pettersen AS

- (435) Grunnbeløpet fastsettes i utgangspunktet til 19 prosent av den relevante omsetningsverdien, jf. Tabell 14 i kapittel 7.2.3, jf. kapittel 7.2.4. Dette beløpet er deretter multiplisert med antall år foretaket har deltatt i overtredelsen, som i denne saken settes til 1, jf. kapittel 7.2.5. Konkurransetilsynet fastsetter dette beløpet til kr. 1 199 221,- for Pettersen/Pettersen AS.

²⁸¹ Jf. bl.a. Cento Veljanovski, European Cartel Fines under the 2006 Penalty Guidelines, A Statistical Analysis, 10. desember 2010; <http://ssrn.com/abstract=1723843>

- (436) Ettersom overtredelsens art anses som særlig grov, har Konkurransetilsynet ilagt et tillegg på 19 prosent av den relevante omsetningsverdien ved utmålingen av grunnbeløpet, jf. kapittel 7.2.6. Dette tillegget utgjør således kr. 1 199 221,-.
- (437) Grunnbeløpet, som legges til grunn i første trinn av utmålingen, blir da kr. 2 398 442,- for Pettersen/Pettersen AS.

7.3 Justering av grunnbeløpet

7.3.1 Generelt

- (438) I henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd kan grunnbeløpet justeres dersom konkrete omstendigheter i saken taler for en økning eller reduksjon av dette beløpet. Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav a) til g) angir momenter som kan være relevante ved vurderingen. Argumenter som spesifikt gjelder foretakenes individuelle posisjon og atferd vil bli hensyntatt ved justeringen av grunnbeløpet.

7.3.2 Ledende rolle ved overtredelsen

- (439) I varselet la Konkurransetilsynet til grunn Arro hadde hatt en ledende rolle ved organiseringen av samarbeidet. Vurderingen var basert på forklaringsopptak og det beslaglagte materialet.
- (440) Etter en konkret helhetsvurdering av hendelsesforløpet, sakens dokumenter, avgitte forklaringer og partenes merknader til varselet, har Konkurransetilsynet valgt å frafalle standpunktet om at Arro har hatt en ledende rolle. I vedtaket legger Konkurransetilsynet til grunn at ingen av foretakene har hatt *"en ledende eller passiv rolle i overtredelsen"*, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav a.

7.3.3 Økonomien til det konsernet foretaket er en del av

- (441) I henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav e kan *"økonomien til det konsernet foretaket er en del av"* påvirke utmålingen av gebyret.
- (442) Tilsvarende er lagt til grunn i EU/EØS-retten. Det fremgår av punkt 30 i Retningslinjene at gebyret kan økes for foretak som har en særlig høy omsetning, ut over verdien av omsetningen av de varer og tjenester som omfattes av overtredelsen (konsernets totalomsetning). Dette har lenge vært gjeldende rett i EU. I *BASF AG mot Kommisjonen* ble det således uttalt at:

"In the Decision, the taking into consideration of the size and overall resources of the undertakings is, however, explained by the need to ensure the deterrent effect of the fine.

The link between the size and overall resources of the undertakings, on the one hand, and such a need, on the other, is not open to challenge. It should be noted in this connection that a large undertaking, owing to its considerable financial resources by comparison with those of the other members of a cartel, can more readily raise the necessary funds to pay its fine, which, if the fine is to have a sufficiently deterrent effect, justifies the imposition, in particular by the application of a multiplier, of a fine proportionately higher than that imposed in respect of the same infringement committed by an undertaking without such resources."²⁸²

- (443) I *Esso Société anonyme française m.fl. mot Kommisjonen* uttalte Underretten følgende:

"the Courts find that, pursuant to point 30 of the 2006 Guidelines, the Commission applied a deterrence multiplier of 2, because of the large size of the ExxonMobil group, which is set by taking into account solely the ratio between the value of sales and ExxonMobil's total turnover, but ensuring proportionality with the multipliers applied to the other undertakings participating in the cartel, and without setting a minimum amount of fine for the purposes of

²⁸² Sak T-15/02 *BASF AG mot Kommisjonen*, Sml. 2003 s. II-00213, premiss 234 og 235 med videre henvisning til rettspraksis. Se også Sak C-286/13 *Dole mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 140-145.

*deterrence. (...) the Court considers that it is appropriate to proceed in the same manner (...)*²⁸³

- (444) Det fremgår av redegjørelsen i kapittel 2.1.2 at Caverion Group hadde en totalomsetning på omtrent 19,87 milliarder kroner i 2013. Omsetningen på 3,156 millioner kroner som omfattes av overtredelsen er således svært liten sammenlignet med konsernets særlig høye omsetning. Dette tilsier at det er behov for et betydelig overtredelsesgebyr for å sikre at gebyret blir følbart.
- (445) Konsernets høye omsetning tilsier at det er behov for å justere grunnbeløpet ytterligere for å sikre at gebyret er følbart for Caverion.
- (446) Konkurransetilsynet finner det etter dette nødvendig å øke grunnbeløpet for Caverion/Caverion Oyj med 100 prosent. Dette utgjør kr. 1 199 282,-.
- (447) De samme hensyn gjør seg ikke gjeldende for Arro og Pettersen.
- (448) Arro anfører på sin side i forhold til det samme tema at gebyret må nedjusteres betydelig for foretaket ut fra likhets- og forholdsmessighetsprinsipper. Det anføres at det varslede gebyret utgjør en betydelig større andel av Arros omsetning siste regnskapsår sammenlignet med de øvrige partene i den konkrete saken, og tidligere saker i tilsynet og EU-retten.
- (449) Konkurransetilsynet viser til at gebyrutmålingen i henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3, som i stor grad er harmonisert med utmålingsreglene i EU/EØS, tar utgangspunkt i omsetningen av varer og tjenester som overtredelsen omfatter. Dette medfører at gebyrene, som i EU/EØS, vil kunne utgjøre en ulik del av omsetningen til foretakene fordi noen foretak vil ha en høy totalomsetning, og andre betydelig mindre. Formålet med denne utmålingsmetoden er å utmåle gebyrer som er forholdsmessige ut fra overtredelsens omfang og varighet. Konkurransetilsynet anser ikke det utmålte gebyret som uforholdsmessig tyngende for Arro. For øvrig vises det til vurderingene i kapittel 7.5 nedenfor om maksimalgrensen for gebyr på 10 prosent av foretakenes omsetning.

7.3.4 Overtredelsesgebyrets preventive virkning

- (450) Etter forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav f kan *"overtredelsesgebyrets preventive virkning"* føre til en oppjustering av grunnbeløpet.
- (451) Det utmålte grunnbeløpet vil ikke i alle tilfeller i tilstrekkelig grad ha den ønskede preventive effekt. Ved fastsettelsen av grunnbeløpet er ikke hensynet til den konkrete vinningen partene har hatt av samarbeidet vektlagt. Forskriften åpner opp for at grunnbeløpet kan oppjusteres for å sikre at gebyret har en tilstrekkelig preventiv effekt, og at vinningen i tilstrekkelig grad blir hensyntatt ved utmålingen.
- (452) Av Retningslinjene fremgår det at justeringen av grunnbeløpet skal føre til at gebyrene har tilstrekkelig preventiv virkning og at det tas hensyn til behovet for å gjøre gebyret *"høyere enn den vinningen som urettmessig er oppnådd som følge av overtredelsen, når det er mulig å beregne dette beløpet."*²⁸⁴
- (453) I Brosaken fremhevet Høyesterett betydningen av at overtredelsesgebyr for ulovlig anbudssamarbeid skal ha tilstrekkelig avskrekkende effekt:
"Skal overtredelsesgebyr ved brudd på konkurranseloven ha den ønskede preventive effekt, må reaksjonene være markerte og følbare."
- (454) Tabell 15 viser at dekningsgraden til foretakene har økt for alle prosjektene utført for Vestre Viken Helseforetak etter at samarbeidet startet. I tabellen viser de grønne radene prosjekter som ble gjennomført før samarbeidet startet, mens de røde radene omhandler prosjekter som overtredelsen omfatter.

²⁸³ Sak T-540/08 *Esso Société anonyme française m.fl. mot Kommisjonen*, ennå ikke i samlingen, premiss 137.

²⁸⁴ Retningslinjene avsnitt 31, jf. 30.

Tabell 15 Dekningsgrad på prosjekter utført for Vestre Viken Helseforetak

Arro		Omsetning	Dekningsbidrag	Dekningsgrad
Plan 12 og 13 – ØNH og øye	Arro	5 264 076		
Dagkirurgen	Arro	4 932 527		

Caverion		Omsetning	Dekningsbidrag	Dekningsgrad
Valbrottveien 17	Caverion	854 347		
Angiolab	Caverion	3 156 005		

Pettersen		Omsetning	Dekningsbidrag	Dekningsgrad
Nyfødt Intensiv	Pettersen	4 436 742		
Plan 8 – Store barn/onk. pol.	Pettersen	1 503 973		
CT Akuttmottak	Pettersen	1 611 688		
IK Avvik	Pettersen	195 700		
OBS Post II	Pettersen	4 504 301		

- (455) Pettersen har anført at det foreligger en forretningsmessig begrunnelse for høy dekningsgrad på sykehusprosjekter, og det vises til andre prosjekter innenfor industri, nybygg og rehabilitering av bygg for perioden 2010-2013 med en dekningsgrad over ■ prosent. I merknadene til varselet vises det til at krav til tilleggskompetanse på sykehusprosjekter gir grunnlag for høyere pris og bedre dekning.
- (456) Konkurransetilsynet finner imidlertid at det er flere forhold i saken som tilsier at samarbeidet har ført til betydelig høyere priser for Pettersen på oppdragene utført for Vestre Viken Helseforetak. Kalkulatøren i Pettersen har uttalt at prisene på "OBS Post II" ble økt til en *"veldig, veldig, veldig gunstig, eller grei eller god pris"*, og at han fikk beskjed fra sin nærmeste leder om at de *"satt i førersetet og denne jobben skal vi ha, så denne må vi kalkulere skikkelig"*, jf. avsnitt (212)-(213). Ifølge kalkulatøren i Pettersen var påslaget på "OBS Post II" betydelig høyere enn det som var vanlig på sykehusprosjekter. Når det gjelder oppdraget "CT Akuttmottak" forklarte kalkulatøren i Pettersen at de ikke *"la noe spesielt på"*, selv om noen av postene i tilbudet kunne ha blitt oppjustert, jf. avsnitt (137). Forklaringen fra kalkulatøren i Pettersen om at prisene på "OBS Post II" ble oppjustert, støttes av at Pettersen hadde en dekningsgrad på dette prosjektet som er betydelig høyere enn dekningsgraden som de vanligvis anså som tilstrekkelig på sykehusprosjekter.²⁸⁵ "CT Akuttmottak" hadde også en høyere dekningsgrad enn det Pettersen normalt anså som tilstrekkelig. Konkurransetilsynet viser i denne sammenheng til at C1 (avdelingsleder Prosjektavdelingen, Pettersen) og C4 (prosjektleder for sykehusoppdragene, Pettersen) har forklart at ■ prosent var en tilstrekkelig dekningsgrad på sykehusprosjekter, jf. avsnitt (138)-(141).
- (457) Konkurransetilsynet er ikke enig med Pettersen i at foretakets høyere dekningsgrad på sykehusprosjektene etter at samarbeidet startet, kan forklares med ■. Konkurransetilsynet vil i denne sammenheng bemerke at Pettersen i en normal konkurransesituasjon må ta hensyn til prisnivået til de andre pre-kvalifiserte konkurrentene. B2 (prosjektleder, Caverion) har forklart at de normalt opererte med en dekningsgrad på ■ prosent. A2 (tidligere daglig leder, Arro) og A3 (saksbehandler, nåværende daglig leder, Arro) har videre forklart at Arro normalt opererte med en dekningsgrad på ■ prosent.²⁸⁶ Konkurransetilsynet er av den oppfatning at dersom

²⁸⁵ Dekningsgrad er dekningsbidrag i prosent av salgspris, evt. i prosent av salgsinntekt. Dekningsgraden viser hvor stor del av salgsinntektene som blir igjen til dekning av faste kostnader og eventuell fortjeneste eller overskudd.

²⁸⁶ Forklaringsopptak med A3 (Arro), 15. januar 2014 avsnitt 32; forklaringsopptak med A2 (Arro), 18. mars 2014 avsnitt 22.

Pettersen tok en betydelig høyere dekningsgrad enn konkurrentene, ville foretaket i en situasjon med effektiv konkurranse mellom de pre-kvalifiserte tilbyderne normalt ha tapt disse anbudskonkurransene.

- (458) Prisøkningen på "OBS Post II" ble for øvrig også påpekt i tilbudsbrevet fra rådgivende ingeniør, Sweco. I brevet bemerket Sweco at flere poster i tilbudet hadde høyere enhetspriser enn tidligere, og at det syntes å ha vært en unormal prisøkning, jf. avsnitt (199).
- (459) At anbudssamarbeidet har ført til en betydelig prisøkning på prosjektene til Pettersen støttes dessuten av at dekningsgraden på sykehusprosjektene etter at samarbeidet startet er vesentlig høyere enn den gjennomsnittlige dekningsgraden på Pettersens større prosjekter i samme periode.²⁸⁷ Konkurransetilsynet har beregnet gjennomsnittlig dekningsgrad for Pettersens prosjekter med omsetning over én million kroner i perioden 2010-2013. Beregningene viser at den gjennomsnittlige dekningsgraden for disse 40 prosjektene ligger klart under ■ prosent, selv om enkelte avvik forekommer. Konkurransetilsynet kommer til tilsvarende resultat dersom man kun vurderer prosjekter gjennomført i samarbeidsperioden, samt hvis man ser bort fra prosjekter med negativ dekningsgrad. Tilsvarende resultat fremkommer også ved en sammenligning med Pettersens tidligere prosjekter for Vestre Viken Helseforetak; prosjekter som for øvrig har hatt samme prosjektleder hele perioden.
- (460) Ut ifra en samlet vurdering av bevisene i saken finner Konkurransetilsynet at Pettersens dekningsgrad for CT Akuttinntak, IK Avvik og OBS Post II er meget høy. Dersom dekningsgraden i disse tre prosjektene hadde vært ■ prosent, som fortsatt ville utgjort en høy dekningsgrad, ville dekningsbidraget blitt redusert med ■ kroner sammenliknet med det dekningsbidrag som faktisk ble oppnådd. Konkurransetilsynet har basert denne vurderingen på forklaringer avgitt av ansatte i Pettersen, vurderinger fra rådgivende ingeniører, samt dekningsgraden på tidligere sykehusprosjekter og andre større prosjekter. Konkurransetilsynet legger videre til grunn at de høye dekningsbidragene, spesielt på OBS Post II, hadde sammenheng med overtredelsen av konkurranselovens § 10.
- (461) I tråd med forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav f finner Konkurransetilsynet det etter dette nødvendig å øke Pettersen/Pettersen AS sitt grunnbeløp for at overtredelsesgebyret skal få tilstrekkelig preventiv virkning. I lys av det grunnbeløpet som er fastsatt i punkt 7.2 og drøftelsen ovenfor, økes grunnbeløpet således med 25 prosent på bakgrunn av den vinning foretaket må antas å ha hatt. For Pettersen/Pettersen AS utgjør dette kr. 599 610,-.
- (462) Når det gjelder Arro, vises det til at A3 i Arro i forklaringsopptak har uttalt at prisene Vestre Viken Helseforetak mottok på "Dagkirurgen" var høyere enn normalt, jf. avsnitt (177)-(182). Den dekningsgraden Arro oppnådde ligger imidlertid betydelig under den dekningsgrad som Pettersen hadde på sine prosjekter. Konkurransetilsynet finner videre at bevisene i saken ikke tilsier at Arro i samme grad som Pettersen har økt dekningsgraden på prosjekter for Vestre Viken. Etter en helhetsvurdering av alle opplysninger i saken, og i lys av det grunnbeløp som er utmålt i punkt 7.2, finner Konkurransetilsynet det ikke nødvendig å øke overtredelsesgebyret som ilegges Arro, for å sikre at gebyret har tilstrekkelig preventiv effekt.
- (463) Når det gjelder Caverion, har Konkurransetilsynet allerede økt gebyret som ilegges foretaket med 100 prosent. Etter en helhetsvurdering finner Konkurransetilsynet det ikke nødvendig å øke overtredelsesgebyret som ilegges Caverion ytterligere.

7.3.5 Etterlevelsprogrammer mv.

- (464) Det følger av forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav c at det kan påvirke utmålingen av gebyret *"om foretaket ved instruksjon, opplæring, kontroll eller andre tiltak kunne ha forebygget overtredelsen"*.

²⁸⁷ Dette fremkommer av tallmateriale innhentet fra Pettersen, som viser dekningsgrad på Pettersens større prosjekter siste 3 år.

- (465) Caverion har anført at det må vektlegges i formildende retning at det kun er ansatte i Caverion avdeling Lier (nåværende avdeling Drammen) som har vært involvert i overtredelsen, samt at handlingene er i strid med Caverions retningslinjer og policy.
- (466) I samsvar med EU-retten vil eksistensen av etterlevelsprogrammer og andre tiltak normalt ikke anses som en formildende omstendighet. Underretten uttalte følgende i *Shell Petroleum m.fl. mot Kommisjonen*:
- "Second, the measures adopted by Shell in order to comply with competition law cannot affect the reality of the infringement committed and the repeated infringement found in this instance (...). Thus, the adoption of a compliance programme by the undertaking concerned does not oblige the Commission to grant a reduction in the fine on that account (...). Furthermore, it should be noted that it is impossible to determine the effectiveness of internal measures taken by an undertaking to prevent further infringements of competition law (...)."*²⁸⁸
- (467) Selv om Caverion har utarbeidet en folder om etiske retningslinjer som er distribuert til ansatte mv., legger Konkurransetilsynet til grunn at etterlevelsprogrammet ikke har fungert tilfredsstillende. Konkurransetilsynet finner at det er foretaket som sådan sitt ansvar å påse at alvorlige overtredelser av konkurranse-loven § 10 ikke finner sted.
- (468) Konkurransetilsynet finner på denne bakgrunn ikke å vektlegge etterlevelsprogrammer mv. i formildende retning.

7.3.6 Bistand under etterforskningen

- (469) Det fremgår av forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav d at det kan påvirke utmålingen av gebyret om foretaket har *"bistått Konkurransetilsynet i forbindelse med etterforskningen av overtredelsen utover det som følger av foretakets rettslige plikt og utenfor tilfeller som faller inn under reglene om lempning"*.
- (470) I EU-retten er det lagt til grunn at det kun gis reduksjon i usedvanlige situasjoner utenfor reglene om lempning for fremleggelse av bevis, sml. konkurranse-loven §§ 30 og 31. Det siteres fra Underrettens uttalelser i *Arkema France m.fl. mot Kommisjonen*:
- "... in order to maintain the practical effect of the 2002 Leniency Notice, it can only be in exceptional situations that the Commission is required to grant a reduction of the fine to an undertaking on the basis of the fourth indent of point 29 of the Guidelines. That is the case, in particular, where cooperation provided by an undertaking, which goes beyond its legal obligation to cooperate, but does not give rise to the right to a reduction of the fine under the 2002 Leniency Notice, is of objective use to the Commission. It must be found to be of such use where the Commission relies in its final decision on evidence which an undertaking has submitted to it in the context of its cooperation, without which the Commission would not have been in a position to penalise the infringement concerned in whole or in part."*²⁸⁹
- (471) Caverion har søkt om lempning. Foretakets bistand under etterforskningen behandles derfor under kapittel 8.
- (472) Pettersen har også søkt om lempning, men først etter å ha mottatt varsel om illeggelse av overtredelsesgebyr. Konkurransetilsynet finner ikke at vilkårene for delvis lempning er oppfylt, jf. kapittel 8.2.2 nedenfor.
- (473) Konkurransetilsynet mener imidlertid at Pettersen har samarbeidet aktivt med tilsynet under etterforskningen. Konkurransetilsynet viser til at C1 (ansatt i Pettersen) har fremskaffet kontoutskrift som har bidratt til å tidfeste et fysisk møte mellom partene, jf. Vedlegg 46. Ansatte i Pettersen har videre gitt utfyllende forklaringer om samarbeidet til tilsynet. Konkurransetilsynet finner etter en samlet vurdering at den bistand som er ytt under etterforskningen er av en slik karakter at det er grunnlag for reduksjon av grunnbeløpet, og vektlegger derfor samarbeidet i formildende retning.

²⁸⁸ Sak T-38/07 *Shell Petroleum m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 2011 s. II-04383, premiss 85 jf. 96, se også sak T-208/06 *Quinn Barlo m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 2011 s. II-07953, premiss 257.

²⁸⁹ Sak T-343/08 *Arkema France mot Kommisjonen*, Sml. 2011 s. II-02287 premiss 170-171.

- (474) I motsetning til det Pettersen anfører finner Konkurransetilsynet at samarbeidet har tilført etterforskningen en begrenset merverdi, utover den rettslige plikten foretaket og de ansatte har til å gi opplysninger etter konkurranseloven § 24. Som det fremgår av kapittel (488) finner ikke tilsynet at samarbeidet har bidratt til en oppklaring av saken på tilsvarende måte som den bistand Caverion har ytt gjennom sin lempningssøknad. På denne bakgrunn finner tilsynet at grunnbeløpet skal reduseres med 5 prosent for Pettersen/Pettersen AS. Det reduserte beløpet utgjør kr. 119 922,-.

7.4 Oppsummering av overtredelsesgebyrets størrelse

- (475) På dette grunnlaget har Konkurransetilsynet funnet at det bør utmåles et overtredelsesgebyr på kr. 1 870 000,- for Arro/Arro Holding, et overtredelsesgebyr på kr. 2 400 000,- for Caverion/Caverion Oyj og et overtredelsesgebyr på kr. 2 880 000,- for Pettersen/Pettersen AS. Gebyrene er rundet av til nærmeste ti tusen kroner.

7.5 Maksimalgrensen – 10 prosent av foretakets omsetning

- (476) Det følger av forskrift om overtredelsesgebyr § 2 annet og tredje ledd at overtredelsesgebyr for brudd på konkurranseloven § 10 ikke kan overstige 10 prosent av foretakets samlede salgsinntekt for det siste regnskapsåret. En tilsvarende bestemmelse gjelder som nevnt i punkt 7.1.3, ved utmålingen etter EU/EØS-reglene.
- (477) Det fremgår av EU-rettspraksis at hvor et datterselskap har begått overtredelsen, og morselskapet utøver avgjørende innflytelse over datterselskapet, er det hele konsernets omsetning som er relevant i forhold til maksimalgrensen på 10 prosent. Det samme må legges til grunn i forhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 2 annet ledd.²⁹⁰
- (478) Den samlede salgsinntekten for Arro Holding og dets datterselskaper er i 2013 på ca. kr. 46 millioner. For Caverion Oyj og dets datterselskaper er den samlede salgsinntekten i 2013 på ca. kr. 19,87 milliarder. For Pettersen AS og dets datterselskaper er den samlede salgsinntekten i 2013 på ca. kr. 155 millioner. De utmålte gebyrene vil følgelig ikke overstige 10 prosent av foretakenes omsetning.

8 Lempning

8.1 Rettslig utgangspunkt

- (479) Et utmålt overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29 for en overtredelse av konkurranseloven § 10 skal settes ned hvis vilkårene for lempning er oppfylt, jf. konkurranselovens §§ 30 og 31.
- (480) Formålet med lempningsadgangen er "å gi deltakerne i et konkurransebegrensende samarbeid tilstrekkelige incentiver til å bistå konkurransemyndighetene til å avdekke karteller".²⁹¹ Reglene om lemping er utformet etter mønster fra EU/EØS-retten.²⁹² EU/EØS-rettskilder vil således være relevante ved anvendelsen av disse reglene.²⁹³
- (481) Konkurranseloven § 30 regulerer når hel lempning skal gis. Grunnvilkårene for hel lempning er for det første at foretaket fremlegger tilstrekkelig bevismateriale til å få beslutning om bevissikring. Konkurransetilsynet må på det tidspunkt opplysningene blir fremlagt ikke besitte tilstrekkelige bevis til å kunne kreve slik beslutning, jf. konkurranseloven § 30 første ledd bokstav a. Alternativt må foretaket bevise overtredelse av konkurranseloven § 10. Konkurransetilsynet må på det tidspunkt opplysningene blir fremlagt ikke besitte tilstrekkelige bevis for slik overtredelse jf. konkurranseloven § 30 første ledd bokstav b.

²⁹⁰ Sak T-112/05 *Akzo Nobel NV m.fl. mot Kommisjonen*, Sml 2007 s. II-5049, premiss 90 og sak C-97/08 P, *Akzo Nobel NV m.fl. mot Kommisjonen*, Sml. 2009 s. I-8237; sak T-9/99, *HFB m.fl. mot Kommisjonen* premiss, Sml. 2002 s. II-1487 premiss 528 og 529.

²⁹¹ Se Kunngjøring fra EFTAs overvåkningsorgan om fritak for eller nedsettelse av bøter i kartellsaker, EØS-tillegget til EU-tidende nr. 64/16, 3. desember 2009 avsnitt 29.

²⁹² NOU 2012:7 side 43

²⁹³ Ot. prp. nr. 6 (2003-2004), side 128 og Ot. prp. 75 L (2012-2013) side 60.

- (482) Reglene om delvis lempning fremgår av lovens § 31. For å oppnå delvis lempning må foretaket for det første fremlegge "*bevis som vesentlig styrker Konkurransetilsynets muligheter til å bevise en overtredelse av konkurranselovens § 10*", jf. § 31 første ledd bokstav a. Videre må foretaket opphøre med "*deltakelsen i overtredelsen senest på det tidspunkt bevisene fremlegges etter bokstav a*", jf. § 31 første ledd bokstav b.
- (483) I henhold til § 31 annet ledd vil det første foretaket som oppfyller disse vilkårene gis lempning på 30 til 50 prosent. Det andre foretaket som oppfyller disse vilkårene gis lempning på 20-30 prosent. Det følger av § 31 tredje ledd at Konkurransetilsynet ved fastsettelsen av lempning etter annet ledd skal ta hensyn til hvor tidlig bevismaterialet ble fremlagt, styrken i de fremlagte bevisene og i hvilken grad foretaket har samarbeidet med Konkurransetilsynet.
- (484) Nærmere regler om delvis lempning etter konkurranseloven § 31 er gitt i forskrift om overtredelsesgebyr. Ifølge forskrift om overtredelsesgebyr § 4 første ledd "*skal bevis fremlegges som beskrevet i konkurranseloven § 30 første ledd bokstav a og annet ledd*". Formuleringen "*skal*" tilsier at bevis ikke kan fremlegges på andre måter enn det som fremgår av konkurranseloven § 30.
- (485) Konkurranseloven § 30 første ledd bokstav a stiller vilkår om at foretaket "*av eget tiltak*" fremlegger "*alle bevis som det besitter i samsvar med fremgangsmåten i [bestemmelsens] annet ledd*".
- (486) Etter konkurranseloven § 30 annet ledd kan fremleggelsen av bevis skje på tre alternative måter. Bevisfremleggelsen kan for det første skje "*ved fremleggelse samtidig med lempningssøknaden*", jf. konkurranseloven § 30 annet ledd bokstav a. Alternativt kan det skje "*ved at foretaket gir en klar beskrivelse av bevismaterialets art og innhold og fremlegger alle bevis innen en frist fastsatt av Konkurransetilsynet*", jf. konkurranseloven § 30 annet ledd bokstav b. Endelig kan det skje "*ved at foretaket gis en prioritert rett til lempning fra tidspunktet det ble fremsatt krav om lempning samtidig som foretaket samler bevis*", jf. konkurranseloven § 30 bokstav c.
- (487) I henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 6 er det også oppstilt en samarbeidsplikt. Det følger av forskrift om overtredelsesgebyr § 6 annet ledd at foretaket skal fremlegge alle bevis og annen relevant informasjon som foretaket besitter til enhver tid, besvare alle henvendelser fra Konkurransetilsynet og sørge for at nåværende og, så langt det er mulig, tidligere ansatte er tilgjengelige for å forklare seg.

8.2 Konkurransetilsynets vurdering

8.2.1 Lempningssøknad fra Caverion

- (488) Søknad om lempning av overtredelsesgebyr ble inngitt av Caverion i brev 10. oktober 2013.
- (489) Lempningssøknaden ble mottatt etter at Konkurransetilsynet hadde gjennomført bevissikring 1. og 2. oktober 2013. Caverion fremla ikke bevis for en ny overtredelse av konkurranseloven § 10. Caverion oppfyller dermed ikke vilkårene for hel lempning etter § 30.
- (490) Konkurransetilsynet har vurdert hvorvidt lempningssøknaden oppfyller vilkårene for delvis lempning i § 31.
- (491) Caverion fremla bevismateriale på et tidlig stadium i Konkurransetilsynets etterforskning. Søknaden ble inngitt uken etter tilsynets bevissikring, hvilket gjorde Konkurransetilsynets etterforskning mer effektiv.
- (492) [REDACTED]
- (493) [REDACTED]
Konkurransetilsynet legger etter dette til grunn at Caverion har fremlagt "*bevis som vesentlig styrker Konkurransetilsynets muligheter til å bevise en overtredelse av konkurranselovens § 10*", jf. § 31 første ledd bokstav a.

- (494) Caverion har opphørt med deltakelse i overtredelsen i henhold til kravene oppstilt i § 31 første ledd bokstav b. Kravene til samarbeid som kan utledes av konkurranseloven § 31 og forskrift om overtredelsesgebyr § 6 er i tillegg overholdt. Etter Konkurransetilsynets vurdering har Caverion oppfylt alle vilkårene for delvis lempning av overtredelsesgebyret.
- (495) Det følger av § 31 tredje ledd at Konkurransetilsynet ved fastsettelsen av lempningsprosenten skal ta hensyn til hvor tidlig bevismaterialet ble fremlagt, styrken i de fremlagte bevisene og i hvilken grad foretaket har samarbeidet med Konkurransetilsynet.
- (496) Caverion har argumentert for at det er få dokumentbevis i saken og at foretaket [REDACTED] på et tidlig tidspunkt i etterforskningen. Caverion anfører at foretaket på denne bakgrunn har krav på en 50 prosent lempning i tråd med praksis fra Kommisjonen.
- (497) Konkurransetilsynet er enig med Caverion i at etterforskningen ble effektivisert ved at det på et tidlig tidspunkt etter bevissikringen ble søkt om lempning. [REDACTED]
- (498) Det er videre Konkurransetilsynets vurdering at Caverion har samarbeidet fullt ut under tilsynets saksbehandling. Foretaket har bistått aktivt ved fremskaffelse av informasjon på forespørsel fra Konkurransetilsynet, [REDACTED]. Foretaket har også raskt besvart enhver henvendelse fra Konkurransetilsynet.
- (499) Konkurransetilsynet viser dernest til at skal tas hensyn til "*styrken i de fremlagte bevisene*". Bevisets styrke beror i utgangspunktet på en objektiv vurdering av bevisets art og innhold, sammenholdt med det bevismateriale Konkurransetilsynet allerede var i besittelse av da bevisene ble fremlagt.²⁹⁴
- (500) På tidspunktet lempningssøknaden ble inngitt var Konkurransetilsynet i besittelse av klare dokumentbevis som pekte i retning av at det hadde foregått et samarbeid i den aktuelle tidsperioden overtredelsen omfatter. Dette gjaldt blant annet en minnepenn med Pettersen sine enhetspriser på "OBS-post II" funnet på kontoret til B2 i Caverion, som var scannet inn av Pettersen like før tilbudsinnngivelse. Konkurransetilsynet var også i besittelse av en e-post med Pettersen sine priser som var oversendt til B1 i Caverion like før tilbudsinnngivelse på "CT Akuttmottak". Konkurransetilsynet hadde for øvrig flere andre dokumentbevis for kontakt mellom partene, herunder kalenderavtaler, kontaktoppføringer, SMS, kart mv.
- (501) [REDACTED]
- Dette tilsier at Caverion skal innvilges en lavere lempningsprosent enn 50 prosent.
- (502) Etter en konkret helhetsvurdering innvilges Caverion/Caverion Oyj en reduksjon av gebyret på 40 prosent. Dette utgjør kr. 959 426,-.
- (503) Dette fører til at overtredelsesgebyret for Caverion/Caverion Oyj reduseres til kr. 1 440 000,-. Gebyret er rundet av til nærmeste ti tusen kroner.

8.2.2 Lempningssøknad fra Pettersen

- (504) Søknad om delvis lempning av overtredelsesgebyr i henhold til konkurranseloven § 31 ble inngitt av Pettersen/Pettersen AS i brev mottatt 18. februar 2015.
- (505) Pettersen anfører at foretaket under etterforskningen har fremlagt bevis som vesentlig har styrket Konkurransetilsynets muligheter til å bevise overtredelse av konkurranseloven § 10.

²⁹⁴ NOU 2012 s. 199

Pettersen anfører at foretaket [REDACTED] har fremlagt viktige bevis for Konkurransetilsynets etterforskning.

(506)

[REDACTED]

Konkurransetilsynet er derfor av den oppfatning at foretaket ikke "av eget tiltak" har fremlagt "alle bevis det besitter", jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 4 jf. konkurranseloven § 30 første ledd bokstav a.

- (507) Det vises dessuten til at Pettersen ikke hadde søkt om lempning etter konkurranseloven § 31 ved utsendelsen av varsel 8. desember 2014. Foretaket innga anmodning om lempning samtidig med inngivelse av merknader til varselet. Ettersom det ikke ble fremlagt nye bevis i lempningssøknaden, eller varselet om fremleggelse av nye bevis, er Konkurransetilsynet av den oppfatning at bevisene Pettersen påberoper seg ikke oppfyller kravene som stilles i forskrift om overtredelsesgebyr § 4, jf. konkurranseloven § 30 annet ledd.
- (508) Som det fremgår av kapittel 8.1 ovenfor er formålet med lempningsordningen at foretakene bistår konkurransemyndighetene med selve oppklaringen av overtredelsen.²⁹⁵ Hvorvidt beviser vesentlig styrker muligheten for å fastslå en overtredelse beror i utgangspunktet på en objektiv vurdering av bevisets art og innhold, sammenholdt med det bevismateriale Konkurransetilsynet allerede var i besittelse av da bevisene ble fremlagt.²⁹⁶ For at lempningsordningen skal fungere etter sitt formål er det avgjørende at foretak av eget tiltak på et tidlig tidspunkt selv fremlegger bevis som Konkurransetilsynet ikke allerede er i besittelse av. Reglene som er beskrevet ovenfor er utarbeidet for å oppnå dette formålet.
- (509) Sett hen til de bevisene som Konkurransetilsynet allerede var i besittelse av, kan ikke foretaket anses å ha fremlagt bevis som "vesentlig styrker" Konkurransetilsynets mulighet til å bevise en overtredelse av konkurranseloven § 10.
- (510) Pettersen er videre av den oppfatning at deres bistand overfor Konkurransetilsynet er sammenlignbar med den bistand som er ytt av Caverion. Som det fremgår av kapittel 8.2.1 ovenfor fremla Caverion av eget tiltak alle bevisene foretaket var i besittelse av på et tidlig tidspunkt i etterforskningen. [REDACTED]
- Konkurransetilsynet er således av den oppfatning at Caverion, i motsetning til Pettersen, oppfyller de ovennevnte krav som stilles til lempningssøker.
- (511) Konkurransetilsynet viser for øvrig til at den norske lempningsordningen bygger på tilsvarende krav i Kommisjonen og EFTA Overvåkningsorgan sine kunngjøringer om bøtefritakelse i kartellsaker.²⁹⁷ Av kunngjøringen fremgår det følgende:
- (512) "Overvåkningsorganet kan se bort fra enhver søknad om nedsettelse av bøter som er inngitt etter at en meddelelse om innsigelser er utsendt."²⁹⁸
- (513) På denne bakgrunn legger Konkurransetilsynet til grunn at det ikke er grunnlag for delvis lempning for Pettersen etter konkurranseloven § 31.

9 Vedtak

- (514) På denne bakgrunn, og med hjemmel i konkurranseloven § 29 jf. § 10, har Konkurransetilsynet fattet vedtak med følgende slutning:

²⁹⁵ Se også NOU 2017:7 side 43

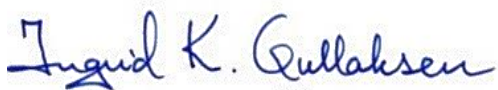
²⁹⁶ NOU 2012:7 side 199

²⁹⁷ NOU 2012:7 side 43

²⁹⁸ Kunngjøring fra EFTAs overvåkningsorgan om fritak for eller nedsettelse av bøter i kartellsaker, EØS-tillegget til EU-tidende nr. 64/16, 3. desember 2009 avsnitt 29

1. **Arro Elektro AS og Arro Holding AS ilegges solidarisk et overtredelsesgebyr på kr. 1 870 000,- [én million åttehundreogsyttitusen] for brudd på konkurranse-loven § 10 for konkurransebegrensende samarbeid i perioden 2012-2013.**
 2. **Caverion Norge AS og Caverion OYJ ilegges solidarisk et overtredelsesgebyr på kr. 2 400 000,- [to millioner firehundretusen] for brudd på konkurranse-loven § 10 for konkurransebegrensende samarbeid i perioden 2012-2013. Caverion Norge AS innvilges delvis lempning av overtredelsesgebyret etter konkurranse-loven § 31 jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 6. Overtredelsesgebyret reduseres med dette til kr. 1 440 000,- [en million firehundreogførtitusen].**
 3. **Ingeniør Ivar Pettersen AS og Pettersen AS ilegges et overtredelsesgebyr på kr. 2 880 000,- [to millioner åttehundreogåttitusen] for brudd på konkurranse-loven § 10 for konkurransebegrensende samarbeid i perioden 2012-2013.**
- (515) Det følger av konkurranse-loven § 29 fjerde ledd annet punktum at overtredelsesgebyret forfaller til betaling to måneder etter at vedtaket er fattet. Beløpet bes innbetalt til konto 7694.05.16966. Vedtak om overtredelsesgebyr er tvangsgrunnlag for utlegg, jf. konkurranse-loven § 29 fjerde ledd tredje punktum.
- (516) Vedtak om overtredelsesgebyr kan ikke påklages, jf. konkurranse-loven § 29 fjerde ledd første punktum. Foretaket kan imidlertid gå til søksmål mot staten for å prøve vedtaket. Dersom saken bringes inn for domstolen vil tvangskraften suspenderes. Ved et eventuelt søksmål kan retten prøve alle sider av saken, og tvisteloven gjelder så langt den passer, jf. konkurranse-loven § 29 fjerde ledd. Søksmålet må reises innen seks måneder fra partene mottok vedtaket, jf. konkurranse-loven § 29 fjerde ledd femte punktum.
- (517) Konkurransetilsynet har med hjemmel i konkurranse-loven § 26 annet ledd, jf. forvaltningsloven § 19, første ledd bokstav b og annet ledd bokstav c gjort unntak for innsyn i enkelte opplysninger i varselet og/eller vedlagte dokumenter. Disse opplysningene er sladdet.
- (518) Det vises dessuten til at part eller partsrepresentant som blir gjort kjent med opplysninger som har sin opprinnelse i erklæringer fra et foretak om dets viten om en overtredelse av § 10 og foretakets egen delaktighet i overtredelsen, og som er utarbeidet spesielt med det formål å oppnå lempning, har taushetsplikt om disse opplysningene og kan bare bruke dem så langt det er nødvendig for å ivareta foretakets interesse i saken, jf. konkurranse-loven § 27 annet ledd jf. § 27a. I denne sammenheng vises det til taushetserklæring undertegnet av foretakene.

Med hilsen

Ingrid Kjeldstad Gullaksen (e.f.)
Avdelingsdirektør

Vedlegg 1	Bergen tingretts beslutninger om bevissikring datert 26. september 2013
Vedlegg 2	Konkurransetilsynets varsel 8. desember 2014
Vedlegg 3	Pettersen/Pettersen AS sine merknader til varselet 17. februar 2015
Vedlegg 4	Caverion/Caverion Oyj sine merknader til varselet 19. februar 2015
Vedlegg 5	Arro/Arro Holding sine merknader til varselet 27. februar 2015
Vedlegg 6	E-post med ytterligere merknader fra Arro/Arro Holding 20. april 2015
Vedlegg 7	Lempningssøknad fra Caverion mottatt 10. oktober 2013
Vedlegg 8	Konkurransetilsynets brev datert 11. oktober 2013
Vedlegg 9	Konkurransetilsynets brev datert 23. februar 2015
Vedlegg 10	Konkurransetilsynets brev datert 5. mars 2015
Vedlegg 11	Utlysningstekst for rammeavtaler på elektrikertjenester, inkl. svakstrømsinstallasjoner, Vestre Viken Helseforetak

- Vedlegg 12** Kontrakt med Arro signert 20.12.2010
- Vedlegg 13** Kontrakt med Caverion signert 17. og 20.12.2010
- Vedlegg 14** Kontrakt med Pettersen signert 17. og 20.12.2010
- Vedlegg 15** Forklaringsopptak med B1, 12. desember 2013
- Vedlegg 16** Forklaringsopptak med B1 13. januar 2014
- Vedlegg 17** Forklaringsopptak med C2, 13. februar 2014
- Vedlegg 18** Forklaringsopptak med C1, 29. januar 2014
- Vedlegg 19** Forklaringsopptak med A1, 11. desember 2013
- Vedlegg 20** Forklaringsopptak med A1, 20. mars 2014
- Vedlegg 21** Forklaringsopptak med A2, 13. februar 2014
- Vedlegg 22** E-post datert 28. november 2012 med vedlagt tilbudsinnbydelse
- Vedlegg 23** Konkurransesgrunnlag del 1
- Vedlegg 24** Protokoll fra tilbudsåpning datert 19. desember 2012
- Vedlegg 25** Kontrakt datert 28. januar/15. februar 2013
- Vedlegg 26** A1 sin kontaktliste med B1s telefonnummer
- Vedlegg 27** Tekstmelding fra A1 til B1 18. desember 2012
- Vedlegg 28** C1s kontaktliste med B1s og A1s telefonnumre
- Vedlegg 29** C1s kontaktliste med B1s e-postadresse
- Vedlegg 30** E-post datert 18. desember 2012 med Pettersens priser vedlagt
- Vedlegg 31** Forklaringsopptak med B2 17. februar 2014
- Vedlegg 32** Forklaringsopptak med C3, 10. februar 2014
- Vedlegg 33** Forklaringsopptak med C4, 13. februar 2014
- Vedlegg 34** Forklaringsopptak med C1, 11. desember 2013
- Vedlegg 35** Kontoutskrift fra B1 31. januar 2013 kl. 10.10
- Vedlegg 36** Kontoutskrift fra C1 31. januar 2013 kl. 10.10
- Vedlegg 37** Kalenderavtale B1 31. januar 2013 kl. 8.00-11.00
- Vedlegg 38** Brev datert 25. januar 2013
- Vedlegg 39** Konkurransesgrunnlag del 1
- Vedlegg 40** Referat fra befaring 29.01.2013
- Vedlegg 41** Protokoll fra tilbudsåpning datert 12. februar 2013
- Vedlegg 42** Brev fra Sweco til Vestre Viken Helseforetak datert 20. februar 2013
- Vedlegg 43** Kontrakt datert 17. april 2013
- Vedlegg 44** Kalenderoppføring C1 30. april kl. 14.00-15.00
- Vedlegg 45** E-post fra C1 til C2 sendt 30. april 2013
- Vedlegg 46** Kontoutskrift C1 30. april 2013 kl. 14.12
- Vedlegg 47** Kalenderoppføring A1 30. april 2013 kl. 14.00-15.00
- Vedlegg 48** E-post fra Hospitalitet sendt 18. april 2013
- Vedlegg 49** Konkurransesgrunnlag del 1
- Vedlegg 50** E-post fra Hospitalitet sendt 29. april 2013
- Vedlegg 51** Protokoll fra tilbudsåpning datert 14. mai 2013
- Vedlegg 52** Kontrakt datert 21. juni/29. august 2013
- Vedlegg 53** E-poster av 18. april 2013 mellom A1 og A2
- Vedlegg 54** Forklaringsopptak med A3 15. januar 2014
- Vedlegg 55** E-post 8. mai 2013 fra A3
- Vedlegg 56** Forklaringsopptak med A4, 13. februar 2014
- Vedlegg 57** E-post 13. mai 2013 kl. 08:26 fra A3 til A1 inkl. første side av vedlegget (Arros priser)
- Vedlegg 58** Tekstmelding fra C1 13. mai 2013 kl. 08:47
- Vedlegg 59** Forklaringsopptak med C1 20. mai 2014
- Vedlegg 60** Forklaringsopptak med B2, 16. oktober 2013

- Vedlegg 61** Kart
- Vedlegg 62** Forklaringsopptak med A1 19. mai 2014
- Vedlegg 63** E-post sendt 5. juni 2013
- Vedlegg 64** Konkurransgrunnlag del 1
- Vedlegg 65** Protokoll fra tilbudsåpning datert 24. juni 2013
- Vedlegg 66** Brev fra Sweco datert 27. juni 2013
- Vedlegg 67** Kontrakt datert 18./22. oktober 2013
- Vedlegg 68** C1s kontaktliste
- Vedlegg 69** Fil med Pettersens enhetspriser scannet kl. 12.15
- Vedlegg 70** Fil med Pettersens anbud scannet kl. 12.18
- Vedlegg 71** Filer med Pettersens enhetspriser og anbud fra minnepenn
- Vedlegg 72** Forklaringsopptak med B3 16. oktober 2013
- Vedlegg 73** Kalenderavtale A1 20. juni 2013 kl. 12.15-12.30
- Vedlegg 74** Svar på informasjonsforespørsel fra Caverion i e-post sendt 10. juni 2014, inkl. vedlegg 2
- Vedlegg 75** Forklaringsopptak med adm.dir. B8, 26. mars 2014
- Vedlegg 76** E-post 1. september 2014 fra Kvale Advokatfirma DA til Konkurransetilsynet
- Vedlegg 77** E-post 28. august 2014 fra Vestre Viken Helseforetak til Konkurransetilsynet
- Vedlegg 78** E-post 14. mai 2013 fra Hospitalitet AS til Vestre Viken Helseforetak med emne: "Prosjekt Oppgradering Dagkirurgen - Fremdriftsplan inkludert flytting av Revma til Legevaktbygget"
- Vedlegg 79** E-post 7. juni 2013 fra Hospitalitet AS til Vestre Viken Helseforetak med emne: "5202029 – Prosjekt Oppgradering Dagkirurgen – Legevaktriggen"
- Vedlegg 80** E- post 4. juli 2013 fra Hospitalitet AS til Vestre Viken Helseforetak med vedlegg Byggemøte 1
- Vedlegg 81** Epost 11. juli 2013 fra Hospitalitet AS til Vestre Viken Helseforetak med vedlegg Byggemøte 2

<i>Mottaker</i>	<i>Postadresse</i>	<i>Poststed</i>	<i>Kontakt/e-post</i>
Intern versjon	Se partsoffentlige versjoner for mottakere	Norge	

Kopi til: